

Черкаський державний технологічний університет
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Проценко Мирослав Володимирович

УДК 351.862.8-049.5:[1:316.4](043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФОРМ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ

03 Гуманітарні науки

033 Філософія

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів
мають посилання на відповідне джерело

_____ М. В. Проценко

Науковий керівник:

Бойко Анжела Іванівна

доктор філософських наук, професор

Черкаси 2026

АНОТАЦІЯ

Проценко М. В. Соціально-філософський аналіз форм гуманітарної безпеки – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 Філософія – Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному соціально-філософському осмисленню форм гуманітарної безпеки як багатовимірного феномена, що функціонує на перетині онтологічних, аксіологічних, ідеологічних та інформаційно-комунікативних процесів, а також у виявленні їхньої ролі в умовах трансформації сучасної соціальності, зокрема в контексті розвитку інформаційних технологій та актуальних безпекових викликів. У дисертації розглядаються теоретико-методологічні, концептуальні, аксіологічні, інформаціологічні, феноменологічні та гносеологічні виміри форм гуманітарної безпеки та її впливу на політичний простір і суспільний розвиток держави. Особлива увага приділяється визначенню соціально-філософському аналізу форм гуманітарної безпеки, а також їхнього розгляду як складника й детермінанти політичного простору.

Використовуючи соціально-філософський, культурологічний, системний, аксіологічний, феноменологічний, аналітичний, антропологічний, герменевтичний, дискурсивний, інформаційний підходи, а також теоретичні методи історико-філософського аналізу, узагальнення та систематизації, концептуального аналізу та реконструкції, компаративний, герменевтичний, нормативно-аналітичний наукові методи, дискурс-аналіз, кейс-аналіз, соціально-філософську інтерпретацію, здійснено комплексний аналіз форм гуманітарної безпеки у сучасному філософському дискурсі.

Запропоновано авторське уявлення про гуманітарну безпеку та її форми як онтологізуючий соціально-політичний феномен, яке дозволяє розглянути це явище не лише інструментально чи моноаспектно, а цілісно.

У результаті аналізу науково-теоретичних засад поняття гуманітарної безпеки встановлено, що воно виходить за межі вузькоінструментального або прикладного розуміння та набуває статусу фундаментальної соціально-філософської категорії.

Його зміст визначається не лише через стан захищеності, але через онтологічні характеристики людського існування, що охоплюють досвід, ідентичність, смислотворення та соціальну взаємодію. Гуманітарна безпека постає як складна структурована система, що включає когнітивний, аксіологічний, нормативний, комунікативний та ідентичнісний рівні. Вона займає особливе місце в системі соціально-філософського знання, виступаючи своєрідною метакатегорією, яка інтегрує різні дискурси – політичний, правовий, культурний, етичний та антропологічний. Уточнення змісту цього поняття дало змогу відійти від редукціоністських моделей безпеки та обґрунтувати необхідність її розгляду як процесуальної та динамічної характеристики соціального буття.

Дослідження філософських та історико-культурних джерел формування уявлень про безпеку в західній традиції засвідчило, що концепт безпеки має глибоке коріння в античній політичній філософії, середньовічній теології та новочасній раціоналістичній думці. В античності безпека пов'язувалася з ідеями блага, справедливості та гармонії поліса, що надавало їй телеологічного характеру. У середньовічній традиції вона набувала теологічного виміру, де ключову роль відігравали віра, любов і духовна єдність. Новий час акцентував раціонально-правовий аспект безпеки, що зумовило формування сучасних правових і політичних концепцій. Виявлено, що ці історичні парадигми не лише зберігають свою актуальність, але й визначають сучасні підходи до розуміння гуманітарної безпеки, зокрема через поєднання етичних, правових і онтологічних вимірів. Західна традиція формує специфічний тип мислення, в якому безпека розглядається як результат пізнання, організації соціального порядку та правового регулювання, що суттєво вплинуло на сучасні концепції *human security*.

Розкриття змісту філософії безпеки в гуманітарному знанні дозволило встановити її тісний зв'язок з онтологією життєвих форм людини. Безпека постає не як зовнішня умова існування, а як внутрішній модус буття, що визначає спосіб взаємодії людини зі світом. Вона має характер онтологічного «контейнера», який об'єднує емпіричний досвід і когнітивні процеси конструювання смислів. У цьому контексті безпека не може бути адекватно визначена через протиставлення

небезпеці, оскільки обидва феномени мають спільну онтологічну основу. Встановлено, що безпека є динамічною характеристикою, пов'язаною з діяльністю, становленням і розвитком, а не зі статичним станом. Такий підхід дозволяє інтерпретувати безпеку як умову реалізації свободи, творчості та самопозиціонування людини в соціальному просторі. Аналіз кореляції філософії та ідеології у процесі концептуалізації гуманітарної безпеки засвідчив, що сучасний етап розвитку характеризується посиленням ролі ідеологічних механізмів у формуванні уявлень про безпеку. Ідеологія перестас бути жорсткою системою догм і постає як динамічна модель організації досвіду в умовах інформаційного перенасичення.

Виявлено тенденцію до реідеологізації гуманітарного знання, що пов'язано з віртуалізацією соціальної комунікації та зростанням ролі медіа. Концепт безпеки дедалі більше формується через дискурсивні практики, наративи та символічні структури, що створює ризики маніпуляції та викривлення реальності. Особливу увагу приділено феномену ідеологічного плюралізму, який часто маскує реальні ідеологічні засади суспільства. Встановлено, що сучасні уявлення про безпеку значною мірою детермінуються політичними та інформаційними факторами, що призводить до їхньої віртуалізації та відриву від безпосереднього досвіду.

Феноменологічний підхід дозволив поглибити розуміння взаємозв'язку між суб'єктивністю, досвідом і безпекою. Доведено, що індивідуальне сприйняття безпеки формується під впливом комунікативних процесів і соціальних практик, що визначають ідентичність та світогляд людини. У цьому контексті безпека виступає не лише як об'єктивний стан, але як переживання, інтерпретація і результат взаємодії з інформаційним середовищем.

Наголошено, що аналіз нормативного аспекту деонтології гуманітарної безпеки показав, що вона має чітко виражений ціннісний і регулятивний характер. Деонтологія безпеки визначає рамки належної поведінки, що формуються як через правові норми, так і через культурні та соціальні практики. Встановлено, що гуманітарна безпека має амбівалентний характер: з одного боку, вона спрямована на захист людини та її прав, а з іншого – може використовуватися як інструмент

легітимації політичного впливу та ідеологічного домінування. Це обумовлює необхідність чіткого нормативного визначення поняття гуманітарної безпеки, яке повинно ґрунтуватися на принципах свободи, гідності та права вибору. Роль правової культури суспільства визначено як ключову, оскільки саме вона забезпечує ефективність функціонування безпекових механізмів і формує довіру до них.

Доведено, що гуманітарна безпека не може бути забезпечена виключно через формальні правові інструменти, оскільки вона вкорінена в культурі, мові та системі цінностей. Національна культура виступає базовою основою формування уявлень про безпеку, оскільки саме в ній закріплюються смислові структури, що визначають сприйняття реальності. Це дозволяє стверджувати, що ефективна безпекова політика повинна враховувати культурний і символічний контекст суспільства.

Особливу увагу в дослідженні приділено трансформації гуманітарної безпеки в умовах інформаційного суспільства. Встановлено, що цифровізація та віртуалізація соціальності радикально змінюють характер безпекових викликів. Інформаційний простір стає автономним середовищем виробництва реальності, в якому відбувається боротьба за смисли, ідентичності та наративи. У цьому контексті інформаційна безпека постає як ключовий елемент гуманітарної безпеки, оскільки вона визначає умови формування світогляду та соціальної поведінки.

Виявлено, що віртуалізація життєвих форм призводить до зміщення акценту зі змісту на форму, що створює нові можливості для маніпуляції. Контроль над формами комунікації означає контроль над смислами, що робить інформаційний простір основним полем сучасних конфліктів. Інформаційна війна розглядається як конфлікт онтологічних моделей світу, в якому протистоять різні способи організації реальності. Це дозволяє інтерпретувати гуманітарну безпеку як процес захисту смислових структур соціального буття.

Дослідження специфіки безпекових викликів в Україні показало, що гуманітарна безпека має особливе значення в умовах війни та інформаційної агресії. Встановлено, що ідентичність є центральним елементом безпеки, оскільки вона забезпечує цілісність суспільства та його здатність до опору. Національна

ідентичність виступає механізмом захисту від деструктивних впливів, забезпечуючи укорінення індивіда в спільному символічному порядку.

Доведено, що ефективна стратегія забезпечення гуманітарної безпеки в Україні повинна базуватися на поєднанні філософського осмислення, культурної політики, освіти та розвитку критичного мислення. Адміністративні та технічні заходи є недостатніми без урахування гуманітарного виміру безпеки. Особливу роль відіграють культура та освіта як механізми формування ідентичності та підтримання символічного суверенітету.

У роботі також обґрунтовано значення новітніх соціокультурних феноменів, зокрема гейміфікації, яка виступає новим модусом організації досвіду. Вона створює як можливості для формування ідентичності, так і ризики маніпуляції, що потребує додаткового осмислення в контексті гуманітарної безпеки.

Загалом доведено, що гуманітарна безпека є динамічним, відкритим і багатовимірним феноменом, який не може бути зведений до сукупності технічних або адміністративних заходів. Вона визначає здатність суспільства до саморозвитку, збереження ідентичності та протидії деструктивним впливам. У сучасному світі гуманітарна безпека набуває планетарного масштабу, оскільки інформаційні процеси мають глобальний характер і впливають на всі рівні соціальної реальності.

Таким чином, результати дослідження підтверджують необхідність переосмислення гуманітарної безпеки як фундаментальної категорії соціально-філософського знання, що поєднує онтологічний, аксіологічний, нормативний і комунікативний виміри. Вона постає як ключовий чинник існування і розвитку сучасного суспільства, а її забезпечення є одним із головних викликів XXI століття.

Ключові слова: гуманітарна безпека, соціально-філософський аналіз, форми гуманітарної безпеки, політична філософія, соціальна філософія, інформаційна безпека, гейміфікація, освіта.

ABSTRACT

Protsenko M. V. **Socio-Philosophical Analysis of the Forms of Humanitarian Security** - A qualifying scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in Specialty 033 Philosophy – Cherkasy State Technological University, Cherkasy, 2026.

The dissertation research is devoted to a comprehensive socio-philosophical understanding of the forms of humanitarian security as a multidimensional phenomenon functioning at the intersection of ontological, axiological, ideological, and information-communication processes, as well as to identifying their role under the conditions of transformation of contemporary sociality, particularly in the context of the development of information technologies and current security challenges. The dissertation examines the theoretical-methodological, conceptual, axiological, information-related, phenomenological, and epistemological dimensions of the forms of humanitarian security and their impact on the political space and the social development of the state. Special attention is paid to defining the socio-philosophical analysis of the forms of humanitarian security, as well as to considering them as a component and determinant of the political space.

By applying socio-philosophical, cultural, systemic, axiological, phenomenological, analytical, anthropological, hermeneutic, discursive, and informational approaches, as well as theoretical methods of historical-philosophical analysis, generalization and systematization, conceptual analysis and reconstruction, comparative and normative-analytical scientific methods, discourse analysis, case analysis, and socio-philosophical interpretation, a comprehensive analysis of the forms of humanitarian security in contemporary philosophical discourse has been carried out.

The author proposes an original understanding of humanitarian security and its forms as an ontologizing socio-political phenomenon, which makes it possible to consider this phenomenon not only instrumentally or mono-aspectually, but in a holistic manner.

As a result of the analysis of the scientific and theoretical foundations of the concept of humanitarian security, it has been established that it goes beyond a narrowly instrumental or applied understanding and acquires the status of a fundamental socio-

philosophical category. Its content is defined not only through the state of protection, but also through the ontological characteristics of human existence, encompassing experience, identity, meaning-making, and social interaction. Humanitarian security emerges as a complex structured system that includes cognitive, axiological, normative, communicative, and identity-related levels. It occupies a special place within the system of socio-philosophical knowledge, functioning as a kind of meta-category that integrates various discourses - political, legal, cultural, ethical, and anthropological. Clarifying the content of this concept has made it possible to move beyond reductionist models of security and to substantiate the need to consider it as a procedural and dynamic characteristic of social being.

The study of philosophical and historical-cultural sources of the formation of ideas about security in the Western tradition has shown that the concept of security has deep roots in ancient political philosophy, medieval theology, and modern rationalist thought. In antiquity, security was associated with the ideas of the good, justice, and the harmony of the polis, which gave it a teleological character. In the medieval tradition, it acquired a theological dimension, where faith, love, and spiritual unity played a key role. The modern period emphasized the rational-legal aspect of security, which led to the formation of contemporary legal and political concepts. It has been revealed that these historical paradigms not only retain their relevance but also shape contemporary approaches to understanding humanitarian security, particularly through the integration of ethical, legal, and ontological dimensions. The Western tradition forms a specific type of thinking in which security is viewed as a result of knowledge, the organization of social order, and legal regulation, which has significantly influenced modern concepts of human security.

The elucidation of the content of the philosopheme of security within humanitarian knowledge has made it possible to establish its close connection with the ontology of human life forms. Security emerges not as an external condition of existence, but as an internal mode of being that determines the way a person interacts with the world. It has the character of an ontological “container” that unites empirical experience and cognitive processes of meaning construction. In this context, security cannot be adequately defined through opposition to danger, since both phenomena share a common ontological

foundation. It has been established that security is a dynamic characteristic associated with activity, becoming, and development, rather than a static state. This approach makes it possible to interpret security as a condition for the realization of freedom, creativity, and self-positioning of the individual within the social space.

The analysis of the correlation between philosophy and ideology in the process of conceptualizing humanitarian security has shown that the current stage of development is characterized by an increasing role of ideological mechanisms in shaping perceptions of security. Ideology ceases to be a rigid system of dogmas and appears instead as a dynamic model for organizing experience under conditions of information saturation.

A tendency toward the re-ideologization of humanitarian knowledge has been identified, associated with the virtualization of social communication and the growing role of media. The concept of security is increasingly shaped through discursive practices, narratives, and symbolic structures, which creates risks of manipulation and distortion of reality. Particular attention is paid to the phenomenon of ideological pluralism, which often masks the real ideological foundations of society. It has been established that contemporary perceptions of security are largely determined by political and informational factors, leading to their virtualization and detachment from immediate experience.

The phenomenological approach has made it possible to deepen the understanding of the relationship between subjectivity, experience, and security. It has been demonstrated that the individual perception of security is formed under the influence of communicative processes and social practices that shape a person's identity and worldview. In this context, security appears not only as an objective state, but also as an experience, an interpretation, and a result of interaction with the information environment.

It is emphasized that the analysis of the normative aspect of the deontology of humanitarian security has shown that it possesses a clearly expressed value-based and regulatory character. The deontology of security defines the framework of proper behavior, which is shaped both through legal norms and through cultural and social practices. It has been established that humanitarian security has an ambivalent character:

on the one hand, it is aimed at protecting individuals and their rights, and on the other, it can be used as an instrument for legitimizing political influence and ideological domination. This necessitates a clear normative definition of the concept of humanitarian security, which should be grounded in the principles of freedom, dignity, and the right to choice. The role of a society's legal culture is identified as crucial, as it ensures the effective functioning of security mechanisms and fosters trust in them.

It has been demonstrated that humanitarian security cannot be ensured solely through formal legal instruments, as it is rooted in culture, language, and systems of values. National culture serves as the fundamental basis for shaping perceptions of security, as it is within it that the semantic structures determining the perception of reality are embedded. This makes it possible to assert that effective security policy must take into account the cultural and symbolic context of society.

Particular attention in the study is devoted to the transformation of humanitarian security in the context of the information society. It has been established that digitalization and the virtualization of sociality radically change the nature of security challenges. The information space becomes an autonomous environment for the production of reality, within which there is a struggle for meanings, identities, and narratives. In this context, information security emerges as a key element of humanitarian security, as it determines the conditions for the formation of worldview and social behavior.

It has been revealed that the virtualization of life forms leads to a shift in emphasis from content to form, creating new opportunities for manipulation. Control over forms of communication implies control over meanings, making the information space the primary arena of contemporary conflicts. Information warfare is interpreted as a conflict of ontological models of the world, in which different ways of organizing reality confront one another. This makes it possible to interpret humanitarian security as a process of protecting the meaning structures of social being.

The study of the specifics of security challenges in Ukraine has shown that humanitarian security acquires particular importance under conditions of war and informational aggression. It has been established that identity is a central element of security, as it ensures the integrity of society and its capacity for resistance. National

identity functions as a mechanism of protection against destructive influences, providing the individual with rootedness in a shared symbolic order.

It has been demonstrated that an effective strategy for ensuring humanitarian security in Ukraine should be based on a combination of philosophical reflection, cultural policy, education, and the development of critical thinking. Administrative and technical measures are insufficient without taking into account the humanitarian dimension of security. Culture and education play a special role as mechanisms for shaping identity and maintaining symbolic sovereignty.

The study also substantiates the significance of the latest socio-cultural phenomena, in particular gamification, which emerges as a new mode of organizing experience. It creates both opportunities for identity formation and risks of manipulation, which require further reflection within the context of humanitarian security.

Overall, it has been proven that humanitarian security is a dynamic, open, and multidimensional phenomenon that cannot be reduced to a set of technical or administrative measures. It determines the capacity of society for self-development, preservation of identity, and resistance to destructive influences. In the contemporary world, humanitarian security acquires a planetary scale, as information processes are global in nature and affect all levels of social reality.

Thus, the results of the study confirm the necessity of rethinking humanitarian security as a fundamental category of socio-philosophical knowledge that integrates ontological, axiological, normative, and communicative dimensions. It emerges as a key factor in the existence and development of contemporary society, and its provision is one of the major challenges of the 21st century.

Keywords: humanitarian security, socio-philosophical analysis, forms of humanitarian security, political philosophy, social philosophy, information security, gamification, education.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Статті у наукових фахових виданнях України, що індексуються у
міжнародних науко метричних базах (GoogleScholar, Index Copernicus
International, Science Library Index, Philpapers):

Статті, опубліковані за кордоном в іноземних наукових виданнях, що
включені до наукометричних баз, у тому числі WoS

Інші публікації за темою дисертації в наукових фахових виданнях
України:

1. Проценко М. В. Формування гуманітарної свідомості як запорука національної та міжнародної безпеки : соціально-філософський підхід. *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 3. С. 202–207. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.28>
2. Проценко М. Вплив глобалізаційних та культурних трансформацій на гуманітарну безпеку : соціально-філософський аспект. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Вип. 50. С. 78–84. <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.50.10>
3. Проценко М. Етичні аспекти гуманітарної безпеки: баланс індивідуальних та колективних інтересів. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. Вип. 26(5). С. 172–177. <https://doi.org/10.15421/1723119>

Публікації в матеріалах конференцій:

1. Проценко М. В. Розуміння безпечного суспільства. *Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект : Матеріали IX міжнародної науково-теоретичної конференції (23-24 берез. 2023 р., м. Черкаси)* [Електронний ресурс] ; упоряд. О. І. Астапова-Вязьміна ; відп. ред. проф. А. І. Бойко. М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси : ЧДТУ, 2023. С. 91–93.
2. Проценко М. В. Основні аспекти гуманітарної безпеки держави. *Юність науки – 2024: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства*

: збірник тез доповідей XIV Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 24-26 квітня 2024 р.). Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2024. С. 509–511.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОНЯТТЯ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ.....	27
1.1. Філософські та історико-культурні джерела поняття безпеки як соціального феномена в західній традиції.....	28
1.2. Філософема безпеки в гуманітарному знанні та онтологія життєвих форм людини	55
Висновки до першого розділу.....	86
РОЗДІЛ 2. ІДЕОЛОГІЧНІ ЕКСПЛІКАЦІЇ ФОРМ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ПРАВОВИЙ ВИМІРИ.....	90
2.1. Кореляція філософії та ідеології в концептуалізації поняття гуманітарної безпеки	91
2.2. Нормативний аспект деонтології гуманітарної безпеки та правова культура суспільства	121
Висновки до другого розділу.....	151
РОЗДІЛ 3. ГУМАНІТАРНА БЕЗПЕКА ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	157
3.1. Інформаційний вимір гуманітарної безпеки у контексті віртуалізації життєвих і культурних форм	159
3.2. Безпековий вимір розвитку України: ідентичність, гейміфікація, пропаганда у воєнний час	187
Висновки до третього розділу.....	219
ВИСНОВКИ.....	222
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	227

ВСТУП

Актуальність теми дисертаційного дослідження, присвяченого соціально-філософському аналізу форм гуманітарної безпеки, зумовлена комплексом трансформацій сучасного глобального світу, які супроводжуються зростанням невизначеності, багатовимірних ризиків і кризових явищ. У ХХІ столітті традиційні уявлення про безпеку, що були зосереджені переважно на військово-політичному та державоцентричному вимірах, виявляються недостатніми для адекватного опису та регулювання процесів, які безпосередньо впливають на якість людського життя, соціальну стабільність і культурну цілісність спільнот. У цьому контексті гуманітарна безпека постає як ключова категорія, що інтегрує соціальні, культурні, етичні та антропологічні виміри безпеки.

Сучасні виклики, зокрема гібридні конфлікти, інформаційні війни, масові міграції, пандемії, екологічні загрози та кризи ідентичності, актуалізують необхідність переосмислення природи безпеки як такої. Гуманітарна безпека фокусується на захисті людини як носія цінностей, прав і свобод, а також на збереженні символічних структур, що забезпечують смислову інтеграцію суспільства. Відтак, соціально-філософський аналіз дозволяє виявити глибинні підстави формування гуманітарної безпеки, її нормативні засади та механізми відтворення в умовах соціальних трансформацій.

Особливої ваги зазначена проблематика набуває в контексті сучасних українських реалій, де питання безпеки виходять за межі суто військового протистояння і набувають комплексного гуманітарного виміру. Руйнування соціальних зв'язків, травматичний досвід населення, трансформації культурної пам'яті та ідентичності, а також необхідність забезпечення стійкості суспільства в умовах тривалих криз – усе це вимагає концептуального осмислення форм гуманітарної безпеки як засобу підтримання соціальної цілісності та життєздатності.

Крім того, актуальність дослідження визначається потребою в розробці теоретико-методологічних підходів до аналізу гуманітарної безпеки, які б

враховували міждисциплінарний характер цієї проблематики. Соціальна філософія, інтегруючи здобутки політичної теорії, культурології, етики та соціології, здатна запропонувати цілісне бачення гуманітарної безпеки як динамічної системи, що функціонує на перетині інституційних, символічних і комунікативних практик.

Не менш важливим є також дослідження різних форм гуманітарної безпеки – індивідуальної, колективної, інституційної та глобальної – з метою виявлення їхньої специфіки, взаємозв'язків і ролі у забезпеченні стійкості соціальних систем. Аналіз цих форм дозволяє окреслити нові підходи до формування політик безпеки, орієнтованих не лише на запобігання загрозам, але й на розвиток потенціалу суспільства до адаптації, резильєнтності та самовідновлення.

Водночас особливої значущості набуває необхідність саме філософської візії гуманітарної безпеки, оскільки жодна суто емпірична чи прикладна дисципліна не здатна вичерпно охопити її онтологічну, аксіологічну та антропологічну глибину. Філософія забезпечує рефлексивний рівень аналізу, на якому гуманітарна безпека постає не лише як сукупність інструментальних практик або політик, а як спосіб організації смислового простору людського буття. Саме у філософському дискурсі стає можливим критичне осмислення базових передумов безпеки – уявлень про людину, її вразливість, гідність, свободу та межі втручання у її життєвий світ. Крім того, філософська візія дозволяє інтегрувати різноманітні знання в єдину концептуальну рамку, долаючи фрагментарність сучасних підходів до безпеки. Вона відкриває перспективу аналізу гуманітарної безпеки як процесу, що включає не лише захист від загроз, але й продукування умов для самореалізації особистості та розвитку спільнот. Таким чином, філософія виступає не лише теоретичним підґрунтям, але й критичною інстанцією, яка здатна виявляти приховані суперечності, нормативні обмеження та потенціали трансформації сучасних моделей гуманітарної безпеки.

Отже, соціально-філософський аналіз форм гуманітарної безпеки є своєчасним і необхідним напрямом наукового пошуку, що відповідає запитам сучасного суспільства та сприяє виробленню нових концептуальних засад розуміння безпеки в умовах глобальної нестабільності.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Проблематика гуманітарної безпеки є міждисциплінарною за своєю природою і формується на перетині соціальної філософії, політології, соціології, психології та культурології. Її розробленість доцільно розглядати через кілька ключових аспектів, кожен з яких має власну дослідницьку традицію як в українському, так і в зарубіжному науковому дискурсі.

Класичні дослідження, що сформували теоретичне підґрунтя для сучасного розуміння безпеки знаходимо в античній традиції (Платон, Аристотель, філософія еллінізму), у ренесансному гуманізмі (М. Фічіно, Л. Валла, Д. Бруно), у філософській традиції Просвітництва. Важливими є праці Т. Гоббса, який розглядав безпеку як основну функцію держави, К. Клаузевіца, що пов'язав безпеку з військовою потугою та політичними інтересами держав, І. Канта з його ідеєю «вічного миру». У ХХ ст. проблема безпеки розглядалася М. Вебером і Е. Гідденсом, філософський вимір аналізувався М. Фуко, соціологічні аспекти безпеки вивчали У. Бек (теорія «суспільства ризику»), Г. Моргентау та Дж. Міршаймер (безпека через накопичення влади й сили), З. Бауман, П. Бурдьє, П. Штомпка та ін.

Безпеку як соціальний феномен розглядали представники Копенгагенської школи, зокрема Б. Бузан, О. Вейвер та Я. де Вільде, які обґрунтували ідею сек'юритизації (концепція політичного обумовлення безпекової проблематики) та виокремили гуманітарний і соціальний виміри безпеки. У межах критичних студій безпеки (Вельська школа критичних студій) також важливими є праці К. Бута, який підкреслював емансипативний потенціал безпеки, яка має своєю основою не державу, а людину, Паризька школа соціології безпеки (Д. Біго). Дефініювання безпеки через міжнародну політику (Д. Най, концепція «м'якої сили»), С. Волт (теорія «балансу загроз»), сучасні візії кібербезпеки (Б. Шнаєр, Т. Рід). В українському контексті питання трансформації безпеки як соціального явища досліджували В. Горбулін, О. Литвиненко, З. Самчук, П. Кретов, О. Кретьова, О. Лисенко, Г. Ситник, Н. Клименко, Б. Коломієць, С. Радченко та ін., акцентуючи увагу на комплексному характері сучасних загроз.

Гуманітарний вимір безпеки, зокрема її орієнтації на людину як центральну цінність розглядалися в межах концепції «людської безпеки» (human security), розроблені в рамках програм ООН, а також праці А. Сена і М. Нуссбаум, які акцентують увагу на розвитку людського потенціалу та якості життя. В Україні гуманітарний вимір безпеки досліджували Є. Борінштейн, О. Білорус, В. Даценко, В. Левкулич, С. Пирожков, В. Кремень, В. Ананьїн, В. Горлинський, Н. Базиляк, М. Баюк, А. Васюк, О. Газізової, О. Григоревської, Є. Макарова, Т. Опанасюк, О. Астапова-Вязьміна, Н. Махиня та ін., які підкреслювали значення освіти, культури та ідентичності як складових безпекового середовища.

Соціокультурні та ідентифікаційні виміри гуманітарної безпеки у західному дискурсі представлені працями С. Гантінгтона (проблема цивілізаційної ідентичності), Ю. Габермаса (комунікативна раціональність і соціальна інтеграція), а також П. Бергера і Т. Лукмана (соціальне конструювання реальності). В українській науці ці питання розробляли М. Попович, В. Андрущенко, Є. Бистрицький, О. Анісімович-Шевчук, А. Бойко, М. Бойченко, В. Мудраков, О. Неймарк, В. Воронкова, В. Нікітенко, Д. Осейко, Н. Петрук, які досліджували культурну ідентичність, ціннісні трансформації та символічні підстави соціальної єдності. Прикметно, що вітчизняний дослідник В. Ліпкан запропонував термін «безпекознавство» [75], що засвідчує значний інтерес до цієї проблематики у фаховій спільноті.

Резильєнтність, соціальна стійкість та адаптивність як складники гуманітарної безпеки активно вивчаються в межах теорій складних систем (С. Голлінг) та соціальної резильєнтності (Б. Вокер). В українському контексті проблеми стійкості суспільства в умовах криз аналізуються у працях В. Кебуладзе, Л. Дзої, В. Степаненка, О. Майбороди, В. Кириченка, О. Прохватоїлової та інших дослідників, які розглядають механізми адаптації та відновлення соціальних систем.

У психології безпеки ключовими є ідеї А. Маслоу, який включив безпеку до базових потреб людини, а також дослідження Е. Еріксона щодо ідентичності та психосоціальної стабільності. Е. Едмонсон розглядала поняття колективної

психологічної безпеки, В. Франкл сформулював концепцію екстремальної безпеки в ситуації смисложиттєвого вибору й екзистенційної кризи. У політології класичними є реалістичні підходи Г. Моргентау та неореалізм К. Волца, а також ліберальні та конструктивістські теорії, що розширюють розуміння безпеки за межі військової сфери.

Назагал всі сучасні візії безпеки так чи інакше об'єднуються в парасольковому понятті «когнітивної безпеки», що фіксує необхідність захисту мисленнєвих механізмів свідомості від соціально-комунікаційних маніпуляцій у традиційних політичних практиках і мережевих, а також взаємодіях з машинними агентами.

У зарубіжному науковому дискурсі у працях Н. Бострома, Ш. Зубофф, Л. Флоріді досліджуються етичні, соціальні та онтологічні наслідки впровадження ШІ та цифрових технологій. В українському контексті проблематика інформаційної безпеки, цифрового суверенітету та впливу ІКТ на соціальну стабільність розробляється такими дослідниками, як О. Дзьобань, М. Ожеван, В. Ліпкан, Ю. Загуменна, Л. Калашнікова, Т. Конрад, І. Корж, А. Цибаль-Михальська, Л. Куцак, Ю. Мельник, Ф. Шльосек та ін. Соціально-філософський аналіз у цьому випадку набуває особливої ваги, оскільки дозволяє осмислити ІКТ та ШІ не лише як інструменти, але як середовище формування нових форм соціальності, ідентичності та влади. Відтак, включення цифрового виміру до структури гуманітарної безпеки є необхідною умовою адекватного розуміння сучасних процесів та розробки ефективних стратегій забезпечення стійкості суспільства в умовах технологічних трансформацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження пов'язане з науковою темою кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету «Гуманітарні аспекти національної безпеки держави» (номер державної реєстрації 0121 U110764). Тема дисертаційного дослідження затверджена Протоколом № 3 від 21.11.2022 р. засідання вченої ради факультету гуманітарних технологій Черкаського державного технологічного університету.

Мета дослідження полягає у комплексному соціально-філософському осмисленні форм гуманітарної безпеки як багатовимірного феномена, що функціонує на перетині онтологічних, аксіологічних, ідеологічних та інформаційно-комунікативних процесів, а також у виявленні їхньої ролі в умовах трансформації сучасної соціальності, зокрема в контексті розвитку інформаційних технологій та актуальних безпекових викликів.

Завдання дослідження:

- проаналізувати науково-теоретичні засади поняття гуманітарної безпеки, уточнити його зміст, структуру та місце в системі соціально-філософського знання;
- дослідити філософські та історико-культурні джерела формування уявлень про безпеку як соціальний феномен у західній традиції, виявити їхній вплив на сучасні концепції гуманітарної безпеки;
- розкрити зміст філософії безпеки в гуманітарному знанні та проаналізувати її зв'язок з онтологією життєвих форм людини;
- з'ясувати особливості кореляції філософії та ідеології в процесі концептуалізації гуманітарної безпеки, визначити ідеологічні механізми її формування;
- проаналізувати нормативний аспект деонтології гуманітарної безпеки та роль правової культури суспільства у забезпеченні її ефективного функціонування;
- дослідити гуманітарну безпеку в умовах трансформації соціальності під впливом інформаційних технологій, зокрема розкрити інформаційний вимір безпеки, проблеми віртуалізації життєвих і культурних форм, а також специфіку безпекових викликів в Україні, пов'язаних з ідентичністю, національною ідеєю та інформаційними війнами.

Об'єктом дослідження є гуманітарна безпека як соціально-філософський феномен у контексті трансформацій сучасних соціальних взаємодій.

Предмет дослідження: форми гуманітарної безпеки, їхні онтологічні, аксіологічні, ідеологічні та інформаційно-комунікативні виміри, а також механізми

їх формування і функціонування в умовах сучасних суспільних та технологічних змін.

Методологія дослідження. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує соціально-філософський, системний, культурологічний та аксіологічний аналізи форм гуманітарної безпеки. Базовим є *соціально-філософський підхід*, який дозволяє розглядати гуманітарну безпеку як цілісний феномен у єдності її онтологічних, ціннісних і соціальних вимірів. *Системний підхід* забезпечує розуміння гуманітарної безпеки як складної динамічної системи, елементи якої (інституційні, культурні, інформаційні) перебувають у взаємозв'язку та взаємодії. *Культурологічний підхід* орієнтований на аналіз символічних структур, ідентичностей та смислів, що формують гуманітарний простір безпеки. *Аксіологічний підхід* дозволяє виявити ціннісні засади гуманітарної безпеки, зокрема проблематику гідності, свободи, справедливості та відповідальності. Використано також *феноменологічний, аналітичний та антропологічний підходи* до проблематики форм гуманітарної безпеки.

Важливе місце посідає також *герменевтичний і дискурсивний підходи*, спрямовані на інтерпретацію текстів і дискурсів, у яких репрезентуються уявлення про безпеку, а також критичний підхід, що дає змогу виявляти ідеологічні конструкції та приховані механізми влади у формуванні безпекових практик. У контексті аналізу інформаційного виміру гуманітарної безпеки застосовується *комунікативний підхід*, який акцентує увагу на процесах виробництва, трансляції та сприйняття інформації в умовах цифровізації.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети та завдань використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, метод *теоретичного узагальнення та систематизації* застосовано для аналізу наукових підходів до розуміння гуманітарної безпеки та уточнення її понятійного апарату. Метод *історико-філософського аналізу* використано для дослідження генези уявлень про безпеку в західній традиції та виявлення їхньої еволюції. Метод *концептуального аналізу та реконструкції* застосовано для осмислення

філософії безпеки та її зв'язку з онтологією життєвих форм людини. використано феноменологічний, аналітичний та антропологічний підходи до проблематики *Компаративний* метод дозволив зіставити різні ідеологічні та філософські підходи до гуманітарної безпеки, а також виявити їхню специфіку. *Нормативно-аналітичний* метод використано для дослідження деонтологічних засад гуманітарної безпеки та ролі правової культури.

У межах аналізу інформаційного виміру гуманітарної безпеки застосовано *дискурс-аналіз*, що дає змогу дослідити механізми формування смислів у медійному та цифровому середовищі. *Соціально-філософська інтерпретація* та елементи *кейс-аналізу* використані для вивчення специфіки безпекових викликів в Україні, пов'язаних із ідентичністю, пропагандою та інформаційними війнами.

Наукова новизна одержаних результатів.

Наукова новизна отриманих результатів обумовлюється перш за все спробою здійснення розгляду гуманітарної безпеки як цілісного феномену у єдності її онтологічних, ціннісних і соціальних вимірів, а також її ключових форм.

Уперше:

- обґрунтовано цілісну соціально-філософську концепцію форм гуманітарної безпеки, в якій вони розглядаються як динамічні способи організації життєвих форм людини та соціальних практик, що забезпечують стійкість і смислову інтеграцію суспільства;
- в системному вигляді проаналізовано вплив інформаційно-комунікаційних технологій та штучного інтелекту на трансформацію форм гуманітарної безпеки, зокрема через процеси віртуалізації соціальності, інформаційних воєн та зміни механізмів формування ідентичності;
- системно проаналізовано гуманітарну безпеку в умовах інформаційного суспільства як багаторівневий феномен, що охоплює когнітивний, аксіологічний, дискурсивний та ідентичнісний виміри. Запропоновано розгляд інформаційної безпеки не як допоміжного елементу, а як онтологічної основи гуманітарної безпеки;

- розробка підходу до інтерпретації інформаційної війни як конфлікту онтологічних моделей реальності, що дозволяє по-новому осмислити сучасні безпекові процеси;
- розглянуто феномен гейміфікації як релевантний для гуманітарного та соціально-політичного безпекового просторів.

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження нормативного (деонтологічного) виміру гуманітарної безпеки через обґрунтування ролі правової культури як ключового чинника її забезпечення та відтворення;
- уявлення про філософему безпеки в гуманітарному знанні шляхом виявлення її зв'язку з онтологією життєвих форм людини, що дозволяє розглядати безпеку як умову можливості людського буття у світі соціальних ризиків;
- уявлення про філософему безпеки в гуманітарному знанні шляхом виявлення її зв'язку з онтологією життєвих форм людини, що дозволяє розглядати безпеку як умову можливості людського буття у світі соціальних ризиків.

Уточнено:

- зміст поняття «гуманітарна безпека» через його інтерпретацію як не лише стану захищеності, але й процесу відтворення ціннісно-сміслових структур соціальності, що включає механізми формування ідентичності, комунікації та культурної пам'яті;
- підходи до аналізу взаємодії філософії та ідеології у процесі концептуалізації гуманітарної безпеки, зокрема виявлено ідеологічні механізми її інституціоналізації та легітимації в сучасних суспільствах;
- специфіку гуманітарної безпеки в сучасному українському контексті, зокрема в аспектах національної ідентичності, інформаційної протидії та соціальної стійкості в умовах гібридних загроз.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає у поглибленні соціально-філософського осмислення гуманітарної безпеки як фундаментальної категорії сучасного гуманітарного знання. У роботі здійснено концептуальне

уточнення змісту поняття гуманітарної безпеки, що дозволило відійти від його редукції до суто прикладного або політико-правового виміру та обґрунтувати його онтологічний, аксіологічний і феноменологічний статус. Суттєвим теоретичним здобутком є обґрунтування гуманітарної безпеки як метакатегорії, що інтегрує різні дискурсивні поля – філософське, політичне, правове, культурне та інформаційне. Запропоновано підхід до розгляду безпеки як динамічного процесу, пов'язаного з онтологією людської дії, що розширює межі класичних статичних інтерпретацій безпеки як стану захищеності. Розроблено концепцію філософії безпеки як онтологічного «контейнера» смислів, що поєднує емпіричний досвід і когнітивні практики конструювання реальності. Це дозволило уточнити взаємозв'язок між безпекою, ідентичністю та процесами смислотворення в сучасному суспільстві.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в різних сферах суспільної діяльності, пов'язаних із формуванням та забезпеченням гуманітарної безпеки. Передусім, результати дослідження можуть бути використані при розробці державної гуманітарної політики, зокрема у сфері інформаційної безпеки, культурної політики, освіти та національної ідентичності. Запропоновані підходи сприяють формуванню цілісної стратегії гуманітарної безпеки, яка враховує не лише технічні та адміністративні аспекти, але й культурні, ціннісні та ідентичні чинники. Практичну цінність має також обґрунтування ролі культури, освіти та критичного мислення як ключових інструментів забезпечення гуманітарної безпеки. Це може бути використано при розробці освітніх програм, спрямованих на формування стійкості до інформаційних впливів, розвитку медіаграмотності та зміцнення національної ідентичності. Також результати дослідження можуть бути застосовані у діяльності органів державної влади, аналітичних центрів і громадських організацій при розробці заходів протидії інформаційним загрозам та інформаційним війнам. Запропоноване розуміння інформаційної безпеки як захисту смислових структур дозволяє підвищити ефективність стратегій комунікації та інформаційної політики. Окреме практичне значення має можливість використання результатів у сфері правотворчості та правозастосування, зокрема для вдосконалення нормативно-правової бази у сфері

безпеки з урахуванням її гуманітарного виміру. Це сприятиме формуванню більш ефективної правової культури та підвищенню рівня довіри до інституцій. Матеріали дисертації можуть бути використані у навчальному процесі закладів вищої освіти при викладанні курсів із соціальної філософії, політичної філософії, філософії безпеки, культурології, медіадосліджень та інформаційної безпеки. Вони також можуть слугувати основою для розробки спеціальних курсів і тренінгів, присвячених проблемам гуманітарної та інформаційної безпеки. Результати дослідження можуть бути застосовані для формування стратегій національної стійкості в умовах війни та постконфліктної трансформації суспільства.

Особистий внесок здобувача полягає в ретельному вивченні широкого спектру джерел, оригінальному підході до формулювання дослідницьких завдань, запропонованих інноваційних методах їх розв'язання, а також у розширенні соціокультурного дискурсу феноменів гуманітарної безпеки, зокрема її форм, важливими твердженнями. Дисертація є результатом самостійної дослідницької роботи, в якій висвітлено власні ідеї та розробки автора. Автореферат і опубліковані наукові статті у фахових виданнях, в яких викладено основні положення дисертації, виконані автором самостійно. Теоретичні та практичні результати, що виносяться на захист, одержані автором самостійно, є достовірними та об'єктивними.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи було обговорено на засіданнях кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету. Вони представлені в доповідях на таких конференціях: IX міжнародна науково-теоретична конференція (23-24 березня 2023 р., м. Черкаси), XIV Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 24-26 квітня 2024 р.).

Публікації. Головні результати дисертаційного дослідження відображено у 5 публікаціях, у тому числі 3 статтях у наукових фахових виданнях України у галузі філософських наук.

Структура і обсяг дисертації відповідає меті дослідження та відображає послідовність вирішення поставлених завдань. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на 6 підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури, який налічує 225 позицій, з них 71 – іноземними мовами. Обсяг основного тексту роботи складає 212 сторінок, загальний обсяг дисертації – 248 сторінок, список використаних джерел – 26 сторінок.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОНЯТТЯ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ

Поняття гуманітарної безпеки є релевантним в умовах стрімкої трансформації соціокультурного простору, кристалізації новітніх життєвих форм, пов'язаних з віртуалізацією культури та цифровізацією механізмів соціальної комунікації, а також геополітичної турбулентності кінця першої чверті XXI ст., який характеризується не просто загостренням інформаційних і конкузійних воєн в опорі на традиційні інструменти пропаганди й ідеології, але перехід цих воєн на якісно новий рівень, зумовлений насамперед згаданими процесами, а також технологіями штучного інтелекту (ШІ). Останні дозволяють отримати небувалий досі доступ до формування та контролю громадської opinii, колективної уяви, що разом із загрозами дегуманізації масової свідомості експоненціально збільшує ефективність маніпулятивних технік впливу на індивідуальну й масову свідомість. Прикладом цього є тенденції втрати людиною контролю над інформаційним простором, що постали через масове використання мовних симуляторів і технологій генерації контенту.

Гуманітарна безпека, отже, постає не просто передумовою збереження ідентичності та тожсамості людей і спільнот на всіх рівнях соціальності – від громади до держави чи міждержавного об'єднання (як, наприклад, ЄС, НАТО, умовний колективний Захід чи глобальний Південь), але і комплексом смислів, генеративною структурою індивідуальної та масової свідомості, яка є засторогою від втрати індивідами й спільнотами контролю над розвитком людських культури та цивілізації. Адже загрози дегуманізації не зводяться лише до маніпулятивних технік, застосовуваних у боротьбі ідеологій та геополітичному протистоянні потужних держав, вони насамперед дискредитують ціннісні орієнтації людства як цілого, що загострює виклики нонантропоцентричних проєктів і парадигми трансгуманізму. Таким чином, гуманітарна безпека постає як соціальний феномен і водночас як філософський концепт, який потребує чіткої і вдумливої

концептуалізації й елімінації таких інтерпретацій цього феномену, які є частковими через надмірну ідеологізацію, психологізацію, публіцистичність тощо.

1.1. Філософські та історико-культурні джерела поняття безпеки як соціального феномена в західній традиції

Поняття безпеки у фаховому філософському дискурсі видається настільки багатоаспектним, що його універсальність може наближувати його до статусу категорії, причому як у традиції категоріального аналізу семіотичного коду мови від Аристотеля до Канта, так і під кутом зору підходів вітгенштайніанства, філософії мови та сучасної філософії інформації, що межує з принципами та механізмами генерування контенту мовними симуляторами ІІІ. Визначальною причиною цього, на наш погляд, є філософсько-антропологічний контекст цього поняття, який, на жаль, саме через зазначену багатоаспектність втрачається під час фахової аналітики та розгляду. Саме людиномірність поняття безпеки визначає всі її інтерпретації як такі, що інтеріоризують це поняття, так і такі, що екстеріоризують його, адже саме людський досвід і його дискурсивна репрезентація, феноменологія індивідуального та соціальні практики колективного фіксують безпеку і як стан, і як умову, і як обставину, і як процесуальність, і як формально-логічну конструкцію, і як переживання, і як соціальну емоцію, і як соціологічний чи політологічний конструкт. Тобто, феномен безпеки може розглядатися як інструментальний лише з огляду на онтологію людини, і будь-яка безпека відпочатку вказує саме на людину, хоча сучасні тенденції віртуалізації культури та цифровізації життєвих форм, соціально-політичних у тому числі, змушують фахові спільноти замислитися над концептуалізацією не просто поняття цифрової чи кібербезпеки, але над кореляцією проблеми онтологічного / онтичного статусу ІІІ як мовного й комунікативного агента та поняття безпеки під кутом зору контенту, згенерованого ІІІ. Тому ми наполягаємо на тому, що поняття безпеки має розглядатися насамперед під кутом зору онтології людської дії та творчості, яка трансформує реальність. У цьому сенсі поняття безпеки репрезентує умовний

вододіл, межу між олюдненим та неолюдненим, між природою та природою 2.0, певний фронтір людської активності та трансформаційного інтенціоналу.

Зауважимо, що така візія безпеки передбачає критичне ставлення до нонантропоцентричних проєктів у філософії, культурі, соціальних практиках, адже безпека якраз і унаочнює межі людського, в яких людина залишається саме людиною і кількість її новітніх якостей та можливостей не змінює якість її природи, що, втім, жодним чином не елімінує ані неунікненності науково-технічного прогресу та зумовленої ним трансформації життєвих форм, ані можливостей розвитку людства, які надає сучасний технологічний устрій чи то технологічна парадигма (наразі йдеться про шостий і сьомий етапи технологічного устрою) [218].

Маємо підкреслити, що поняття безпеки під кутом зору філософської антропології постає маркером не лише виживання й збереження виду, але й можливостей його трансформації та розвитку, тобто жодним чином не йдеться про цифровий неолуддизм і фобії, пов'язані з цілком амбівалентними концепціями технологічної сингулярності (В. Віндж) [187] або, скажімо, «мертвого інтернету» [220], які наприкінці першої чверті XXI ст., перебуваючи в статусі квазінаукових, набувають доволі вагомих емпіричних підтверджень. Маємо на увазі релевантність саме філософського аналізу цього поняття у зв'язку з ризиками дезорієнтації самопозиціонування людини та людських спільнот, людства загалом у ситуації, коли зміна життєвих форм і модусів роботи з інформацією катастрофічно випереджає інерційність індивідуальної та масової свідомості, що може призвести і вже призвело не просто до посилення геополітичної напруги в світовому масштабі, кризи демократій, кризи наукової експертизи, феномену політичного популізму, розквіту політичного радикалізму й неолібералізму, ренесансу націоналізму тощо, але і до екзистенційних загроз існування виду. Саме тому філософія безпеки має бути саме філософією, а не ситуативною дескрипцією наявного status quo в межах певної телеологічної системи.

Двадцятитомний «Словник української мови» визначає поняття безпеки як «стан, коли кому-, чому-небудь ніхто і ніщо не загрожує» [9], а далі пропонує

типологію безпеки, яка включає в себе екологічну, інформаційну та національну: «Екологічна безпе́ка – стан навколишнього середовища, що гарантує захищеність життєво важливих інтересів суспільства, держави від реальних чи потенційних загроз, створюваних антропогенним або природним впливом на довкілля... Інформаційна безпе́ка – стан безпеки особи, соціальних спільнот, соціотехнічних систем в інформаційній сфері... Націона́льна безпе́ка – сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які забезпечують стабільний розвиток суспільства, захист кордонів від внутрішніх і зовнішніх загроз, стійкість до несприятливих зовнішніх і внутрішніх впливів» [9].

Найбільш загальне визначення безпеки як стану певної рівноваги системи, яка складається щонайменше з двох чи більше елементів, коли її цілісності ніщо не загрожує, вказує на зв'язок смислового комплексу концепту безпеки з античними філософськими категоріями гармонії та рівноваги. Але при цьому виникає питання щодо, чи присутній імпліцитно маркер закритості системи, тобто чи здатна убезпечена система змінюватися й розвиватися. Бачимо, що цей концепт відпочатку знаходиться біля джерел, визначальних для західної традиції метафізичного й діалектичного підходів як до дескрипції реальності та досвіду, так і розуміння й пояснення останніх у філософському дискурсі. Безпека як статика / динаміка чи метафізика / діалектика лежить в основі і визначає специфіку, наприклад, базових ідеологій людської історії, таких як лібералізм, консерватизм, націоналізм та ін., оскільки є окресленням фундаментальної мотивації до дії – соціальної, політичної та ін., які укорінені в прагненні виживання, задоволення потреб, репродукції та розвитку.

Слід вказати, що на емпіричному рівні, на рівні плинності феноменологічної рецепції реальності й осмислення цього досвіду в інтелекті, подальшої кристалізації та трансляції його в культурі ситуація повної універсальної рівноваги, «коли ніхто і ніщо не загрожує кому- і чому-небудь», є чистою теоретичною абстракцією та ідеалізацією, що ясно вказує на платонівську традицію в інтерпретації цієї категорії в буденному узусі й повсякденних мовних практиках. У

цьому сенсі концепт безпеки корелює з концептом блага, а також концептами добра, істини й гармонії.

Утім, не слід забувати, що абсолютна убезпеченість як повна відсутність змін і розвитку є контрадикторною ідеєю свободи як визначального концепту західної парадигми філософування, що вимагає чіткої дистинкції між безпекою, яка уможливлює прогрес, і безпекою, яка культивує стагнацію. Наприклад, ідеологічні конструкти патерналізму, притаманні авторитарним і тоталітарним матрицям масової свідомості, передбачають певну деформовану суспільну угоду, яка регулює обмін прав і свобод на мінімальний захист, безпеку й умови виживання.

Знаменно, що «Філософський енциклопедичний словник» концепт безпеки тлумачить саме як національну, тобто пропонує соціально-політичне та ідеологічне прочитання поняття, які превалюють над технічними та функціональними аспектами й практиками впровадження безпеки: «БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНА – поняття політології та соціальної філософії, яке визначає певний ступінь захищеності особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, що дозволяє їм нормально існувати та розвиватися. Соціально-філософські засади розуміння Б. н. були закладені в працях Платона, Мак'явеллі, Гоббса, Монтеск'є та інших мислителів. У концептуально-теоретичному вигляді основні ідеї сучасного розуміння Б. н. були вперше сформульовані в «Законі про національну безпеку», прийнятому США у 1947 р. Як складова організаційної структури суспільства та його продукт Б. н. відбиває їхні специфічні риси. Як соціальна система Б. н. формується і функціонує під впливом низки чинників: геополітичного, соціально-політичного, економічного, етнонаціонального. Базовими елементами системи Б. н. є: а) економічні, соціально-політичні, культурні процеси та зв'язки в суспільстві; б) соціальні групи людей; в) ідеї як виразники певних потреб та інтересів різних соціальних груп; г) соціальні інститути, які виконують функції гарантування безпеки. В системі Б. н. вирізняють підсистеми: Б. особистості, Б. суспільства, Б. держави. Їх співвідношення визначається характером суспільно-політичних відносин та ступенем існуючих загроз» [8].

Отже, поняття безпеки оприявнює гомеостатичний характер соціальних і соціально-політичних процесів, фіксуючи статус системи, співвідношення та конфігурацію її складників як таких, що перебувають у динаміці та репрезентують не сутність, а відношення між людьми, спільнотами, соціальними та політичними акторами, структурами, утвореннями, державами, блоками тощо. Таким чином, безпека наразі тлумачиться не в традиції есенціалізму, а інструментально, передбачає градацію, а отже, компаративний синхронічний та діахронічний аналіз ситуації і розглядається як структурне явище.

Словник «Британніка» розглядає безпеку назагал як стан захищеності, тотожний убезпеченню від шкоди [204], що повертає нас до античної антитези блага й шкоди як його протилежності. Зауважимо, що така візія передбачає водночас і платонівський етичний есенціалізм стосовно категорії безпеки (найбільш повно виражений у «Державі» та «Законах») і аристотелівський погук блага і чесноти як проміжної ланки між крайнощами у поглядах, діях, поясненнях, описах тощо. Безпека, таким чином, що впливає із самого узусу поняття, не обмежує ані те, що перебуває під захистом, ані те, що являє загрозу. Вона є певною ідеєю, когнітивною структурою, розумінням наявної ситуації в її масштабуванні до оточення, іксклюївського Umwelt'у, зовнішніх умов і систем.

«Енциклопедія безпеки та управління надзвичайними ситуаціями» виходить з динамічного розуміння поняття безпеки, за якого воно може набувати прямо протилежних смислів ситуативно чи контекстуально: «Поняття безпеки буквально означає «стан свободи від небезпеки чи загрози» (Оксфордський словник). Це дуже широке визначення, і тому слово «безпека» використовується по-різному в різних контекстах. Воно може стосуватися стану свободи від багатьох видів небезпек і загроз (наприклад, війни, безробіття, хвороби чи нещасних випадків). Деякі коментатори визначили той факт, що коли безпека використовується в такому широкому значенні, насправді мається на увазі небезпека... У цьому контексті важливо зазначити різницю між «безпекою від» (захист від шкоди) та «безпекою для» (надання людям можливості досягати своїх цілей)» [186, с. 2].

Така дихотомія суттєво спрощує гіпотетичні концептуальні підходи до поняття безпеки, вказуючи на умовний інтенціонал скерування цього феномену, що знову повертає нас до просторових метафор філософських категорій, адже «безпека від» / «безпека для» можуть бути співставлені відповідно із закритою та відкритою системами людської взаємодії, відношень і діяльності. Назагал поняття безпеки, означаючи статус захищеності, може передбачати як прагнення до повної ізольованості системи, так і зосередження зусиль на уможливленні ефективної діяльності з певної метою як розвитку в певному напрямі. Поняття безпеки, отже, з необхідністю передбачає діалектичне розуміння, запропоноване античною традицією, за якого стагнація закритої системи і неконтрольований розвиток повністю відкритої системи мають ознаки статусу убезпеченості відповідно «від» і «для».

Таким чином, ми наполягаємо на укоріненому у філософській традиції Заходу розумінні безпеки як діалектичного комплексу смислів, який визначається не лише ситуативно чи за допомогою певних сукупностей ознак, але і відповідно до найбільш загальних філософських категорій, які формують уявлення про реальність. Інакше кажучи, поняття безпеки має онтологічний статус, адже передбачає як причини й ознаки явищ або може до них відноситись, так і мету, телеологічний вимір людського існування й діяльності. Безумовно, найбільш повний вираз це знайшло в політичній філософії античного полісу, хоча і до цього можна говорити про іманентні форми соціальної безпеки, притаманні давнім культурам і суспільствам.

В. Горлинський, розглядаючи ціннісний вимір філософії безпеки принагідно до історико-культурної традиції, стверджує, що «усвідомлення вітальної потреби самозбереження, що виявилася в формах організації життя в первісному суспільстві, стало передумовою осмислення безпеки як необхідності, що має соціальну значущість та явилось підставою для її віднесення культурологами до вітальних цінностей. Проте, на відміну від інших вітальних цінностей, усвідомлення безпеки як значимості, відбувається не завжди та не всіма членами суспільства. В повсякденної життєдіяльності така рефлексія, як правило, стає

можливою в критичних для життя ситуаціях. Історично першими соціальними формами досліджуваного феномена були безпека існування роду і племені. Найважливішим соціальним фактором становлення безпеки як соціального феномену, була потреба збереження людського роду, у виживанні людини, яка формувалася в постійної боротьбі з силами природи за можливість існування» [33, с. 13].

На думку дослідника, соціальність безпеки полягає у необхідності взаємодії з метою виживання, що обумовлює формування рефлексивних зусиль людей та спільнот щодо окреслення феномену безпеки як явища і як цінності. З іншого боку, людська взаємодія має, крім доцентрових, відцентрові тенденції і може передбачати агональність, агресію, тобто такі модуси діяльності, які дискредитують соціальну значущість безпеки. Тому, на нашу думку, безпека є не лише вітальною та соціальною цінністю, а насамперед цінністю епістемічною (поняття епістемі наразі вживаємо в традиції Аристотеля – як рефлексивно здобутого, інтелігібельного поняттєвого знання). Адже лише розуміння безпеки як блага уможливорює її прагнення як мети, що елімінує неусвідомлену діяльність, ворожнечу та власне вирізняє людину серед тваринного світу.

Безумовно, безпекові зусилля прадавніх племен і триб, такі як створення укриттів, засобів для полювання та добування їжі, потребували консолідованої діяльності, що своєю чергою вимагало опори на сформовану та поширену в спільноті систему поглядів на реальність як нормативного знання, яке складається з настанов, правил, заборон і табу. Це також обумовлювало формування соціальної ієрархії, в якій носії і транслятори такого знання виконували функції символічних носіїв і репрезентантів безпеки, причому така соціальна ієрархія хоча й близька до родинної, але при цьому базувалася вже не на ознаці кровної спорідненості, сили, віку чи статі, а на причетності умовного гаранта безпеки (вождя, жерця, правителя) до знання, яке виходить за межі повсякденного досвіду, до первісних релігійних та міфологічних уявлень. Зокрема, тотемізм чи анімізм засвідчують безпеку як динамічний процес взаємодії людського світу та світу надприродного, який забезпечують носії відповідного нормативного знання.

Таким чином, з прадавніх часів безпековий аспект людської соціальності передбачав трансляцію інформації, формулювання правил взаємодії між людьми, людьми і природою, а також генерацію загальних уявлень про світ, що систематизували б безпосередній емпіричний досвід виживання та репродукції (біологічної і культурної) з архаїчними уявленнями про потойбічне, надлюдське, надприродне. Вже в первісних культурах, таких як шумерська, вавилонська, стародавня, присутнє розуміння взаємозв'язку безпеки як політичної, військової потуги та безпеки як соціально-економічного потенціалу держави, що відображено зокрема в законах Хаммурапі, законах Ману, давніх епосах («Пісня про Гільгамеша») тощо. У східній традиції, в якій поняття гармонії тлумачилося принципово інакше, ніж у західній, безпека зазвичай розглядається як універсальна рівновага, яка забезпечує ефективну взаємодію частин цілого. Це стосувалося як родини, так і світобудови, всесвіту назагал, що відображають етика конфуціанства й даосизму, які ґрунтуються на прафілософських уявленнях і філософських доктринах епохи ста шкіл.

Слід зауважити, що, на нашу думку, інтерпретація поняття безпеки в східній традиції вирізнялася насамперед своєю орієнтацією на онтологію та уявлення про всесвіт як ціле, а відтак насамперед апеляцією до етики, яка унормовує поведінку та ціннісні орієнтації як її мотиви, тоді як західна традиція, починаючи з великих законодавців Солон і Лікурґа та античної класичної філософії, апелює до сфери пізнання, і саме епістемологічні конструкції зумовлюють вивіщення ідеї та концепту права. Тобто, схід орієнтований на досягнення й забезпечення стану безпеки через досягнення світової гармонії як динамічного цілого, яке не надається до пізнання й опису, але вказує на оптимальні моделі поведінки та способи життя людини для злиття з нею. Захід же, раціоналізуючи космос, спирається на концепт права, який укорінений в архетипічному понятті логосу (Геракліт), яке обумовлює не лише існування та опис соціальних структур і відносин, місце в них людини та суспільства, але і універсальний закон, який, структуруючи – обмежує.

Таким чином, ідеться про локус як місце, частину простору уявного цілого (також парадоксальним чином філософема місця під таким кутом зору може

набувати значення локусу контролю в психологічній термінології), які забезпечують захищеність і оприявнюють виокремленість істоти, спільноти, індивіда, групи по відношенню до інших частин цілого, які перебувають у статусі прямих чи потенційних загроз. Бачимо, що така інтерпретація безпеки детермінує традицію західного індивідуалізму та відображена в численних різноманітних течіях і напрямках західної філософії, далеких хронологічно й ідейно, наприклад, англійський емпіризм і скептицизм Гобса та Г'юма та екзистенціальну традицію від К'єркегора до Сартра з його славетною обмовкою щодо того, що пекло – це інші. Звідси констатації наявних спроб філософського осмислення феномену безпеки під кутом зору реагування на взаємодію та під кутом зору стабільного стану.

Ідеться про діалектику розвитку принагідно до безпеки. Сучасні дослідники, зокрема, констатують: «В сучасній науковій літературі має місце дискусія про те, що постановка самої проблеми безпеки обумовлена наявністю загроз, тобто проблема безпеки, безпечного існування соціальної системи пов'язується до свого антиподу небезпеки чи загрози. Це є пряма протилежність. Виходячи з такої точки зору можна зробити висновок: якщо небезпеки нема, то немає потреби в безпеці, в створенні і формуванні системи захисту. Якщо є небезпека, то виникає потреба в протидії, в створенні системи захисту. Це один підхід... Але є і інший. Сутність його полягає в тому, що безпека або система захисту від небезпеки повинна мати місце завжди, якщо навіть небезпеки або загрози як реалізації небезпеки і форм її прояву нема. Є такий відомий вислів: прагнеш до миру – готуйся до війни. Це крайнє, войовниче розуміння цієї проблеми. З філософської точки зору, суть проблеми полягає в тому, що оскільки безпека є усвідомлене явище, то вона повинна бути і самозабезпеченою, і захищеною від усіляких можливих негативних втручань, негараздів, впливів і протидії. Це чітко окреслює активний характер суспільної свідомості, яка здатна прогнозувати, передбачити і уявити. Навіть можна сказати так: самозбереження є здатністю і властивістю свідомості. Прагнення до захисту – це вираз розумності системи захисту, прояв усвідомленого характеру безпеки, її соціального і морального сенсу, навіть гуманістичного. Безпека – це атрибут існування, безпечне існування повинно бути захищеним завжди, у всіх випадках,

якщо навіть і небезпеки нема» [106, с. 78-79]. Бачимо, що запропонований підхід цілком у традиції теоретичної дистинкції між умовними Сходом і Заходом стосовно концепту безпеки як статичного пристосування, збереження наявного, захищеності як закритості, традиціоналізму та безпеки як свідченням розвитку, маркером прогресу й соціальної динаміки. «Усвідомлення проблеми безпеки неможливе поза аналізом діалектики розвитку і безпеки. Ці важливі характеристики існування, що виступають в той же час і найважливішими функціями життєдіяльності суспільства, тісно пов'язані між собою. Повноцінний розвиток неможливий поза безпекою, має бути гарантованим і достатньо захищеним. Безпека виступає як захищеність функції розвитку будь-якої суспільної системи. Деякі науковці при аналізі діалектики розвитку і безпеки, на наш погляд, допускають теоретичну помилку, вважаючи, що в діалектичному взаємозв'язку домінуючим є розвиток, а безпека – забезпечує цей розвиток, захищає його від загроз. Їх взаємні зміни в багатьох випадках за певних умов приводять до боротьби протилежностей, до змін самої системи, сторонами якої вони є. Гарантом ефективного розвитку будь-якої суспільної системи є забезпечення необхідних і достатніх умов для реалізації функції безпеки як форм вирішення протиріччя інтересів. Безпека як вирішення відносин інтересів розвитку і загроз цим інтересам пронизує всі напрями діяльності і функціонування соціальних систем, впливаючи на можливі рівні розвитку в тій чи в іншій сфері діяльності. За такою логікою, безпека і розвиток, тобто нове, прогресивне, суперечать одне одному. Але ж розвиток і стабільність не антиподи. Навпаки, оновлення, нарощування соціального потенціалу – запорука його стабільності, безпеки і діяльності. Тому, визначаючи безпеку взагалі, можна констатувати: це стабільне, надійне функціонування соціуму та нарощування його потенціалу, тобто розвиток. Іншими словами, розвиток і безпека – є спорідненими явищами» [106, с. 79]. Таким чином, можемо припустити, що східні й західні візії безпеки у давньофілософській традиції не лише зумовлюють концептуалізацію цього поняття нині, але і визначають іманентний антропологізм цього поняття як його людиномірність.

Розглядаючи філософію людини в давніх культурах, сучасний дослідник зауважує, що зокрема кінець ведичного періоду в історії індійської традиції характеризується фокусуванням уваги не на явищах зовнішнього світу, а на мисленні людини та її рецепції реальності, про що свідчить поява поняття і символу знаючої людини: «...нового образу-категорії – ріши (мудреця). Незважаючи на те, що історична вірогідність і соціальна визначеність цих мудреців допускає момент відносності, інтерес викликає той факт, що виникнення й розвиток образу досконаломудрого суб'єкта покликані пертурбаціями соціально-філософської структури давньоіндійської думки, виразниками яких і стали мудреці-відступники, мудреці-проповідники. Центральна характеристика, що зводить ріш до рангу мудреців – прагнення постійного самоудосконалення (насамперед духовно-морального), що знайшло вираз в особистісних моделях життя, в етичних навчаннях, настановах, проповідях» [128, с. 84]. Власне Веди (XV ст. до н. е.) регулюють таке життя людини й суспільства, які ведуть до мінімізації страждань і небезпеки, вказуючи, як правильно славити богів, приносити жертви тощо, як і, наприклад, славетний трактат Артхашастра (Arthaśāstra – настанови про користь, IV ст. до н. е.). Але в цьому трактаті вже в чітко структурованому вигляді присутні поради правителю щодо управління державою з метою досягнення багатства та військової потуги як запоруки безпеки, тобто безпека набуває цілком практичного, світського характеру, апелюючи до правильного управління як саме людської діяльності.

У китайській традиції, з огляду на її цілісність і водночас багатоманітність, ідея культу Неба обумовлює тлумачення безпеки – від традиційних книг китайської освіченості («Книга пісень», «Книга порядку», «Книга змін», поч. I тис.) до філософських текстів конфуціанства і даосизму («Лунь юй», «Дао де цзин», «Джванцзи», «Лецзи») – як такого, що залежить від належного виконання людьми, чиновниками й правителем волі Неба. Гармонія при цьому тлумачиться як оптимальний спосіб розгортання та розвитку дійсності, який репрезентує невисловлюваний принцип дао як повноту. Зауважимо, що західні візії цього концепту можуть ускладнювати його автентичне розуміння [66].

У давньокитайській традиції розуміння концепту безпеки унаочнюють відмінності між розумінням досконалої людини в даосизмі й конфуціанстві (меншою мірою в легізмі та моїзмі, оскільки погляди представників цих шкіл більшою мірою контрадикторні). Безпека як соціальний феномен і безпека як феномен космічний репрезентуються досконалою людиною: «Шен жень (досконаломудрий) – етичний ідеал даосів, протистоїть конфуціанському ідеалу цзюнь-цзи, благородного мужа... Останній розкривається як людина з «нижчим „де“, тоді як „шен жень“ – людина з вищим „де“ та „дао“». «Людина мудрості, – проголошує Лао-цзи в „Дао де цзин“ („Трактат про дао-шлях та благу силу“, близько V ст. до н. е.) охоплюючи єдине, стає моделлю Піднебесної»... Даоси відхилили соціальну етику конфуціанства разом із положеннями людинолюбства, справедливості, батьківської любові тощо. Творячи «добрі діла», конфуціанський благородний муж сподівається на віддачу, в іншому випадку – карає. Даоський досконаломудрий суб'єкт – навпаки, не прагне робити добрі справи, і вже тому він добродійний. Він подібний до «дао», який не має імені, його центральна іманентна властивість – переможна безчинність і спокій» [106, с. 87]. Відповідно і ставлення до безпеки полягає в покладанні на дао і практикуванні недіяння (у-вей), на відміну від конфуціанського ритуалізму.

Безпека, розглянута в концептуальних масштабах життя та смерті, втрачає ознаки соціальної практики. Лаоцзи в «Дао де цзині» зауважує: «Ось: виходять у життя і входять у смерть. Товаришів по життю – троє з десяти, Товаришів по смерті – троє з десяти. Життя свою в смерть обертають – також троє з десяти. А чому? Все через жагу бути живим у цьому житті. Відомо: той, хто збагнув мудрість збереження життя, На шляху не зустріне тигра або носорога, Вступивши в битву, уникне леза, що вражає. Носорогові в нього нікуди встромити свій ріг, Тигру нікуди встромити свої кігті, Воїну нікуди скерувати свій меч. Чому так? Тому що смерті ніде оселитися в ньому» [40, с. 29]. Генетично укорінена в міфологічній і протофілософській свідомості діалектика продовжуваності, тяглості та фіналізації як присутності й відсутності, життя та смерті іманентна концептуалізації безпеки як феномену, похідного від етичних і ціннісних настанов, які визначають напрями,

форми і способи людської діяльності та взаємодії. Поняття страху й відваги, мужності та слабкодухості в давніх філософських традиціях Сходу та Заходу у вимірі етики свідчать про те, що, попри всі їхні відмінності, ці традиції обґрунтовують поняття безпеки як феномен людиномірний, водночас онтологічний і соціальний. Зрозуміло, що безпека діалектично може бути розглянута як загроза (пригадаймо славетний афоризм Вегеція, що сходить до платонівської «Держави», – *Si vis pacem, para bellum* (якщо ви хочете миру, готуйтеся до війни)), адже людина чи суспільство, що не готові захищати своє існування як присутність, наявність, легко можуть його втратити. Але детермінованість прагнення безпеки людьми та спільнотами лише тільки страхом неіснування, смерті, загибелі як відсутності, неповна без обумовлення безпеки як цінності прагненням до конструювання оптимальної соціальної конфігурації чи пошуків людиною власного місця у світі, до блага, оприявнення можливого.

Отже, давня філософська традиція передбачає сучасні спроби універсальних експлікацій поняття безпеки, смисли якого у цьому контексті постають когерентними смислам концепту свободи, у найбільш відомій спінозівсько-берлінівській дихотомії «свободи від» і «свободи для», негативної та позитивної безпеки. Ми пропонуємо розглядати негативну безпеку як стан захищеності від загроз у ситуації «тут-тепер-так» – у певний момент часу у певній точці простору, ситуативну, але таку, в якій превалює візія безпеки як статичного перебування системи. А позитивну безпеку пропонуємо розглядати як таку, що акцентує динамічний аспект розвитку системи, її здатність до трансформацій, які оприявнюють можливості або нівелювати наявні загрози, або використати їх в якості стимулів та чинників для змін і розвитку. При цьому ці два аспекти безпеки нерозривно пов'язані між собою і подібно до принципу дао не утворюють дуалістичної дихотомії між інь і янь, але існують у нерозривній єдності та розділеності, «єдинороздільній єдності» (О. Ф. Лосєв).

Таким чином, поняття безпеки концептуалізується через людський феномен перебування між космічним і соціальним, належачи водночас обом планам буття, що уможлиблює окреслену диференціацію підходів до його розуміння. Сучасний

дослідник стверджує: «Бути впевненою своєї особистої безпеці, в безпеці оселі, античного поліса або давньоєгипетського нома, людина могла бути лише тоді, коли вона знаходилася під захистом богів, або духів-покровителів, виконуючи їх езотеричні та екзотеричні настанови, відображені у міфологічних творах. Наприклад, одним з символів джерела всіх суспільних небезпек у давньогрецької міфології була «скринька Пандори», яка, по версії Гесіода, була дана людям як покарання за викрадений у богів, Прометеєм, вогонь. Як вважають дослідники, в подвигах Геракла в символічній формі відображені загрози, з якими зіштовхнеться людство на різних етапах свого історичного розвитку. Характерним для античної міфології є і те, що захисна функція покладалася не тільки на богів – яким приписувалися силові функції – Зевса, Ареса та Феміду, але і на Афіну – втілення раціональності, мудрості та справедливості в державних справах. Аналогічний підхід, до наглядно символічного відображення проблеми безпеки і розподілу обов'язків з її забезпечення, можна зустріти у ведичних, давньоримських, давньоєгипетських, та інших міфологічних джерелах» [33, с. 13-14].

Показово не лише те, що боги, наприклад, античного пантеону гарантували безпеку не лише через властиву їм силу та нелюдські можливості, але і раціоналізуючи розумові зусилля самих людей, що засвідчує притаманну міфів як моделі реальності та смислогенеративній моделі (О. Ф. Лосєв) цілісність. Недарма грецька лексема «космос» (κόσμος) у первісному вигляді має значення «лад, порядок», які власне і є втіленнями безпеки. Таким чином, поняття безпеки масштабується в античній традиції від інструментально-ситуативного до онтологічно-всезагального. І здійснюється це через філософську рефлексію у форматах від міфологічних уявлень до інтелігібельного знання, як теоретичного, так і заснованого на практичному досвіді соціальної взаємодії.

Наголосимо, що генетичний зв'язок феномену безпеки та міфологічної картини світу обумовлюють, зокрема в античній класичній традиції, його метафізичний характер, який розкривається насамперед у поняттєвому конструюванні уявлень про належне як ідей чи досконалих форм (Платон і Аристотель).

Сучасна дослідниця стверджує: «Загалом, для переважної більшості давньогрецьких мислителів питання безпеки були пов'язані з феноменом гармонії Всесвіту, суспільства і самого людства. Важливим джерелом знань про безпеку вважалися роздуми давньогрецьких філософів про належне життя та шляхи його досягнення. Для більшості тогочасних авторів головні детермінанти безпеки – це ненависть, війна і боротьба, влада і сила. Натомість безпека асоціювалася в них із любов'ю, миром і стабільністю або ж зі свідомою відмовою від застосування насильства. Для інших філософів безпека була концепцією соціального співробітництва (злагоди, умиротворення) та інтеграції. Нарешті, серед давньогрецьких авторів були й ті, хто ставив публічну безпеку в обидві площини одночасно, шукаючи її джерело у своєрідному діалектичному поєднанні ненависті і любові, війни та миру, влади і стабільності» [52, с. 140].

Дослідниця спеціально підкреслює тенденцію до «юридизації» поняття безпеки назагал та публічної безпеки зокрема в класичний період античної філософії, що стало наслідком десакралізації та деміфологізації уявлень про безпеку. Слід також узяти до уваги, що ані соціальні проекти високої класики, такі як платонівські «Держава» та «Закони», ані антропоцентризм софістів і Сократа не утворюють поняття права та закону з порожнечі, вони генетично сходять до поняття блага як універсального структурного космічного порядку, гераклітівського логосу, що поєднує традиції досократівської натурфілософії, людиноцентризму софістів та Сократа і високої класики Платона й Аристотеля. Лише доба еллінізму як доба втрати віри у здатність людини раціональними засобами контролювати своє індивідуальне та соціальне життя підважує цю метафізичну основу. Тому ідеї права та держави, яка слідкує за дотриманням законів і тим гарантує право назагал можуть бути розглянуті як такі форми раціонального осмислення людської дії та взаємодії, що притаманні меншою та більшою мірою відповідно натурфілософії та класичному періодові.

Безперечно, полеміка Сократа й софістів, збережена для нас Платоном, вказує насамперед на те, що «для Сократа належне правління і безпечне правління, присутньо, є синонімічними, оскільки у центрі його філософської концепції лежить

аксіома, згідно з якою правити державою повинні знаючі (розумні, мислячі) люди, адже знання є головною доброчесністю в державному управлінні. Відсутність знання веде до спотворення цілей і функцій державного управління і, врешті-решт, підриває безпеку держави в цілому. Тим самим, Сократ вивисує знання як таке до цілком самостійної політико-правової доброчесності і водночас зводить у ранг принципу, що лежить в основі безпеки будь-якої держави незалежно від її форми» [53, с. 17].

При цьому важко не погодитись з тезою про наявність практик схематизації як посутнього спрощення підходів до філософської концептуалізації поняття безпеки в українській фаховій літературі, що констатує Ю. Загуменна: «Яскравим проявом такої схематизації є доволі численні спроби знайти певний спільний «знаменник» в осмисленні публічної безпеки античними авторами, що їх демонструють сучасні українські науковці. Так, В. Пасічник, досліджуючи політико-правові вчення античних мислителів, зробив висновок, що «безпекою мислителі античного світу... вважали забезпечення безпечних умов життя, розвитку і життєдіяльності людини»... Близьким є підхід І. Коржа, який вважає, що в античній політико-правовій думці «розуміння безпеки не виходило за рамки повсякденного і тлумачилося як відсутність небезпеки для людини»... Натомість, аналізуючи історико-філософські підвалини сучасної категорії національної безпеки, О. Дзьобань вважає, що «древні греки, в основному, пов'язували безпеку з відсутністю війни, разом з тим, вони вбачали в іноземцях ворогів і вважали їх і все, що їм належить, хорошою здобиччю, якщо тільки її можна було захопити»..., пізніше наголошуючи, що «у період античної філософії безпека розглядалася як певний синонім боротьби за існування»... У свою чергу Г. Ситник, вивчаючи роботи античних мислителів, визначив публічну безпеку, в їхньому розумінні, як «забезпечення всім громадянам держави належних умов для їх самореалізації, захист їхнього життя, свободи, власності від посягань із боку будь-якої окремої людини, організації, суспільства чи держави»... З'ясовуючи витоки конституційно-правового забезпечення національної безпеки, В. Антонов указує на реалістичне

сприйняття категорії безпеки античними авторами через її тлумачення через призму добробуту як мети громадян, суспільства і держави держави» [53, с. 16].

Зазначимо, що такий підхід не може бути розглянутий як виключно фахово правничий, що допускає певну моноаспектність розгляду філософської думки та соціальної й політичної історії античного світу, адже нівелюється власне філософська, світоглядна основа картини світу у спробах підлаштувати історичну традицію під наявні ідеологічні чи вузькодисциплінарні тенденції. «Вже саме розмаїття філософських шкіл, представники яких опрацьовували проблематику публічної безпеки у зв'язку з актуальними потребами розвитку різних форм державності, суспільства та права античної Греції, унеможлиблює довільне об'єднання поліморфного безпекознавчого дискурсу в одному чи навіть кількох дефінітивних концептах» [53, с. 16], що, на нашу думку, вказує на неабиякий потенціал філософського осмислення дискурсу безпеки в античній філософії.

Услід за Сократом, який своїм життям, ученням і смертю продемонстрував важливість законів і їх дотримання як запоруки безпеки полісу, його учень Ксенофонт розглядає безпеку під економічним і військовим кутом зору, а також засвідчує потребу формування патріотично налаштованого громадянина, що стане одним з надзавдань феномену античної пайдеї як громадянського виховання. Головним аргументом як для Сократа, так і для Ксенофонта щодо необхідності законів і патріотизму як консолідуючої настанови права була раціональна очевидність необхідності закону для досягнення стану безпеки. У платонівському діалозі «Крітон» Сократ аргументує свою відмову від втечі задля уникнення страти як злочин перед законами, який дискредитує не лише право, але й безпеку полісу, і саме його існування, загрожує державі й батьківщині, і насамкінець є злочином перед богами. Уявні закони звертаються до Сократа: «Скажи нам, Сократе, що ти намислив зробити? Те, що ти надумав, не що інше, як намагання знищити нас, Закони і всю Державу, наскільки це у твоїй силі. Невже ж ти вважаєш, що Держава може існувати і що вона не розвалиться, коли судові вирoki, видані в ній, не матимуть сили, коли приватні особи могли б їх зневажати і скасовувати їхню дію?» [112, с. 61]. Закони устами Сократа апелюють до справедливості, яка вимагає

розуміння, а отже, раціонального розгляду: «Треба шанувати Батьківщину більше, ніж матір, більше, ніж усіх предків, що вона над усе дорога, над усе священна, що вона посідає найвище місце в помислах богів і розумних людей /.../ І скрізь – і в бою, і в суді – треба виконувати те, що велить Держава і Батьківщина, а якщо ми не згодні з їхніми веліннями, можна переконати їх змінити їхню думку, але законним способом» [112, с. 63]. Закони, таким чином, на думку платонівського Сократа, є не просто унаочненням права, але втіленням справедливості, яка має сакральний характер і при цьому як благо скерована на життя людини як під час війни, так і в мирний час.

Сучасні дослідники стверджують, що трагізм людського буття долається через усвідомлення безпеки як блага і прагненням до неї: «В епоху розквіту античної філософії у центрі уваги мислителів знаходилася ідея загальної безпеки. Проте, питання про безпеку розглядалося тільки як внутрішньоеллінська проблема (внутрішній мир), а зовнішній мир вважався короткою перервою між необхідними в соціальному сенсі війнами (Геракліт, Платон, Аристотель). Античні мислителі прагнули лише до усунення міжусобних воєн. В ідеальній державі Платона немає внутрішніх воєнних сутичок, але віддаються почесні тому, хто відрізняється в «другому, найбільшому виді війни» – у війні з зовнішніми ворогами. Аналогічної точки зору почасти дотримувався й Аристотель. Увагу давньогрецьких філософів привертають не тільки трагічність буття окремої людини, але й держави, умови, перспективи суспільного розвитку» [45, с. 12]. Питання про те, чи вважався стан позаполісної війни природним для полісу, видається дискусивним, адже ще від гомерівських часів, з Гесіодових переспівів міфів існувало уявлення про мирну епоху як золоту добу взаємодії між людьми, проте слушно підкреслити кореляцію між поняттями безпеки і прогресу як саме соціального розвитку, оптимізації способів і форм взаємодії між людьми для мінімізації конфліктів, які послаблюють стан безпеки. очевидно, що за такої візії безпеки політик є не просто майстром управління, але своєрідним соціальним жерцем, божеством якого і є безпека.

У цьому контексті промовистою є метафора пастуха, який оберігає стадо, ввірене йому (суттєво, що ця метафора практично без змін буде запозичена і використана християнською доктриною). «...політик – це майстер, і його основною характеристикою є його знання. Використаний у цьому творі образ політика можна порівняти з пастухом, який наглядає за своїми вівцями й дає їм лад, а ще точнішим буде порівняння з главою сім'ї, який порядкує в ній на благо всіх її членів. Ці міркування, між іншим, сформували вихідну позицію аристотелівської «Політики», яка має на меті показати, що сім'я й держава – це групи різного виду, а тому управління сім'єю не є прямою аналогією управлінню громадою. Це питання значно ширше, ніж здається на перший погляд, і воно стало традиційною основою суперечок між прихильниками абсолютистського правління з одного боку та ліберального – з іншого. Суть питання ось у чому: чи суб'єкти повинні залежати від державця, як діти залежні від батьків, а чи вони повинні самі нести відповідальність і здійснювати самоуправління. І важливо не стільки те, що Платон відповів на це питання, скільки те, що він розглядав його. У «Державі» припускається, що політик — це майстер, який має право управляти тому, що він один знає, що є добро. У «Політику» це питання розглянуто детально і припущення, висловлені в «Державі», стали об'єктом ґрунтовного розгляду», – зазначають класики політологічної та філософської думки Дж. Себайн і Т. Торсон [110].

У першій книзі діалогу «Держава» Сократ сперечається із софістом Фрасімахом щодо природи влади та її відношення до блага, насамперед соціального, та справедливості, порівнюючи правителя з лікарем, керманичем корабля, вправним пастухом: «Ти ж бачиш тепер, Фрасімаху (повернімось-но ще раз до того, що вже розглядали), – спершу окресливши поняття справжнього лікаря, ти подумав, що надалі вже не треба дотримуватись такої ж точності, ведучи мову про справжнього пастуха, бо гадаєш, що він пасе овець тому, що він вівчар, і не переймається турботою про те, що для цих тварин найкраще, а так, немов якийсь дармоїд, що намислив добряче пригоститися на бенкеті, або коли з огляду на прибутки – то так, ніби він здирник, а не пастух. Для мистецтва... пасти важливо, звичайно, дбати не про що інше, як про те, в чому полягає його пряме призначення,

і дбати, ясна річ, якнайкраще – тоді вівці й будуть як слід доглянуті. Власне, таке мистецтво найбільш придатне для поставленої мети, коли його досконалість позбавлена будь-яких вад. Тож я так собі думав, що тепер ми обов'язково погодимось, що всіляка влада, оскільки вона справжня влада, зважає на благо не когось іншого, а того, хто їй підвладний і про кого вона дбає – як у громадських, так і в приватних справах» [111].

У діалозі «Політик», який може вважатися продовженням діалогу «Софіст», платонівський Сократ використовує ще одну промовисту метафору політичної діяльності як безпекової, порівнюючи політика з ткачем. Саме ткання як поєднання окремого в єдине, ниток у полотно унаочнює спільну діяльність, скеровану на досягнення спільної безпеки, та політики як управління такою діяльністю. За Платоном, політик має бути філософом через те, що його фах передбачає управління на основі ідей справедливості, моральних настанов і знання людської природи. У цьому діалозі визначаються завдання політика щодо безпеки й акцентується чеснота мужності (підкреслимо, що це одна з базових чеснот людини, за Сократом) як збереження наявного блага та відкриття можливостей для набуття нового. Інакше кажучи, безпекова діяльність є постійною готовністю до взаємодії, до реагування на виклики й удари долі і навіть включає в себе здатність якщо не коригувати її, то протистояти їй.

Отже, «потрібне знання про безпеку, яке охоплює, зокрема, те: 1) як поліс повинен бути облаштований сам; 2) як він має співвідноситися із сусідами; 3) як забезпечити верству охоронців; 4) якими є небезпеки, що загрожують полісові... При цьому філософ назвав відповідне безпекове знання мужністю, визначивши його як збереження думок про закон стосовно небезпек» [53, с.18]. Платон імпліцитно пов'язує поняття безпеки з ідеєю єдиного як повноти, ідеї ідей, абсолютного блага. Звідси концепція ідеальної держави Платона, яка у західній філософській традиції набула ознак символічної конструкції, оскільки так чи інакше виступала «пробним каменем» для визначення природи та інтенціоналу найрізноманітніших соціальних учень і теорій на парадигмальному рівні.

Варто згадати лишень полеміку щодо смислів ідеальної держави, започатковану К. Поппером у славетній праці «Відкрите суспільство та його вороги» (1945), в якій автор просуває думку про те, що острах змін, зумовлених ліберально-демократичним ладом полісу, примусив Платона розуміти ідеальне суспільство як закрите та з прихильністю ставитися до олігархії й аристократії. Ми вже співставляли поняття безпеки і свободи – так от, наразі, на нашу думку, платонівська ідея сильної держави, яка консолідує громадян, є не ілюстрацією тотального знелюднення, марксового відчуження чи Гайдеггерового *Das man*, нав'язаною жахами другої світової війни у візії К. Поппера, а швидше розгортанням античної інтерпретації категорії свободи, яка протистоїть категорії долі, що більшість дослідників просто не бере до уваги, оминаючи контекст картини світу античної людини доби класики. Свобода передбачає не лише загроженість, але й досягнення самототожності як вищого градуса безпеки – чи не цим керувався Сократ, відмовляючись від утечі і спокійно йдучи на страту та ще й залишаючи прохання пожертвувати Асклепію півня на знак одужання від хвороби життя?

Ян Паточка стверджує: «Досвід свободи був основою метафізики в її історичному виникненні і розвитку. Сократ формулював цей досвід за допомогою ідеї непізнаного знання: до власної метафізики він не увійшов. Це зробив аж Платон, який подав тлумачення досвіду свободи (і трансценденції) за допомогою особливої системи понять, що знову ставить вимогу до предметності і позитивності, подібно до того, як їх мають поняття, що формулюють наш позитивний, сенсуальний досвід. Платон витлумачив свободу як *transcensus* від чуттєвого до трансцендентного буття, від «уявного до істинного». Між обома світами діалектика опосередкувала духовний процес, опертий на чуттєве і понадчуттєве, і перехід від понадчуттєвого до сенсуального. Висхідна діалектика – це пошук незумовленого і понадсуперечливого над зумовленим, нецілісним і суперечливим. Низхідна діалектика показує, спираючись на єдине, понадсуперечливе і незумовлене, генезис багатоманітності, взаємної співвідносності багатоманітного, а, отже, і (відносних) протиріч» [102, с. 36].

Платонова діалектика свободи й безпеки тісно пов'язана з категоріями блага та справедливості, щодо яких закон і право виступають регулятивними ідеями. Зауважимо, що ця інтуїція Платона буде використана Стагіритом у його концепції ентелехії як виповнення форми, реалізації мети розвитку, імпліцитної будь-якому буттю. У цьому сенсі поняття безпеки може набувати ознак сутності й онтологізуватися і не розглядатися конче як ознака, ситуативна характеристика суспільного ладу чи суспільства, чи то людської ситуації. Можна розглянути безпеку в Аристотелевому контексті як здійснення можливості свободи в умовах окресленої політичної дійсності. Це видається парадоксом, але можна навіть припустити, що свобода передбачає ідею безпеки як мету руху й розвитку і як іманентну умову тожсамості.

Сучасний дослідник, апелюючи до необхідності філософського осмислення теорії безпеки, стверджує: «Проблема філософського осмислення теорії безпеки залишається актуальною проблемою, особливо з урахуванням агресії з боку Росії і розбудови України після перемоги. Безпека як складноорганізована соціальна система складається з двох основних елементів – об'єктивних умов, що характеризують її становлення, розвиток і функціонування, та суб'єктивних чинників, призначення яких – забезпечувати її оптимальне функціонування для досягнення поставленої мети. Об'єктивні умови існування соціальної системи безпеки визначають та характеризують її онтологічну природу. Якщо об'єктивні умови надають лише певні можливості для стабільного та сталого розвитку соціальної системи, то конкретна діяльність із забезпечення безпеки повністю залежить від суб'єктивного чинника, який здійснює безпосереднє управління цією системою з метою збереження її цілісності, сталого динамічного розвитку та ефективного функціонування, використовуючи при цьому об'єктивні можливості системи. Суб'єктивні чинники системи безпеки визначають та характеризують гносеологічні основи безпеки. Гносеологічні основи безпеки як науки дозволять розкрити особливості безпеки як складного соціального явища, проникнути в її внутрішню суперечливу природу та виявити сутність. Виявлення сутності безпеки – найважливіша умова, що дозволяє сформулювати основні закономірності її

становлення, розвитку та функціонування. Якщо онтологічні підстави безпеки об'єктивні і не залежать від волі та свідомості людини, то гносеологічні умови – суб'єктивні. Вони визначають готовність та здатність суб'єкта управління та діяльності реалізувати вимоги наукових законів безпеки на користь забезпечення реальної безпеки конкретної складної соціальної системи, зберегти її цілісність, стійкий динамічний розвиток та ефективне функціонування на визначені цілі» [143, с. 40-41].

Зауважимо, що визначення безпеки через позначення суб'єктивних і об'єктивних факторів, по-перше, цілком у традиції платонівської діалектики та платонівської лінії у західній метафізиці (умовно ми позначаємо платонівську лінію як есенціалістсько-онтологізуючу, а Аристотелеву як семіотично-формальну), а по-друге, вельми близьке до подібних традиційних спроб визначення поняття свободи. Справді, суб'єктивні й об'єктивні чинники безпеки характеризують її як сутнісний стан, природу системи і сукупність зовнішніх причин, які діють щодо неї. Але телеологічний підхід передбачає детермінацію як з боку причини (умовний наявний стан чи минуле), так і з боку наслідку, мети (умовне майбутнє, належний стан як благо), що цілком стосується як концепту безпеки, так і концепту свободи.

Аристотель продовжує інтенцію Платона на осмислення ролі держави й законів у забезпеченні прав і свобод та безпеки як блага. Але при цьому він згідно зі своїм принципом «золотої середини» як чесноти, що поєднує крайнощі, екстраполює принципи етики на політичну структуру та механізми політичної взаємодії між людьми і державою. У 7 книзі «Політики» філософ розглядає перелік критеріїв, які мають лежати в основі визначення щасливої держави і як саме можна узгодити благо громадян і державну потугу. Перелічуючи форми правління від демократії до тиранії, Аристотель доходить висновку, що політія, яка забезпечує громадянам дозвілля і мир, також обумовлює і безпеку: «...законодавець мусить докладати зусиль переважно для того, аби його закони, що стосуються і військової справи, і всього іншого, мали на увазі забезпечити громадянам дозвілля (необхідне для державної діяльності) і мир. Адже більшість держав, що звертають увагу на військову підготовку, тримаються, поки ведуть війни, і гинуть, як тільки досягнуть

панування. Подібно до кричі, вони втрачають свій гарт під час миру. А винен у цьому буває законодавець, що не виховав у громадян уміння користуватися своїм дозвіллям. Оскільки для людей кінцева мета і в їхній державній діяльності, і в приватному житті виявляється однаковою і оскільки звичайно одне й те саме призначення буває і в найкращій людини, і в найкращого державного устрою, то зрозуміло, що (в державі) мусять бути в наявності чесноти, що сприяють досягненню дозвілля (необхідного для політичної діяльності). Кінцевою ж метою війни, як ми вказували неодноразово, є мир, а метою роботи – дозвілля» [3].

Аристотель засвідчує, що усвідомлення мети політичної діяльності та віднайдення відповідних їй засобів оптимально корелюють, коли знаходить досконалу систему правління, при цьому чеснота раціональної свободи як блага може парадоксально суперечити безпеці як стану: «Зрозуміло, що всі прагнуть до блага і щастя в житті, але одні мають змогу досягти його, іншим певна випадковість чи сама природа перешкоджає в цьому. Адже для доброго життя необхідні ті чи ті (зовнішні) сприятливі обставини – меншою мірою для осіб, що перебувають у кращих умовах, більшою – для тих, кому дісталися гірші. Нарешті, деякі, хоч і їм дано можливість досягти щастя, шукають його від самого початку неправильно. Оскільки нашим завданням є визначення найкращого державного устрою, який полягає в тому, щоб держава мала найкращу систему правління, а останнє можливе тільки в тому випадку, коли державі буде надана можливість користуватися найбільшим щастям» [3]. Узгоджує інтереси громадянина й держави у безпековому вимірі раціональна чеснота гідності, яка забезпечується через політичну діяльність. І саме тому філософ вивисує політію як панування умовного середнього класу над аристократією та олігархією, оскільки вона ближче до демократії не просто за кількісним показником, але і за опорою на модель формування активного громадянина – славетну античну пайдею.

Сучасний дослідник зазначає, що саме завдяки опорі на громадську думку й активність громадян у політії може бути забезпечена справедливість як головна запорука феномену безпеки [162]. Ця думка цілком суголосна констатації Е. Панковською опори в античній класиці на ще досократівську (Геракліт) та

притаманну софістам дистинкцію любові як миру та ненависті як війни [191], а також розуміння концептуалізації безпеки як практичної науки, за типологією Аристотеля: «Науки, об'єктом яких є державна безпека, згідно з типологією Аристотеля, належать до категорії практичних наук, що визначають фактори та умови реалізації національної безпеки, але також розглядаються як частина наук про політику, управління та управління державними органами, і навіть як частина освітньої та соціалізаційної практики, що впливає на більшість аспектів суспільного життя. Таке розуміння національної безпеки є надзвичайно широким, всебічним та багатофакторним» [189, с. 29]. Прикметно, що практика таємних операцій в античному світі, поширена за класичного періоду у протистоянні полісів і держав, не передбачала публічного визнання методів, що могли б бути тлумачені як безчесні, хоча диверсійна та шпигунська діяльність, наприклад, під час Пелопоннеських воєн здійснювалась «проксенами» (proxenos), які могли бути громадянами однієї держави, але служити іншій [193].

Таким чином, політична практика і спиралася на етичні настанови класичної філософії, і водночас для забезпечення переваги і безпеки могла їх ігнорувати. Видається важливим акцентувати, що концептуалізація безпеки в добу античності перебувала не лише в цілком очевидному просторі соціальної та політичної сфер людської життєдіяльності, але й була тісно пов'язана з метафізичними модусами мислення, що зазвичай позначаються через концепти раціональності та ментальності. Якщо ментальність є способом рецепції та осмислення досвіду [117], способом формування людиною та спільнотою дескрипції реальності на основі семіотичного коду мови, то безпека іманентно передбачає, по-перше, діалектику цілого й частини; по-друге, наявність динамічної конфігурації складного цілого в його прагненні до ентелехіальності як блага; по-третє, наявність багатомірних стосунків елементів у складі згаданого цілого, яке насамперед є соціальним і політичним, філою, демом, полісом, спілкою полісів. Таким чином, поняття безпеки в античній традиції отримує релевантні філософські комплекси смислів, які наближають його як до нормативної етики, так і до теорії й мистецтва управління (політики), так і до метафізики у вимірах онтології та епістемології.

Прикметно, що українська традиція має прямий зв'язок з античною у цьому контексті, якщо припустити, що відомий філософ, політик і винахідник Анахарсіс (Анахарсій), який, за Діогеном Лаертським, уважався скіфом, походив з північного Причорномор'я та був елліном по матері, у своїх міркуваннях про політику й суспільний устрій згадує безпеку полісу як найвище благо. І Геродот, і Діоген Лаертський, і Платон, і Плутарх поцінювали останнього як філософа-практика, який наближав сфери інтелігібельного знання та техне (τέχνη) як уміння, мистецтво, майстерність. В одній зі своїх апофтегм Анахарсис на питання про те, які кораблі безпечніші, афористично відповідає: «Ті, що витягнуті на берег». В іншій він порівнює закони з павутиною, яка затримує слабких і яку рвуть сильні, а також стверджує, що найкраще правління там, де найкраще використовуються чесноти, найгірше – де використовуються вади, а решта порівну [214, с. 164-166].

Наголосимо, що безпекове мислення Ренесансу, Просвітництва та Нового часу, як і назагал раціоналізм Заходу, зазнали потужного впливу саме цілісності тлумачення поняття безпеки, яка пізнається через діяльність як благо на перетині інтелігібельного знання та соціально-політичного праксису. Ю. Загуменна назагал визначає такі головні риси античної візії безпеки: «етатизація (вивищення ролі і значення держави та її інститутів у гарантуванні цієї безпеки), персоналізація (тісна залежність особистої безпеки від публічної, часом навіть вивищення особистої безпеки над публічною), універсалізація (безпека як явище космічного світоустрою, загальноеллінська безпека), раціоналізація (дискурсивне осмислення проблематики публічної безпеки), юридизація (переведення проблематики публічної безпеки в площину юридичного її забезпечення, що набуває імперативного характеру, обов'язкове слідування полісним законам, система жорстких покарань за правопорушення у сфері публічної безпеки, забезпечення законності і правопорядку в суспільстві і в державі), нерозмежованість власне державної та громадської безпеки (що було зумовлено полісним характером державного устрою), аксіологізація (безпека як висока людська і суспільна цінність, як благо, як невід'ємний елемент полісного світогляду та забезпечення належного улаштування полісного життя), поліморфність (широта спектру форм публічної

безпеки та специфікація її «образів» у філософії, поезії, історіографії, риторичі тощо)» [53, с. 21].

Попри повноту охоплення, така типологія рис концептуалізації поняття безпеки оперта на дескриптивний, описовий підхід, притаманний правничому дискурсу, потребує апеляції також до філософської візії безпеки, яка в античному типі культури була насамперед дискурсивно-мовленнєвою, діалогічною та публічною, що, за визначенням, передбачає суттєвий динамізм, навіть не ситуативний, а швидше уявно-конструюючий. Антична візія ідеального полісу передбачає його конструювання, уявлення як ідейність. Парадоксальним чином такий підхід суголосний сучасному соціальному та політичному конструктивізму (Ф. Варела, П. Вацлавік, Е. Лазерсфельд, Н. Луман, У. Матурана, Х. Ферстер, А. Шмідт та ін.), в якому динаміка когнітивних процесів якщо не превалює над соціально-політичною практикою, то цілком співмірна з нею. Також відзначимо кореляцію безпеки в такій візії з концепцією самовтілюваного пророцтва (Р. Мертон), як була близька грецькій міфологічній картині світу (фіванський і троянський цикли міфів) і фіксувала складність цілепокладання в темпоральному вимірі, адже одні й ті ж дії в коротко- і довготерміновому масштабі розгляду могли призводити до різних і навіть протилежних результатів. Це позначилося на тому, що концепт безпеки має ознаки філософської категорії, зокрема предикації абсолютності й відносності. Також дискурсивно-мовленнєвий характер репрезентації ментальності як когнітивної моделі раціональності обумовив наративний спосіб осмислення й привласнення (олюднення) безпеки як філософської категорії, що означало пріоритет раціонального над емоційно-чуттєвим і оповіді над враженням. У майбутньому це знайде свій вершинний вираз у філософії історії Г. В. Гегеля, але і сучасна наратологія в гуманітаристиці, і підходи локальної історії та філософського консалтингу генетично сходять до цього феномену.

Прикметно, що ще до Платона й Аристотеля в корпусі текстів піфагорійців знаходимо фундаментальну інтуїцію щодо правителя як водночас втілення закону (*nomos empsuchos*) та «закону з очима для людей» (*bleponta nomon*), що позначало

дистинкцію між знеособленістю закону як надлюдського логосу та його людськими експлікаціями в соціально-політичній практиці. Перша сторона правителя забезпечує існування закону як гарантії безпеки для полісу й народу, друга оприявнює безпеку у багатоманітності людських взаємодій і практик.

Діотоген у трактаті «Про царство» зазначає: «Хороший цар обов'язково повинен бути хорошим полководцем, суддею та священником, що невіддільно від благородства і чесноти царя... справа царя або генерала – врятувати тих, хто знаходиться в небезпеці під час битви. Для лідера також необхідно бути передбачливим наглядцем і рятівником» [144, с. 464]. Суттєво, що зазначена дистинкція та назагал розуміння значення правителя для забезпечення безпеки вплинуть на основні інтенції розвитку соціально-політичної думки Заходу.

1.2. Філософема безпеки в гуманітарному знанні та онтологія життєвих форм людини

Філософема безпеки, підстави розуміння якої були закладені в добу античності, набуває нового змісту з початком християнської епохи в західній цивілізації. Це стосується насамперед способів розгортання й пояснення зв'язку між уявним ідеальним станом безпеки як тотальної захищеності, власне ідеєю безпеки та способом життя, життєвими формами людей і спільнот. Антропоцентризм доби античності, який попри фаталістичні тенденції та філософське осмислення долі в стоїцизмі й епікуреїзмі толерував і культивував активізм людей та спільнот, втрачає світоглядну однозначність і поступається теоцентризму, за якого «превалювало теологічне бачення походження держави, а безпека вважалася невід'ємною властивістю божественного провидіння. На таке бачення змісту концепту було сформоване в умовах зародження та розквіту феодального ладу, а також поширення впливу католицької церкви та втручання Святої інквізиції в усі сфери суспільного життя. Античне розуміння безпеки як забезпечення самозбереження і виживання людини та держави замінила теза про спасіння душі» [60, с. 4].

Наголосимо, що такий підхід за всього схематизму фіксує теоцентризм розуміння безпеки за доби середньовіччя, але при цьому розуміння цієї категорії жодним чином не зводилося до функції, властивості чи ознаки Божественного Провидіння, адже третя іпостась Трійці – Святий Дух, за канонічними інтерпретаціями священного переказу, прийнятими ще на ранніх вселенських соборах, опікується не лише книгою природи, але й провидінням, книгою долі, що означає симфонію зусиль людини щодо спасіння та приписами предестинації. Безпека, таким чином, за доби середньовіччя постає як наслідок правильного життя не як раціонального, а як присвяченого Богові, емоційно заповненого, за святим Павлом, «цими трьома – вірою, надією та любов'ю» (1 Кор., 13). Любов постає як спосіб, засіб і модус безпеки, що є чи не головним внеском доби середньовіччя в концептуалізацію безпеки у філософській і теологічній традиціях Заходу. Вона монолітизує картину світу християнина, поєднуючи сферу нематеріального досвіду, сферу небесного та повсякденний побут, досвід виживання і соціальної взаємодії. Захист, який може надавати любов, стверджується в середньовічній свідомості як практично абсолютний, позаяк він стосується насамперед безсмертної душі людини, інтегруючи її тим самим з вічністю та підносячи над земним «падолом сліз і скорботи». Апостол Павло прикметно акцентує досягнення безпеки через розуміння й переживання причетності до божої повноти, яка цілком співмірна з інтелігібельними концептами ідеї ідей у Платона, ентелехії та форми форм у Аристотеля, єдиного у Плотіна, плероми у гностиків тощо. Ця повнота для людей і є любов'ю, незбагненою, необумовленою і такою, що надає абсолютного захисту. Пригадаймо хоча б традиційну для православної традиції метафору омофору Богородиці, яка розгортається в ритуалізації захисту як безпеки на свято Покрови.

Апостол каже: «Коли я був дитиною, говорив як дитина, думав як дитина, міркував як дитина. Коли ж я став мужем, покинув те, що дитяче. Тепер ми бачимо, як у дзеркалі, неясно; тоді ж – обличчям в обличчя. Тепер я спізнаю недосконало, а тоді спізнаю так, як і я спізнаний» (1 Кор., 11-12). Бачимо, що захист і безпека вимагають правильного розуміння, яке досягається через правильний кут зору, а

отже, безпосередність досвіду любові може бути розглянута як епістемічний модус і екзистенціального перебування, і соціальної комунікації та взаємодії. Безпека за доби середньовіччя, отже, з необхідністю передбачає діалогізм єднання людини й Бога в любові.

Відомий теолог і філософ Поль Євдокимов, розглядаючи поняття «незбагненої божої любові», чітко пов'язує людську безпеку зі свободою, яка передбачає насамперед вільний вибір між добром і злом: «На атеїстичну формулу: “Якщо Бог існує, людина не може бути вільною”. Біблія відповідає: “Якщо людина існує. Бог вже не вільний.” Людина може сказати Богу ні, а Бог вже не може сказати ні людині, оскільки за апостолом Павлом “в ньому було “так” (2 Кор I, 19), “так” Союзу, яке Христос повторив на Хресті. Отже, “Я вільний” означає “Бог існує” . Сам Бог гарантує свободу сумніву, щоб не чинити насилля над свідомістю людей. Бог створив “другу свободу” він пішов на величезний ризик даючи людині свободу, що проявляється, яка може стати причиною Його поразки, змусити Його зійти у смерть і у пекло. Він дозволяє себе вбити, щоб дати вбивцям прощення і воскресіння. Його всемогутність полягає у здатності дати місце людській свободі, дозволити порушити передбачення, щоб вступити в діалог зі “своїм іншим”, любити його до нескінченного страждання, яке чекає на вільну відповідь, вільне творіння спільного життя Бога і його творіння. Відомий вислів Отців Церкви: “Бог може усе, єдине чого він не може – це примусити людину Його любити”» [49, с. 353-354].

При цьому між позірною юридичністю концепту безпеки та категорією любові, яка не надається до формально-логічного аналізу повною мірою, існує чіткий зв'язок, оскільки «влада любові» присутня в кожній юридичній формулі від часів перших вселенських соборів. Отже, безпека експлікується як розуміння, ініційоване психоемоційними станами – вдячності, благоговіння, довіри, насамкінець любові, яка об'єднує їх. Це є втіленням «мудрого гнозису», який поєднує, за мислителем, інтелігібельне й чуттєве, земне й небесне: ««Мудрий гнозис», як його називає мислитель, проявляє себе у тому, що сприймає вчення Святого Письма не через призму жорсткої логіки чи діалектичних правил» [15,

с. 51]. Пам'ятаймо, що таке розуміння зв'язку любові, свободи й безпеки утворює традицію трансляції антропологічних смислів у західній традиції від початку християнської епохи до сьогодні, адже секуляризація та антиметафізичні тенденції чи будь-які заперечення раціональності або ж її абсолютизація не спроможні заперечити наявність християнських підвалин у сучасній західній картині світу.

Саме тому, на нашу думку, поняття безпеки, окрім очевидних соціально-філософських, соціологічних, політологічних, юридичних тлумачень і концептуалізацій, імпліцитно передбачає теологічну інтерпретацію, яка за певних умов може поставати як первинна, базова. Про це свідчить зокрема практика актуального нині політичного популізму, конкузіональних воєн, тенденцій розвитку неолібералізму й неоконсерватизму – всі ці феномени так чи інакше, позірно апелюючи до сфери раціонально пізнаваного, емпіричного досвіду, постулюють релігійну візію безпеки.

Від часів Р. Гроссетеста (XII ст.), який у своєму словнику визначає безпеку як «спокійний стан духу людини, яка вважає себе захищеною від будь-якої небезпеки» [60, с. 4], поняття безпеки переважно тлумачиться як таке, що фіксує стан відсутності загроз. У цьому сенсі слід акцентувати динамічний і статичний аспекти безпеки, які описують стан відкритої системи, що розвивається, або стан н закритої, ізольованої системи.

Якщо безпеку розуміти як умову процвітання, яке своєю чергою передбачає якомога більшої кількості блага в житті людини чи спільноти, то вона і сама є благом, але в такому разі слід розділяти безпеку первинну, яка є умовою досягнення блага, і безпеку вторинну, яка сама є благом. Зазвичай такий підхід позначається як поєднання інструментального й есенціалістського тлумачень безпеки. На нашу думку, філософська думка XVII-XVIII стт., яка характеризується увагою до соціальних і юридичних аспектів співіснування та взаємодії людей і людських спільнот, держав, за всієї близькості до переважно інструментального підходу, імпліцитно зберігає й транслює християнські смисли поняття безпеки. Безпека як мета держави (Т. Гоббс), як апеляція до божественного правосуддя (Г. Гроцій), як чеснота держави (Б. Спіноза), як добробут і забезпечення прав людей, що

об'єдналися (Ж.-Ж. Руссо), як уникнення небезпек і забезпечення людиномірних стосунків між людиною та суспільством (П. Гольбах), як право влади створювати закони для захисту держави та суспільного добробуту (Дж. Локк), як взаємодія трьох гілок влади, серед яких виконавча забезпечує безпеку і контролюється іншими (Ш. Монтеск'є), як забезпечення громадянських прав і особистої свободи (Дж. П. Марат) – всі ці підходи об'єднуються соціальними та юридичними візіями безпеки.

Новочасова філософія від І. Канта до Г. В. Гегеля також розглядає безпеку як феномен соціальний (пригадаймо славетну працю І. Канта «Вічний мир: Філософський нарис» (нім. *Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*, 1795), присвячену проблемі вічного миру як квінтесенції безпеки), який насамперед позначає ситуацію, за якої відсутні зовнішні загрози (Й. Зонненфельс). У контексті нашої теми та висунутої нами тези про діалектику динаміки й статичності в категорії безпеки видаються актуальними міркування Дж. С. Міла з його есе «Про свободу» (1859), в якому він фіксує безпеку як першорядну умову позбавлення людини від зла та уможливлення для неї планування майбутнього, а не лише перманентного виживання як реагування на загрози. Філософ міркує над діалектикою ладу як статичності та поступу як динаміки: «Поступ – це сталість, до якої додається ще дещо і, сказавши, що вдосконалення чогось одного не передбачає сталості решти, ми ще не з'ясуємо відносини між ними. Так само часткове покращення аж ніяк не тягне за собою поступ геть в усьому. Будь-яке поліпшення ситуації в тій чи тій сфері охоплює і збереження наявного в ній добра, а коли збереженням жертвують задля часткового поступу, вдосконалення решти зазнає від цього великої шкоди...

Якщо це неадекватне протиставлення і може якось стати у пригоді для наукового уточнення уявлення про добре врядування, то з філософського погляду коректніше було б залишити слово "лад" поза увагою та висунути тезу, що найкращим урядуванням є те, що найбільшою мірою сприяє поступові. Адже саме поступ охоплює лад, а не навпаки. Між ними існує певна єдність, тільки поступ – це вищий щабель, а лад – нижчий. У будь-якому іншому розумінні лад – лише одна з передумов доброго врядування, але аж ніяк не його ідея та сутність. Ладіві

доречніше вказати місце серед умов поступу, адже примноження нашого добра неможливе насамперед без належної турботи про те, що ми вже здобули. Якщо ми маємо намір стати заможнішими, то насамперед мусимо не марнувати без потреби наявні в нас засоби. Якщо розглядати лад саме так, то він – не додаткова мета, яку треба узгодити з поступом, а його складова частина та засіб його досягнення. І якщо певні здобутки в одній сфері коштували нам більших втрат в іншій сфері, ми не можемо назвати це поступом. Тому сприяння поступові, якщо тлумачити його саме так, і містить сукупність тих рис, які становлять досконале врядування.

Але хоча це визначення критерію доброго врядування й можна обґрунтувати з метафізичного погляду, його навряд чи можна вважати слухним, оскільки, містячи всю істину, воно відкриває нашій свідомості лише її частину. Термін "поступ" містить у собі уявлення про рух вперед, хоча він також означає й запобігання регресові. Одні й ті самі суспільні чинники – переконання, почуття, інституції та практики – не менш потрібні для утримання суспільства від регресу, як і для здійснення подальших зрушень. Якби ми не мали ніякої надії на поліпшення, життя перетворилося б лише на безупинну боротьбу з тим, що спричинює його погіршення; і таким наше життя є навіть зараз» [82, с. 149].

Таким чином, бачимо, що категорії ладу й поступу передбачають збереження й досягнення безпеки, а саме це поняття постає регулятивом як перебування, так і розвитку, що і є, на нашу думку, його визначальною діалектичною конструкцією, яка не дає змоги повною мірою його окреслити та концептуалізувати в моноаспектних дискурсах соціальних чи правничих наук. Адже останні спираються переважно на дескриптивний метод викладу, тоді як це поняття з необхідністю вимагає як ситуативної візії, обмеженої певними просторо-часовими рамками, так і метафізичного, філософського масштабування, яке знімає насамперед темпоральні та історичні обмеження. Проблема кореляції між поняттям безпеки й історичним підходом до розвитку людської цивілізації під таким кутом зору розкривається насамперед як проблема свободи.

Можемо припустити, що саме у зазначеній обмеженості дескриптивного методу, яка спирається на дистинкції і диференціації більшою мірою, ніж на

діалектику понять та констеляцію ідей, укорінено поширений у сучасній літературі бінарний спосіб мислення безпеки: «Безпека може існувати в нормальних умовах або в кризових ситуаціях. Нормальний розвиток соціального суб'єкта визначає його здатність реалізувати задовільний контроль над впливом навколишнього середовища. Коли виникає криза, соціальний суб'єкт не в змозі успішно контролювати вплив на навколишнє середовище; і його існування та розвиток можуть бути поставлені під загрозу. Стурбований власним виживанням, соціальний суб'єкт активно взаємодіє з ним і прагне контролювати негативний вплив на нього. Такий контроль може гарантувати існування – за нормою – даного соціального суб'єкта або соціальної системи. В іншому випадку індивід або соціальна система зіткнуться з кризовими ситуаціями. Кризовизначальні фактори можна класифікувати як виклики, ризики та загрози» [157, с. 4]. Своєю чергою така методологія спирається на Гобсову дистнкцію між зовнішньою та внутрішньою безпекою як такими, що забезпечуються державою, але є різноскерованими, і відповідно на перетині органістичної (піфагорейство, Платон, Аристотель, стоїцизм) та індивідуалістично-механістичної (атомісти, епікурейство) концепцій держави утворюють візію держави як конструкту, метою якого є безпека в межах законів.

Внутрішня безпека, гарантована державою своїм громадянам згідно з суспільним договором, та зовнішня або міжнародна безпека, що досягається шляхом підпорядкування державою своїх сусідів військовими чи політичними засобами, є іманентною функцією держави, власне її призначенням, метою.. Безпека, як форма організованого соціального життя в межах держави, поєднує (або змішує) природні імпульси до егоїстичної боротьби та війни з раціональними та емоційними прагненнями до миру, вкоріненими в культурі, адже людські стосунки формуються культурою, в якій формуються картина світу та поведінкові моделі людей. Сучасні польські дослідники вважають, що культурне програмування може впливати на сприйняття внутрішньої, національної та міжнародної безпеки. Змішування природних імпульсів з культурним програмуванням призводить до взаємного обмеження як природних інстинктів, так і прагнень, що походять від

розуму та емоцій. Це змішування виражається в суспільному договорі, за допомогою якого люди створили державу та передали їй прерогативи обмежувати свою природну свободу в обмін на гарантії безпеки. Таким чином, основна роль держави, як штучної та умовної конструкції, полягає в гарантуванні безпеки: «Міркування Гоббса призводять до ідеї, що порядок і безпека в міжнародних відносинах можуть бути гарантовані чимось подібним до світового уряду. Цей уряд, подібний до Левіафана, не матиме рівних у владі і тому діятиме як гегемон або світовий лідер» [210, с. 78].

За Гоббсом, «людська природа і громадянські обов'язки не такі вже й несумісні, як дехто вважає» [31, с. 572], і саме тому внутрішня суперечливість поняття безпеки розкривається в антитетичності свободи й примусу та внутрішньої і зовнішньої безпеки, якщо останні тлумачити як людиноцентричну та соціоцентричну точки відліку: «...будь-хто зобов'язаний, згідно з природніш законом, всіляко захищати на війні ту владу, від якої сам отримує захист у мирні дні, адже той, хто на підставі природного права претендує на збереження самого себе, не може вважати, що існує природне право знищити того, чия сила його зберігає. Вважати так було б справді явною суперечністю. І хоча цей закон можна легко отримати шляхом умовиводу з деяких уже викладених законів, проте час вимагає, аби його втовкмачили та запам'ятали» [31, с. 572]. Останнє міркування наразі є особливо актуальним у ситуації кризи демократій та екзистенціального спротиву України російському агресорові.

Наразі полеміка у фаховій літературі щодо поняття безпеки триває насамперед у сфері масштабування цього поняття, коли йдеться про національну, міжнародну чи глобальну безпеку: «...«Безпека для кого?». Неоднозначності, що виникають через невміння уточнювати інші виміри, однаково застосовні як до міжнародної чи глобальної безпеки, так і до національної безпеки. Хоча часто стверджується, що міжнародна безпека, на відміну від національної безпеки, позначає взаємозалежність національних держав щодо їхніх відносин у сфері безпеки, логіка такого твердження незрозуміла. Незалежно від того, який прикметник використовується, концепція безпеки, що пояснюється тут, нічого не

означає про ступінь взаємозалежності між державами щодо їхніх відносин у сфері безпеки. Це питання краще залишити для емпіричного дослідження, і його не слід вбудовувати в концепцію безпеки. Ті, хто вважає, що держави взаємозалежні у своїх відносинах у сфері безпеки, повинні обґрунтовувати це доказами та аргументами, а не за визначенням. Також не можна стверджувати, що концепція національної безпеки закриває очі на дилему безпеки або на більш загальну взаємозалежність держав у їхніх відносинах у сфері безпеки» [155, с. 26].

Ми наголошуємо на тому, що поняття безпеки укорінюється насамперед в індивідуальній свідомості через її зв'язки з громадською думкою, медійним порядком денним, філософською картиною світу і зрізом масової свідомості, пов'язаним з інтегруючими функціями культури та мови. Тому процеси глобалізації культури можуть бути розглянуті як похідні, якщо філософема свободи, насамперед індивідуальної, не є елімінованою з розгляду. Сучасні ідеології схильні розглядати людей і спільноти як об'єкти, більшою чи меншою мірою придатні для маніпулятивних впливів, що є вірним за умови врахування так званого людського фактору, який стосовно безпеки може бути визначений як певна величина X , результуюча сума індивідуальних цілепокладань і волевиявів, що ніколи не може бути визначена наперед і доконечно. Тому, оскільки безпека та свобода розглянуті як бінарні категорії, є, безперечно, фундаментальними цінностями для людства, згадана дистинкція зовнішньої та внутрішньої безпеки обумовлює сучасні об'єктивний і суб'єктивний підходи до її тлумачення: «Об'єктивний підхід пов'язаний з різними об'єктами в межах матеріальних і соціальних систем. Він орієнтований на підтримку їхньої стабільності та якості під сильним впливом негативних процесів і явищ, коли безпека пояснюється як атрибут усієї спільноти. Суб'єктивний підхід визначає різні якості природи безпеки як похідні соціальних інтересів та стійкості. ...в суб'єктивному підході безпека аналізується з урахуванням різних аспектів, таких як соціальний, економічний чи політичний. ...можна зробити висновок, що у філософській літературі визначення безпеки можна розділити на чотири групи: стан захищеності, атрибут чи якість, специфічна регульована діяльність або результат сталого розвитку» [203, с. 13].

Зазначимо, що згадана типологія суб'єктивного й об'єктивного підходів надається до спроб психологізувати поняття безпеки в тлумаченні його як групового та підстави будь-якої соціальної активності (Л. Уорд), як певної прадавньої соціальної сили, яка об'єднує об'єктивні, соціально синтезовані та суб'єктивні психологічні фактори еволюції і призводить до соціогенії як «вищого якісного шабля еволюції всього сущого..., який синтезує всі природні та соціальні сили» [91, с. 79]. При цьому дослідник відкидає кантівський примат етики, стверджуючи, що еволюція є соціальним, але не моральним підходом, що яскраво засвідчує позитивістський вплив кантівської «соціальної інженерії»: «Оскільки інтереси, властиві людині від народження, суперечливі, мають часом протилежну спрямованість, то постійна боротьба за існування породжує бажання безпеки, прагнення до об'єднання людей, котрі мають схожі інтереси, що і є основою для формування всіх соціальних установ. ...індивід ніколи не робить метою своєї діяльності соціальний прогрес... Для визначення вектора соціального розвитку необхідно широке втручання держави в життя суспільства... Саме уряд має стати інструментом соціального регулювання, за допомогою якого можна згладити класову нерівність, яка формує соціальну структуру суспільства» [91, с. 79].

Також цей підхід дозволяє розглянути погляди на безпеку Е. Дюркгайма як такі, що об'єктивізують це поняття під кутом зору соціології, погляди А. Маслоу – під кутом зору психології, погляди В. Парето – з позицій політології. Концепції У. Бека та Е. Гіденса (особливо концепція «онтологічної безпеки» останнього) розкривають це поняття як нормативний та регулятивний принципи «суспільства ризику» (У. Бек), в якому «онтологічна безпека» реалізується через набуття екзистенційної самототожності та соціальної ідентичності.

Сучасний дослідник стверджує: «Соціолог, розглядаючи поняття онтологічної безпеки особистості, відходить від надмірного психологізму, ... Гідденс намагається пов'язати його з теорією структурації, а саме використовує за основу розгляду інтенційної (тобто направленої на досягнення конкретного результату) діяльності, що можлива лише за умови об'єктивного сприйняття навколишнього світу та встановлення свого місця в ньому. За британським

соціологом, володіти почуттям онтологічної безпеки означає мати на рівні практичної свідомості відповіді на основні екзистенційні запитання, що неминуче постають перед кожною людською істотою – про завершеність людського життя, про співіснування з іншими індивідами, про забезпечення неперервної особистісної ідентичності та ін.» [47, с. 42].

Е. Гіденс зазначає: «Наше суспільство живе після того, як настав кінець природи. Кінець природи вочевидь зовсім не означає, що фізичний світ або фізичні процеси перестали існувати. Він стосується факту, що лише дуже незначна частка нашого навколишнього матеріального середовища бодай залишилася незайманою через людське втручання. Чимало із того, що зазвичай було природним, уже не є суцільно природним, хоч ми й не завжди можемо бути певні, де припиняється перше й починається друге..... Штучний ризик не тільки заторкує природу – або те, що зазвичай було природою. Він просотується також в інші сфери життя. ...Нехай це усвідомлюється чи ні та у таких ситуаціях стає невідворотним, що люди дедалі більше починають міркувати з огляду на ризик. Вони повинні сміливо прийняти виклик свого особистого майбуття, яке набагато більше ніж у минулому відкрите назустріч усім нагодам і небезпекам» [29, с. 25].

Зазначимо, що для філософської антропології ХХІ ст., як і для нонантропоцентристських сучасних підходів констатації Гідденса щодо постання природи 2.0 стали точкою відліку для розбудови проєктів нових конфігурацій людської безпеки як індивідуальної, так і колективної у світі, що стрімко змінюється. Наприклад, сучасний діалогізм (зокрема в побудовах В. Табачковського, Я. Клочовського, Н. Хамітова та ін.) і філософія інформації (у візії Л. Флоріді) парадоксально суголосні у своїй людиномірності, тоді як провідна парадигма сучасної філософії свідомості, фізикалізм (зокрема Д. Чалмерс та ін.) і кластер теорій спекулятивного реалізму (антикореляціонізму) (Г. Гарман, К. Мейясу, П. Брасьє та ін.), а також парадигма трансгуманізму суголосні у своїй критиці антропоцентризму.

Слід зауважити, що в контексті сучасного філософування категорія безпеки функціонує в громадській opinio, колективній уяві та в масовій свідомості,

дискурсивних практиках і наративних системах тезаурусу культури як символічна конструкція, образ, концепт, філософема, ідеологема. Можливо припустити, що розмежування між теологічним і філософським підходами до осмислення суб'єктивності як сутності (есенції) та існування (екзистенції) від часів К'єркегора, Ніцше та Фрейда протягом традиції XX ст. призвели до ситуації, за якої платонічна традиція, що знаходить свою найвпливовішу трансформацію в кантівській трансцендентальній філософії, та Стагіритова традиція, яка обґрунтовує гегелівський концепт становлення, розвитку (тобто йдеться про антитетичність *sein* та *werden*), об'єднуються в самоусвідомленні (яке поєднує античну філософему метаної, декартівське *cogito* та концепт самосвідомості (*selbstbewusstsein*) у німецькій класичній філософії) людини як осягненні меж внутрішнього й зовнішнього як суб'єктивного та об'єктивного в контексті, більш широкому масштабі безпеки як перебування й розвитку. Інакше кажучи, рефлексії безпеки та всіх комплексів смислів, пов'язаних з цим поняттям, у кризовому для людства XX ст. і у першій чверті XXI ст. набувають додаткової глибини як рефлексії над модусами рефлексій, тобто смисли безпеки долають суб'єкт-об'єктну дихотомію, передбачаючи певну нову цілісність, сказати б, новітній космізм з яскраво вираженими інформаційними та цифровими предикаціями і відповідні формати планетарного мислення.

Важливо, що таким чином тлумачене поняття безпеки суголосне фундаментальним для XX і XXI стт. поняттям турботи (М. Гайдеггер) та недетермінованої тривоги, жаху і страху буття, яке у традиції від К'єркегора позначається поняттям *angst* (дихотомія *frygt* та *angst* як об'єктивованого, конкретного та необ'єктивованого, безпредметного страху). Таким чином, страх обумовлює і мотивує мислення та смислогенерацію в напрямку осягнення безпеки як цінності, яка перебуває у відношеннях притягування-відштовхування щодо фундаментальної цінності свободи, адже к'єркегорівський «стрибок віри» є спробою олюднення Екхартового *ungrund*, умістити безкінечне в кінечному, божественного в людському.

В умовах сучасної соціальної динаміки безпека може розглядатися як стресостійкість соціальної та політичної систем, які, підкреслимо, ґрунтуються на філософських основах світогляду в ситуації перманентної загроженості їхній цілісності, тобто умовний маркер життєздатності системи як її здатності підтримувати гомеостаз. Наголосимо, що такі інтерпретації безпеки імпліцитно апелюють до вказаної філософської традиції, яка передбачає динамічне розуміння безпеки. Точка зору сучасного дослідника, за якої безпека є здатністю підтримувати сталість системи [223, с. 67], або підхід, який розглядає безпеку як комплексний системний вимір існування системи в контексті інших систем – більших і менших [188, с. 222], засвідчують, що притаманний вузькодисциплінарним візіям безпеки статичний підхід до цього концепту є недостатнім: «Концепцію безпеки можна розглядати і як захист або відсутність загроз у таких сферах, як буття особи, сім'ї, нації і людства» [122, с. 200].

Головна проблема полягає в тому, що декларовані «захист або відсутність загроз», по-перше, залежать від прийнятих уявлень про належне, ціннісних орієнтацій мовця чи інтерпретатора, громадської думки, ідеології, панівної політичної сили тощо, а по-друге, і це найважливіше, можуть обмежувати як індивідуальну й колективну свободу і, як наслідок, розвиток суспільства та життєвих форм людей. Ми пропонуємо концептуалізувати безпеку не постфактум, після аналізу стану системи та з'ясування умовно слабких і незахищених місць, але в динаміці її розвитку. За такого розгляду поняття безпеки набуває діалектичної амбівалентності поза будь-якими негативними конотаціями.

Сучасна дослідниця пише: «Ключовою особливістю будь-якої держави є тісний взаємозв'язок між її розвитком та забезпеченням безпеки, оскільки без забезпечення безпеки безглуздою стає будь-яка діяльність людини. В умовах воєнного стану, глобалізації процесів світового розвитку, міжнародних політичних та економічних відносин проблема забезпечення безпеки особи, суспільства та держави для України набуває актуального характеру, зважаючи на її особливе геополітичне становище. Системний підхід до вивчення питань безпеки держави передбачає насамперед характеристику самого поняття в контексті

взаємопов'язаних із ним суміжних термінів. Безпека держави – поняття комплексне. Говорити про її забезпечення можна лише у разі наукового осмислення різних аспектів функціонування та розвитку держави, а саме: політичних, економічних, соціальних, правових, ідеологічних, військових, інформаційних, екологічних, міжнародних. У загальному вигляді під безпекою держави, як однією з головних умов нормального розвитку людини та суспільства, розуміється захищеність якісного стану суспільних відносин, що забезпечують прогресивний розвиток людини та суспільства в конкретних історичних та природних умовах від небезпек, джерелом яких є внутрішні та зовнішні суперечності. Під життєво важливими інтересами особи, суспільства та держави варто розуміти сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування та можливість прогресивного розвитку особи, суспільства та держави. Безпека держави досягається проведенням цілеспрямованої державної політики у сфері забезпечення безпеки, реалізацією системи заходів економічного, політичного й організаційного характеру, адекватних загрозам життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави» [100, с. 105].

Коли йдеться про «захищеність якісного стану суспільних відносин» і про «внутрішні та зовнішні суперечності», які, згідно з діалектикою цілком Марксового штибу, забезпечують розвиток, прогрес і поступ, у жодному разі не слід забувати про те, що держава і нація є похідними конструкціями людської свідомості та практики і згадані відносини формуються як «згори», так і «знизу», тобто інструментальний, а не теологічний характер держави, який передбачає демократія, має на увазі насамперед захист цінностей і простору діяльності людей і громадян. Це жодним чином не означає змалення інтересів держави, яка, забезпечуючи закон, є гарантом прав і свобод. Сучасний дослідник акцентує якраз цінності людини та громадянина [150], що дозволяє припустити, що поняття *безпекового простору* є актуальним для сучасних суспільств, складність і структурованість яких експоненціально зростає. В. А. Ліпкан стверджує, що безпека не визначається лише захищеністю, а позначає сферу існування людини, яка фіксує відношення між нею,

спільнотами, нацією, державою, культурою, місцевістю, традиціями, ресурсами тощо [76].

Ми пропонуємо поняття безпекового простору розуміти як умовну матрицю відношень, яка регулює взаємодію між людьми та соціальними структурами всіх рівнів на основі культури, мови, закону та права, що монолітизуються у філософській картині світу. Також ми пропонуємо розглядати стан безпеки принагідно до суспільства, тлумаченого як дисипативна система, за якої захищеність за певною межею може функціонувати як перепона оптимізації розвитку системи і навпаки: лабільність системи як можливість до змін і розвитку, яка може розхитувати гомеостаз системи, як перевагу. Пропонуємо позначати такі модуси безпеки як безпеку відкритості та безпеку ізоляції.

Для України в умовах військового спротиву обидва аспекти безпеки є важливими, але безпека відкритості з орієнтацією на створення безпекового простору видається визначальною, адже саме готовність до взаємодії з демократичним світом, як і готовність діяти асиметрично у справі захисту насамперед інформаційного простору, наразі видається релевантною.

Сучасні дослідники, міркуючи над філософією безпеки військового часу, стверджують, що «у контексті філософії безпеки слушною є думка про реалізацію соціальної безпеки людини як важливої похідної від соціальної безпеки держави» [98, с. 191], що може означати, що соціальна безпека людини залежить від зовнішніх факторів (соціальної політики, яку проводить держава та інструментів й важелів, які використовує суспільство для регулювання сфери взаємодії між людьми); внутрішньо-особистісних, як-от усвідомлення особистої відповідальності за результати своєї життєдіяльності; турботи про своє фізичне, психічне, духовне та соціальне здоров'я і т. ін.

Зазначимо, що внутрішньо-особистісні фактори насамперед зумовлюють рецепцію реальності та спосіб реагування на загрози, тобто особиста культура й інтелект, рівень філософського осмислення реальності та власного існування безпосередньо зумовлюють ефективність / неефективність зусиль особистості та спільноти, до якої вона належить, щодо формування безпекового простору.

Причому визначальну роль відіграють як забезпеченість базових потреб, так і залученість до ідеології, сформованість критичного мислення, власне філософський вишкіл, якщо під останнім розуміти прийняття власної тожсамості (як К'єркегоровий вибір себе), відповідальності за себе, оточення, націю, суспільство та державу. Очевидно, що інформаційний простір є умовним фронтиром простору безпекового, якщо їх уявити як концентричні кола.

Вітчизняний дослідник стверджує: «Інформаційна безпека в умовах воєнного стану має значущий вплив на аспекти демократії і свободи слова. У такому складному контексті важливо балансувати між захистом національної безпеки та збереженням демократичних цінностей. Умови воєнного стану призвели до ситуації, де захист національної безпеки стає надзвичайно важливим завданням. У таких умовах можуть виникати обмеження свободи слова, оскільки інформація може бути використана проти національних інтересів. Проте важливо, щоб будь-які обмеження були обґрунтованими, тобто справедливою та розумною відповіддю на існуючу загрозу. Обмеження також повинні бути тимчасовими та пропорційними. Це означає, що вони повинні існувати лише протягом періоду, коли існує конкретна загроза національній безпеці. І, коли ця загроза відбудеться або послабиться, обмеження повинні бути скасовані» [146, с. 126]. Ідеться про те, що безпековий простір в умовах демократії, ґрунтований на визначальних філософемах блага та свободи як блага (а не як тотального жаху самовизначення в ідеології тоталітаризму й авторитаризму), забезпечується законом, опертим на право. Таким чином, безпека на будь-якому рівні укорінена в її особистісному, індивідуальному, суб'єктному чи то агентному переживанні й осмисленні, що власне й передбачає філософію безпеки.

«Демократичні процеси та інституції повинні залишатися в силі в міру можливості, навіть в умовах воєнного стану. Вони гарантують збереження основних демократичних цінностей та забезпечують можливість громадян виражати свою думку та брати участь у прийнятті рішень. Такі процеси важливі для підтримки демократії в будь-який час, включаючи періоди кризи. Для забезпечення справедливості та недопущення можливих зловживань владою, обмеження свободи

слова повинні підлягати перевірці та контролю незалежними органами та судовими інстанціями. Громадянське суспільство грає ключову роль у контролі за діяльністю влади та у обмеженні можливостей для репресій та цензури. Громадські організації та ініціативи громадян можуть допомогти забезпечити демократичні цінності та інформаційну безпеку. Держава повинна підтримувати роботу цих організацій, щоб забезпечити збереження демократії та свободи слова, навіть в умовах війни. Громадянське суспільство також може виконувати роль наглядача, спостерігаючи за діяльністю влади та вимагати відкритості та відповідальності», – зазначає К. Ушкало [146, с. 126].

Прописаність основних принципів забезпечення національної безпеки в законі України «Про основи національної безпеки України» [116], окрім базових принципів забезпечення національної безпеки, також передбачає специфіку гуманітарної сфери, щодо основних принципів безпеки в якій сучасний дослідник зазначає: «Аналізуючи наукові дослідження, окремі інституційно-програмові документи, відповідне законодавство, особливості суспільно-політичного розвитку, ми вважаємо, що до основних принципів гуманітарної складової політики державної безпеки України варто віднести принципи пріоритетності національних інтересів, національних цінностей; захисту конституційних прав і свобод громадянина в гуманітарній сфері; верховенство права; демократичності, прозорості у вирішенні проблем, загроз гуманітарної сфери; об'єктивності в оцінюванні та прогнозуванні розвитку складових гуманітарної сфери; цілісності, збалансованості інтересів людини – суспільства – держави; упередженості, вчасності реагування на загрози в гуманітарній сфері; професіоналізму, патріотизму в реалізації політики безпеки в гуманітарній сфері; оптимізації, інтегрованості в співпраці органів влади та громадськості» [7, с. 194].

Зрозуміло, що ці принципи потребують експлікації, а саме розуміння того, як вони можуть бути застосовані й інтерпретовані в соціальній та політичній взаємодії, владних і комунікаційних практиках, оскільки їхній декларативний характер, зумовлений специфікою правничого дискурсу, практично позбавлений екзистенційних сенсів, які генерують ціннісні орієнтації, що в умовах воєнного

спротиву не просто контрпродуктивно, але може бути використано ворогом як елемент інформаційної конкузійної війни. Гуманітарне знання з необхідністю означає рефлексію людини над власною суб'єктивністю в контексті природної та соціально-політичної реальностей, тобто ідентичність на рівні філософських смислів є рефлексією над рефлексією, рефлексією у квадраті, певним безпосереднім переживанням принципу свободи у К'єркегора чи платонівським спогляданням ейдосів і т. ін. Крім того, примат гуманітарного знання у сфері безпеки означає чи не єдину наразі актуальну форму гуманізму в епоху мовних симуляторів та шостого-сьомого рівнів технологічного устрою. «Важливими є компетенції з подолання інформаційних загроз суспільству, навички протидії хибній і ворожій інформації», – зазначає В. Даценко [42, с. 96]

У контексті російсько-української війни проблема гуманітарного знання як одного з аспектів human security набуває цивілізаційного масштабу. Сучасний дослідник слушно зауважує: «...концепція гуманітарної безпеки продовжує активно використовуватися провідними міжнародними інституціями та, відповідно й державами, які є їх членами. У зв'язку з цим виникає логічне питання щодо реалізації всіх постулатів концепту «human security» на практиці, тобто як і ким забезпечується свобода від страху і свобода від нужди? Питання ролі держави спонукає до пошуку конкретної рушійної сили, що стоїть за концепцією гуманітарної безпеки. Чи може концепція бути дієвою і ефективною, якщо її втілення покладено, у першу чергу на держави? Так, війна росії проти України стала не стільки регіональним, скільки цивілізаційним конфліктом. Зараз мова йде про боротьбу за нашу незалежність від російського неоколоніалізму, який уособлений авторитарним режимом, що абсолютно ігнорує базові принципи міжнародного права. Про концепт «human security» в рашистській ідеології не йдеться взагалі. Натомість росія прагне змінити міжнародний баланс, застосовуючи принцип права сили. Тому реагування на міждержавне насильство, що спричиняє тотальне порушення принципів гуманітарної безпеки вимагає різнопланового міжнародного співробітництва, оскільки демократичні держави є

потужними суб'єктами безпекової системи зі значними ресурсами і можливостями» [137, с. 29].

Людиномірність безпеки саме в епоху загроженості права силою, а раціональної політики популізмом, що паразитує на колективних емоціях, в епоху цифрових викликів культурі, ідеологіям антропоцентризму та принципу гуманізму окреслюється як необхідний елемент ефективного подолання кризи демократій та прояснення перспектив цивілізаційного розвитку: «Концепція гуманітарної безпеки і надалі залишатиметься частиною більш широких дебатів щодо забезпечення різних аспектів безпечного розвитку. Вона підтримується майже всіма глобальними інституціями, у тому числі ООН, ЄС і НАТО. Хоча загальна операціоналізація концепції гуманітарної безпеки все ще продовжує опиратися на пріоритетне забезпечення державних інтересів, вона впевнено демонструє зростаюче усвідомлення того, що інституції та держави можуть ставати джерелом загроз безпеці людини» [137, с. 29-30].

Це означає, що концепт безпеки постає як базовий елемент цивілізаційного прогресу, забезпечуючи в межах гуманітарної свідомості інтегративний, інструментальний, регулятивний, управлінський, комунікативний, ціннісний, нормативний та виховний функціонал. З нашої точки зору, «в контексті соціально-філософського аналізу безпека є багатовимірним і міждисциплінарним феноменом, забезпечення якого є найвищою метою державної політики та важливим елементом категорії загального блага. Категорії гуманізму, гуманізації та людської свідомості мають людиноцентричну інтерпретацію і фокусуються на забезпеченні безпеки в громадянському суспільстві. Гуманізм – це система ідей і поглядів, що розглядає людину як найвищу цінність, а гуманізація – це створення умов для самоствердження, самовираження і саморегуляції особистості для оптимізації взаємовідносин між людиною і суспільством. Гуманітарна свідомість орієнтується на загальнолюдські цінності та передбачає неможливість постановки антигуманних цілей» [119, с. 205-206].

Також ми вважаємо, що «можна виокремити два підходи до аналізу природи гуманітарної свідомості. Згідно з першим підходом, обізнаність людини

складається з ситуативних/контекстуальних знань і функціональних/діяльнісних знань. Згідно з другим підходом, структура людської свідомості складається з гуманності, неупередженості, об'єктивності та нейтральності» [119, с. 206]. Маємо уточнити, що принципи гуманності, неупередженості, об'єктивності й нейтральності наразі розглядаються нами як предикації ментальності, способу рецепції потоку досвіду і лише в цьому сенсі ми можемо стверджувати, що структура свідомості має такі ознаки. Зауважимо, що ці принципи-ознаки мають суб'єктивно-об'єктивний характер, формуючись принагідно до зовнішніх детермінацій, таких як культура, мова, традиції, тип раціональності тощо, так і під впливом внутрішніх детермінацій, зокрема специфіки й унікальності особистості як сукупності складних зв'язків і відношень між собою та між зовнішніми і внутрішніми конструктивними елементами (тілесність, темперамент, пам'ять, характер та ін.). З цим пов'язана проблематичність узгодження особистісного та соціально-політичного вимірів гуманітарної безпеки: «...проблема в академічній спільноті має два аспекти. По-перше, як міждисциплінарна концепція, безпека людини повинна налагодити діалог між фахівцями з міжнародних відносин, безпеки, прав людини, гуманітарної діяльності та розвитку. По-друге, комплексний, плюралістичний підхід до створення системи безпеки людини становить відчутні труднощі, враховуючи поточний розподіл дисциплін в академічних колах» [161, с. 33].

З цим також пов'язане утруднення розгляду гуманітарної безпеки з точки зору прав людини за умови виключно юридичного прочитання останніх: «Однак у своїй сукупності підхід до безпеки з точки зору прав людини є досить розчаровуючим. Це особливо стосується того, що деякі концепції недостатньо обґрунтовують те, що охоплює безпека, хоча не всі концепції взаємопідсилюють один одного: в деяких випадках вони навіть підривають одна одну. Таким чином, міжнародне право прав людини не забезпечує всебічного, збалансованого погляду на те, що означає безпека з точки зору прав людини. Як наслідок, право прав людини пропонує менше змісту та напрямку дискурсу безпеки, ніж воно потенційно мало б бути здатним, і водночас це безпідставно послаблює здатність прав людини захищати особу» [217, с. 23].

Така ситуація обумовлює доволі похмурі прогнози щодо самої можливості сполучити умовний гуманітарний підхід до людської взаємодії, фундований на гуманітарному знанні як базовий та безпековий підхід, обумовлений насамперед раціональними критеріями як такими, що піддаються кваліметричному розгляду. За гуманітарного підходу визначальну роль має відігравати принцип людиномірності, який позначає онтологічні та етичні виміри людської безпеки, і такі теоретичні конструкти західної філософської традиції як кантівський принцип категоричного імперативу, що функціонує як символічна конструкція та типологічний маркер теоретичного розгляду. За безпекового підходу на перший погляд панівну роль мають відігравати принципи доцільності та ефективності, які зосереджують увагу на системі в цілому, практично виступаючи раціональною формою осмислення механізмів еволюції та природних взаємодій, які не вивисшують окремішність людини, унікальність її індивідуальності, її життя як абсолютну цінність тощо.

Таким чином, складається ситуація, коли гуманітарна візія безпеки утримує в собі низку внутрішніх суперечностей, а сам концепт гуманітарної безпеки видається внутрішньо антиномічним, адже збереження і захист усіх учасників, наприклад, геополітичних конфліктів, видається за такої умови неможливим і у справу вступає стародавній принцип «меншого зла». Саме тому фахова література у XXI ст. відзначається посутнім скепсисом стосовно перспектив безпеки, вільного доступу, безбар'єрності тощо стосовно концепту гуманітарного простору, який ми вище концептуально наблизили до простору безпекового. Справа навіть не в тому, що статистично поняття гуманітарного простору загрожене через зниження поваги до гуманітарного права, а в тому, що новітні життєві форми й технологічні можливості гіперболізують насильницькі сценарії та моделі вирішення конфліктів у людській взаємодії, про що яскраво свідчать тренди на поширення політичного популізму, неоліберального образу «сильного лідера», який використовує авторитарні механізми влади, критично наближаючись до тоталітарних, криза демократій через їхню політичну незграбність і неефективність (звісно, йдеться про коротку дистанцію, насамперед про забюрократизованість і неефективність владної вертикалі).

Сучасна дослідниця, виходячи з того, що «термін «гуманітарний простір» використовується у трьох основних значеннях: у значенні поваги до міжнародного гуманітарного права; прийняття ролі та діяльності гуманітарних організацій як сторонами конфлікту, так і бенефіціарами (наприклад, відносна безпека гуманітарних працівників); або гуманітарної діяльності в цілому (наприклад, ступінь доступу до населення, що перебуває в групі ризику). Можливо, найкорисніше буде уникати широкого поняття гуманітарного простору та натомість розглядати елементи концепції окремо», доходить висновку, що слід «відмовитися від терміну «гуманітарний простір». Об'єднуючи низку значною мірою непов'язаних явищ під одним заголовком, гуманітарні організації створили надмірно похмурий погляд на перспективи ефективних гуманітарних операцій. Альтернативою є зосередження на складових елементах, ретельне вивчення контекстуально-специфічного характеру викликів, а потім спробі вирішити кожне питання окремо» [158].

Важливо, що саме консолідуючий, об'єднавчий момент концепту гуманітарного простору не надається до суто раціонального осмислення з точки зору безпеки та безпекового простору, оскільки спроба абстрагуватися від того, що всі взаємодії в людському світі пов'язані з людиною, а не з інтелігібельним конструктом безпеки чи уявленням про оптимальний стан системи за наявних вхідних у певний момент зазвичай призводить до нехтування не лише екзистенційними аспектами безпеки, але і тези про аксіологічний вимір людського життя, його якість тощо. Коли сучасні дослідники пишуть про те, що сучасний конфлікт має швидко адаптуватися до наявної гуманітарної практики, забезпеченої міжнародними організаціями та принципами міжнародного права, що своєю чергою передбачає адаптацію до змінних політичних і безпекових аспектів конфлікту [222], то вони певною мірою парадоксально міняють місцями причину й наслідок, адже саме геополітична практика XXI ст. свідчить про те, що не гуманітарні практики адаптують до себе конфлікти, а якраз навпаки, що обумовлене процесами діджиталізації життєвих форм, стрімкою цифровізацією механізмів контролю масової свідомості, постанням нових способів, тактик і стратегій ведення

війни – як гібридної, так і повноформатної. Російсько-українська війна є, на жаль, прикладом саме стагнації поняття безпеки принагідно до усталених міжнародних гуманітарних практик.

Наразі можемо спостерігати, який спротив у старих демократіях ЄС викликає багаторазово декларована ідея щодо сил швидкого реагування ЄС і введення їх в Україну задля зупинки збройного протистояння, хоча сама ідея є теоретично обґрунтованою і спробою репрезентації нового підходу до безпеки: «Безпека людини потенційно пропонує новий підхід як до безпеки, так і до розвитку, заснований не на технологіях, а на вирішенні викликів, пов'язаних зі зміною соціальних відносин насильства. Безпека людини стосується безпеки окремих осіб та громад, а не безпеки держав, і вона поєднує в собі права людини та розвиток людини. Безпеку людини часто розглядають як «м'яку» політику безпеки, оскільки вона поєднує як фізичну, так і матеріальну безпеку. Фактично, її слід розглядати як «жорстку» політику безпеки, спрямовану на захист окремих осіб від політичного насильства. Вона обов'язково передбачає використання військових сил, але використовується та конфігурується по-новому, і, власне, може спричинити більш ризиковані види військового втручання, ніж це зараз передбачає класична доктрина державної безпеки. Оскільки нові форми насильства розмивають межі між поняттями економіки та політики, відповідна політика безпеки повинна поєднувати як військові, так і економічні елементи» [176].

Звісно, економічна складова безпеки надзвичайно важлива, але жодним чином не першорядна у створенні справді безпечної системи політичних взаємодій, адже не дозволяє нівелювати причини конфліктів. Важко заперечити, що «підхід до безпеки людини передбачає більшу, а не меншу допомогу розвитку, оскільки розвиток людини є ключовим компонентом безпеки людини. ... підхід до безпеки людини також підтримуватиме деякі ключові принципи практики розвитку, такі як партнерство, місцева відповідальність, взаємодія з громадянським суспільством та гендерна чутливість. Водночас політика, необхідна для запобігання конфліктам та реконструкції, вимагає іншої ієрархії пріоритетів, ніж домінантні проблеми розвитку. Ця політика застосовується не лише до країн, які вже схильні до

нестабільності, але й може запропонувати альтернативну парадигму розвитку загалом. Країни, населення яких живе в нестабільних економічних умовах, також, як правило, є країнами, вразливими до конфліктів. Зокрема, підхід до безпеки людини передбачає, що економічне та соціальне благополуччя окремої людини важливіше, ніж економічне зростання та макроекономічна стабілізація, навіть якщо остання може бути необхідною для першої» [176]. При цьому ситуація наприкінці першої чверті XXI ст. демонструє погіршення безпекової ситуації, яка згідно з дискредитованою фукуямівською гіпотезою «кінця історії» мала б лише невпинно поліпшуватись через економічне зростання, пов'язане з процесами глобалізації, але економічний розвиток пострадянської Росії скерований не на загальний добробут, а на формування агресивної псевдодемократії авторитарного типу призвів до розвитку не локального, а потенційно глобального конфлікту в центрі Європи. Чи не головною причиною цього стала політична короткозорість європейської політики з відсутністю стратегічної візії безпеки, коли економічна співпраця видавалася за гарантію дотримання норм співіснування, міжнародного права тощо.

«Світ стоїть перед критичним моментом. З одного боку, міжнародні зусилля щодо стабілізації конфліктів з часу закінчення холодної війни мали певний обмежений успіх. З іншого боку, ці досягнення ризикують бути підірваними як нездатністю подолати основні умови, що призводять до нових війн і є джерелами людської небезпеки, так і поширенням терору та війною з терором. ...Прийняття Європейським Союзом підходу до забезпечення безпеки людини, зокрема, може бути важливим внеском у глобальну безпеку. Слабкість Організації Об'єднаних Націй є наслідком слабкості її членів. Європейські країни наразі мають близько 1,8 мільйона озброєних чоловіків; проте можливості для розгортання місій з безпеки людини надзвичайно малі. Опитування показують, що європейці послідовно підтримують ідею європейської зовнішньої політики. Зобов'язання розширити та реструктуризувати можливості Європи щодо сприяння глобальній безпеці та розвитку також підвищило б легітимність самого ЄС як у Європі, так і у світі загалом. І це вже саме по собі було б внеском у безпеку» [176]. Бачимо, як проблеми,

які констатувалися ще на початку ХХІ ст., наздоганяють європейські демократії за чверть століття.

Розглянемо концепт життєвих форм принагідно до понять гуманітарної безпеки та безпекового простору. Насамперед слід підкреслити, що життєві форми людей і спільнот ми розглядаємо з філософських позицій, не під вузько соціологічним чи політологічним кутом зору, тобто поведінкові сценарії, габітус (П. Бурдьє) та ін. способи дескрипції соціальних взаємодій і діяльності не окреслюють поняття життєвої форми повністю. У феноменологічній традиції поняття життєвої форми (*Lebensform*) позначає унікальні та неповторні способи, якими індивіди переживають та осмислюють життя, їхні унікальні життєві світи та досвіди. Життєва форма, охоплює не лише внутрішній світ людини, але і її взаємодію з навколишнім середовищем, культурою та історією, показуючи, як переживання формують світогляд. Дільтеєвське тлумачення життєвої форми тісно пов'язане з формуванням та осмисленням досвіду і феноменом розуміння та фіксує життєву форму як віднайдення структури життєвого взаємозв'язку у даностях досвіду: «...досвід розуміння відбувається в паралельному перебігу двох операцій: (1) у перенесенні-себе-на-місце-іншого та (2) в повторному переживанні (транспозиції) досвіду іншого. Це виводить процес набуття-досвіду від простого переживання до розуміння. Розуміння знімає переживання як операцію з одиничним і надає особистим переживанням характер життєвого досвіду. Еволюція цілісного розуміння іде від переживання одиничного до розуміння загального, а це – до розуміння всезагальності» [83, с. 212].

Поняття життєвої форми тісно пов'язане з поняттям життєсвіту, яке, як відомо, є центральним поняттям пізньої філософії Гуссерля, що означає світ, в якому ми живемо, світ наших повсякденних переживань, світ, який ми сприймаємо як щось самоочевидне. Життєва форма розглядається як горизонт досвіду, що передусє будь-якому свідомому пізнанню. Вона є реальністю уяви, реальністю досвіду та реальністю опису, яка обумовлює наші уявлення про світ і наші способи взаємодії з ним. На рівні соціальної взаємодії життєва форма функціонує як стійка конструкція, сукупність норм, цінностей, звичаїв, традицій, усталених моделей

розуміння й тлумачення, які визначають спосіб життя спільноти, людини, суспільства на рівні розуміння, а отже, передбачає трансляцію в поколіннях, фіксацію в тілі культури, дескрипцію в наративах і дискурсивних практиках. Важливо, що це поняття у традиції Дільтея-Гуссерля спирається на концепцію випереджуючого сприйняття, на концепт аперцепції Г. Лейбніца. Тобто, життєва форма поєднує в собі детермінацію дії зовнішніми умовами й обставинами і водночас є метою людської дії, спричиняючись як з минулого, так і з майбутнього. У цьому контексті поняття життєвої форми є релевантним для окреслення поняття безпеки, безпекового та гуманітарного простору, оскільки саме в межах життєвих форм і життєсвіту (Lebenswelt) експлікується переживання і розуміння безпеки на індивідуальному та колективному рівнях.

Прикметно, що критика Гуссерлем дільтеєвської концепції світогляду (Weltanschauung), опертої на кантівську концепцію трансцендентального суб'єкта, пов'язана саме з розрізненням розмаїття філософських систем і життєвих поглядів і доволі чіткої структури діяльнісних і поведінкових патернів людей і спільнот. Світ навколо людини є очевидністю, даністю досвіду, а вимога безпеки, як і всі інші потреби, генерується самою людиною. Виокремлюючи три типи світогляду (релігійний, поетичний та міфологічний), Дільтей наголошує, що структурно світогляд об'єднує «пізнавальну, ціннісну та поведінкові системи, і визначає його життєве підґрунтя – життєвий досвід, що надає світогляду цілісності. Цей цілісний системний світогляд стає фундаментом в оцінці життя і розумінні світу. Саме завдяки наявності найвищого ідеалу в своїй структурі він стає потужною творчою та реформуючою силою в суспільстві» [113, с. 246]. Гуссерлем же в ранній період творчості раціональність розглядається як «певна позачасова ентелехія історичного процесу. Гуссерль протиставляє дільтеєвському концепту «Weltanschauung» свій «Lebenswelt» як природний та первинний «світогляд», що виступає як результат самої «життєвості» свідомості» [113, с. 251]. Знаменно, що численні пошуки певної універсальної цілісності як «універсальної моделі буття» [24] якраз і свідчать про інтенцію дії як когнітивної, так і часово-просторової до віднайдення певних синтетичних структур, які могли б слугувати складниками згаданого життєсвіту і

вирішити для людини проблему виходу за межі досвіду як подолання просторової та часової обмеженості.

Поняття безпеки в цьому контексті набуває онтологічних рис, тим більше яскраво виражених, що його неможливо зафіксувати поза переліком конкретних умов і обставин, тобто воно водночас є платонівським ейдосом і певним наявним status quo. Деконструкція Гайдеггером кантівського поняття трансцендентального суб'єкта своєю чергою надалася до того, що його фундаментальне поняття Dasein може бути розглянуте як таке, що імпліцитно передбачає переживання безпеки як цінність, що передує мові, логічним структурам, формалізованим поглядам чи переконанням. Зустріч з власним існуванням наразі означає бути собою, а отже, уникнути загрози Das Man, уніфікованості, бути убезпеченим.

Чи можна розглядати життєву форму в традиції Дільтея-Гуссерля-Гайдеггера-Гадамера як сполучну ланку між індивідуальним тут-буттям та існуванням спільноти, нації, суспільства? Як видається, принагідно до поняття безпеки така постановка питання може бути продуктивною. А. Дахній стверджує, що «динаміка і «проективність» людини виявляється, досліджується і експлікується Гайдеггером спочатку, на ранньому етапі творчості, в її власному бутті й самоусвідомленні – як «закинений проект», як буття, яке саме себе прагне зрозуміти і витлумачити в конкретній фактологічній ситуації, аналізуючи цілу низку екзистенціалів як універсальних антропологічних детермінант – провини, турботи, жаху, смерті і т. д., а потім, на пізньому етапі, – в рамках конкретного історичного процесу, який визначався передовсім цивілізаційним техн(олог)ічним поворотом, в основі якого були, за логікою Гайдеггера, фундаментальні метафізичні зміни. ...саме у вимірі цього «технічного» чинника, відбувся перехід від акцентованої у «ранній» період мислення Гайдеггера «наявності» (Vorhandenheit) до «поставу» (Gestell), «роблення» (Machenschaft), врешті-решт, до «обчислювального» мислення – у «пізній» період, коли філософ спробував осмислити реальність на рівні глобального розвитку людства – як воно здійснювалося починаючи щонайменше від 18-го століття, розповсюджуючись із Заходу на весь світ – через глобальне утвердження новочасного суб'єктоцентричного раціоналізму, інспірованого саме метафізичною

позицією Декарта і продовжений у подальших століттях – ставленням до сущого, яке виходило із підкреслюваної Ф. Ніцше «волі до влади» і було продовжено наголошуваною Е. Юнгером «тотальною мобілізацією» [41, с. 403-404].

На нашу думку, трансформація Кантового суб'єкта через Гайдеггерову деконструкцію цього поняття та чітку дистинкцію між онтичним і онтологічним у людському життєсвіті стала однією з визначальних причин того, що такі фундаментальні поняття, як безпека, набули ознак парадоксальності у формалізації, адже смислогенерація є індивідуальним когнітивним процесом, який в опорі на досвід естраполюється на рецепцію та дескрипцію реальності, обумовлюючи своєю чергою досвід. Сучасна дослідниця підкреслює, що Гайдеггер «лише наголошує, що соціокультурні підвалини сенсовості існування людини вартує шукати у буттєвій сфері смислів. Заслуга М. Гайдеггера полягає ще й в тому, що він вперше закликає «деконструювати» філософські тексти, щоб відшукувати та відкривати нові смисли буття» [127]. Адже, за словом самого філософа, «деструкція є «критичний демонтаж» (Abbau) понять, які прийшли до нас і які ми напочатку змушені використовувати, й аж до тих джерел, з яких вони постали. Лише за посередництва деструкції онтологія може у феноменологічний спосіб забезпечити собі справжність своїх понять» [171, с. 31]. Пам'ятаючи, що редукція та конструкція як компоненти феноменологічного методу мають завершуватись саме деструкцією наявних анонімних, уніфікованих, не привласнених людиною смислів, деструкція суб'єкта в концепті Dasein імпліцитно включає в себе переживання й осмислення безпеки як умови окремоті існування.

М. Мінаков, розглядаючи експлікації феноменологічного методу М. Гайдеггером, зауважує: «Смисл буття завжди походить з проекції на наш досвід і наші очікування, тобто з інтеграції буття в горизонт інтелігібельності. Тож наш доступ до сущого постійно артикульовано в основопоняттях. Така структура антиципації, що є властивістю розуміння, є основною характеристикою онтологічної інтерпретації герменевтичного кола Гайдеггера. Це поняття традиційно стосується того, що перекладач чи інтерпретатор має діяти між двома полюсами: між розумінням смислів окремих частин тексту і сприйняттям тексту в

цілому, аж доки не досягне цілісного розуміння. Однак, за Гайдеггером, проекція попередніх очікувань на розуміння – постійна та неминуча. Вона супроводжує не тільки інтерпретацію текстів, а й досвід значення, що конститує онтологічну структуру Dasein» [84, с. 191].

Осмислений і пережитий, привласнений досвід обумовлює не лише форми привласнення культури та самопозиціонування людини в ній (зокрема у мові, наративно-дискурсивних структурах культури), але і поведінкові патерни. Тут слід підкреслити, що поняття поведінки не може бути зведене лише до дескриптивно фіксованих послідовностей дій. Воно має бути розглянуте в контексті категорій діяльності та взаємодії. Тому тлумачення поведінки як «комплексу дій і вчинків, вияву та форми діяльності, яка передусім є категорією соціальної філософії й охоплює мету, засіб, результат і форму самого процесу діяльності, дають підстави розглядати “поведінку” особистості як соціально-філософську категорію. Її сутнісний зміст на сучасному етапі трансформації суспільства розкривається через такі категорії і поняття, як “людина”, “соціум”, “діяльність”, “суспільні” та “виробничі відносини”, “суспільне життя”, “особистість” тощо. Свідома, цілеспрямовано сформована активна поведінка людини як діяльність є запорукою ефективних, доцільних змін життєдіяльності сучасного українського суспільства» [28, с. 150] видається недостатнім.

Життєва форма обумовлює поведінкові моделі, але не детермінує їх жорстко, що принагідно до гуманітарного й безпекового простору означає реалізацію принципу свободи. Чи не головне питання етичного обґрунтування безпеки – це питання про те, наскільки людина чи спільнота вільні у своєму переживанні й осмисленні безпеки як блага та цінності і чи не входять фундаментальні категорії блага й належного (нормативне знання) у суперечність з вимогою свободи. Інакше кажучи, чи з необхідністю людське прагнення безпеки може входити у суперечність із принципом свободи? На нашу думку, у цьому питанні евристичною є феноменологічна візія проблеми, яка передбачає увагу до сфери соматичного як необхідну умову визначення простору та меж безпеки. Сучасна дослідниця стверджує: «Феноменологія пропонує радикально новий погляд на тілесність,

розглядаючи тіло не лише як біологічний організм, а як живе тіло (Leib) – первинну основу буття-у-світі та невід’ємне ядро нашого досвіду. Це живе тіло постає як активне середовище, через яке ми сприймаємо, відчуваємо та взаємодіємо з навколишнім світом, а не просто як пасивний об’єкт. Важливою особливістю феноменологічного розуміння тілесності є те, що у «здоровому» стані тіло «зникає» з поля свідомої уваги, не потребуючи нав’язливої рефлексії, що є контрастом до досвіду хвороби, коли тіло стає джерелом дискомфорту та обмежень» [105, с. 186].

Шелерова теза про «недостатність людини» під кутом зору формування досвіду на перетині проблематики філософської антропології та феноменології з’ясовує пов’язаність комплексу смислів концепту «безпека» з людською вразливістю, що насамперед стосується саме людської тілесності: «Феноменологічний погляд на людську вразливість...відкриває перспективу для розвитку феноменологічної теорії вразливості. Вразливість розглядається не як слабкість чи недолік, а як фундаментальна характеристика людського буття, що є джерелом нашого морального обов’язку піклуватися про Іншого» [105, с. 187]. Причому соціальний вимір вразливості людини передбачає і Гайдеггерові концепти турботи й тривоги й осмислення філософеми Іншого в традиції діалогічної філософії XX ст., зокрема в доробку М. Бубера, який значну увагу приділяє екзистенціалу страждання. Концепт безпеки, таким чином, об’єднує смисли К’єркегорового концепту жаху, екзистенціальний страх Іншого і водночас неунікненну потребу в ньому (Ж.-П. Сартр, Е. Левінас) і поєднує соматичний та інтелігібельний рівні досвіду, адже страждання як екзистенціал тонко корелює з концептом безпеки і її переживанням, фіксуючи останню як міру залученості / незалученості до життя як захищеності / незахищеності: «Це глибинне переживання, яке проникає в саму структуру нашого буття-у-світі, стаючи своєрідним «настроєм» та трансформуючи наше сприйняття світу та себе в ньому. На відміну від болю, який є локалізованим відчуттям, страждання є більш всеосяжним станом, що характеризується відчуттям «недомашнього» буття-у-світі. Крім того, біль, як правило, повідомляється, тоді як страждання може бути виражене різними способами, включаючи невербальні» [105, с. 186].

Тілесність і сфера ноезису обумовлюють «життєсвіт повсякденного досвіду постає як складна структура інтерсуб'єктивних світів. Соціальні актори, які діють у них, дані з різним ступенем близькості, починаючи від безпосереднього переживання Іншого в ситуації віч-на-віч і завершуючи типами людей, найзагальніші з яких описують три часові модуси тривання інтресуб'єктивного досвіду: теперішнє, в якому я переживаю своїх сучасників, минуле, в якому я переживаю своїх попередників, і майбутнє, в якому я переживаю своїх нащадків. Причому варто зазначити, що зі зростанням рівня типізації зростає ступінь анонімності соціальних акторів» [59, с. 84].

Таким чином, можна припустити, що поняття безпеки, розглянуте як філософема є одним з визначальних у формуванні досвіду людини, її життєсвіту та інтерсуб'єктивних взаємодій, оскільки так чи інакше імпліцитно чи експліцитно береться до уваги і під час формування аксіологічних суджень і нормативного знання (етики) та формування ідентичності різних рівнів. Розглядаючи кореляцію етики та феноменології, сучасний дослідник услід за Ч. Тейлором схиляється до протиставлення формальних і змістовних аспектів формування досвіду: «Зацикленість сучасної етичної думки на теоріях дії під впливом обов'язку веде, на думку Тейлора, до процедурного оформлення етики. Поняттю „процедурного” у цьому сенсі протистоїть поняття „змістовного”. Це протиставлення можна унаочнити на прикладі застосування цих підходів до уявлення про розум і розумність. Критерієм раціональності певного мислення чи судження в рамках змістовного підходу є його відповідність дійсності, а отже його істинність. В рамках процедурного підходу раціональність мислення залежить не від його кінцевого результату, а від того, як людина мислить, від способу чи методу її мислення. Так, за Декартом, раціональність стає наслідком ясного і чіткого мислення. В практичній філософії процедурний підхід стає даниною модерній ідеї нічим не обмеженої свободи індивіда. Атомізований та емансипований від свого оточення індивід тяжіє до обґрунтування правильності практичної поведінки не через апеляцію до якогось змістовного добра чи змістовної форми життя, яку вважає релятивною до певної культури, традиції чи історії, а до певного універсального стилю і процедури

раціонального мислення. Тільки так, здається, можна врятувати універсальність моральних вимог і не дискредитувати негативної свободи індивіда. Кант апелює до придатності максими до універсалізації і формалізації її у вигляді категоричного імперативу. Іншим прикладом є раціональне виправдання практичної поведінки утилітаристами у формі калькуляції максимальної користі, чи навіть дискурсивна етика Габермаса, ідея, що якась норма може вважатися чинною тільки за умови її прийняття консенсусом внаслідок невимушеної і вільної комунікації» [39, с. 142-143].

Таким чином, можна припустити, що досвід, мислення, рецепція, власне сама ідея безпеки як стану й простору, поєднуючи соматичне й інтелігібельне (традиційна опозиція теоретичного та емпіричного тут, можливо. недостатня) фіксує якраз межі свободи індивіда в його дотичності через взаємодію до природної та соціальної реальності.

Висновки до першого розділу

Проведений аналіз науково-теоретичних засад поняття гуманітарної безпеки дозволяє сформулювати низку узагальнюючих висновків, що окреслюють як змістовні характеристики цього феномена, так і логіку його історико-філософського становлення та сучасного переосмислення.

Насамперед встановлено, що гуманітарна безпека є концептом, який набуває особливої актуальності в умовах радикальної трансформації соціокультурного простору, спричиненої цифровізацією, віртуалізацією життєвих форм і розвитком інформаційних технологій, зокрема штучного інтелекту. Ці процеси не лише змінюють структуру соціальної комунікації, але й формують нові режими впливу на індивідуальну та колективну свідомість, що актуалізує проблему контролю над смисловими структурами культури. У цьому контексті гуманітарна безпека постає як відповідь на загрозу втрати людиною здатності до самовизначення, критичного мислення та автономного цілепокладання.

Важливим є те, що гуманітарна безпека не може бути редукована до суто інструментального або прикладного рівня. Вона виступає як комплексний соціально-філософський феномен, який охоплює як практики захисту, так і глибинні смислові структури, що визначають спосіб буття людини у світі. У цьому сенсі гуманітарна безпека є не лише умовою збереження ідентичності, але й генеративною структурою, яка формує горизонти соціального досвіду та культурної репрезентації реальності.

Аналіз філософських та історико-культурних джерел поняття безпеки дозволив встановити, що воно має фундаментальний антропологічний характер. Безпека завжди співвідноситься з людським досвідом і набуває значення лише в контексті людської життєдіяльності. Вона одночасно є станом, процесом, умовою та переживанням, що свідчить про її багатовимірність. Така багатозначність обумовлює необхідність філософського підходу до її осмислення, який здатний інтегрувати різні рівні аналізу – від емпіричного до метафізичного.

У ході дослідження було продемонстровано, що в західній філософській традиції поняття безпеки формується в межах діалектики статичності та динаміки, рівноваги й розвитку. Від античних уявлень про гармонію і благо до новочасних концепцій держави та права безпека мислиться як умова стабільності, що водночас не заперечує, а уможливлює розвиток. Це дозволяє розглядати безпеку як регулятивний принцип соціального буття, який визначає межі та можливості людської діяльності.

Особливу увагу в дослідженні приділено діалектиці «безпеки від» і «безпеки для», яка відображає фундаментальну напругу між захистом і розвитком. Перша орієнтована на мінімізацію загроз і передбачає певну замкненість системи, тоді як друга спрямована на створення умов для реалізації потенціалу людини і суспільства. У цьому контексті гуманітарна безпека має бути осмислена як баланс між цими двома полюсами, що забезпечує одночасно і захищеність, і відкритість до змін.

Дослідження показало, що безпека не може бути розглянута поза категорією розвитку. Вони перебувають у відношенні взаємної зумовленості: безпека

забезпечує можливість розвитку, тоді як розвиток виступає умовою підтримання безпеки. Така взаємодія набуває особливої складності в сучасному світі, де швидкість змін перевищує здатність соціальних систем до адаптації. Це породжує нові форми ризиків і невизначеності, які вимагають переосмислення традиційних моделей безпеки.

Важливим результатом є також встановлення того, що поняття безпеки має не лише онтологічний, але й епістемічний статус. Воно пов'язане з процесами пізнання, інтерпретації та осмислення реальності. Безпека як усвідомлений феномен передбачає наявність рефлексії, здатності до прогнозування і оцінки можливих загроз. У цьому сенсі вона виступає як продукт і водночас умова функціонування свідомості.

У межах аналізу історичних форм концептуалізації безпеки було показано, що в середньовічній традиції вона набуває теологічного виміру. Безпека розглядається як наслідок правильного способу життя, заснованого на вірі, надії та любові. Любов у цьому контексті виступає як універсальний механізм інтеграції та захисту, що поєднує індивідуальний і трансцендентний виміри буття. Така інтерпретація підкреслює етичний і екзистенційний характер безпеки, який зберігає свою значущість і в сучасних умовах.

Новочасна філософія переносить акцент на соціально-політичний і правовий виміри безпеки. Вона розглядається як функція держави, що забезпечує захист прав і свобод громадян. Водночас навіть у межах раціоналістичних і юридичних підходів зберігається вплив попередніх релігійних і етичних уявлень, що свідчить про глибинну тяглість смислів, пов'язаних із поняттям безпеки.

У сучасному науковому дискурсі поняття безпеки зазнає подальшої диференціації та ускладнення. Воно розглядається як стан, властивість, діяльність або результат розвитку. Водночас спостерігається тенденція до його психологізації та соціологізації, що, з одного боку, розширює аналітичні можливості, а з іншого – загрожує втраті цілісності розуміння. Саме тому соціально-філософський підхід є необхідним для інтеграції різних інтерпретацій і виявлення їхніх глибинних підстав.

Особливого значення набуває концепція онтологічної безпеки, яка пов'язує безпеку з відчуттям стабільності ідентичності та безперервності життєвого досвіду. Умови сучасного «суспільства ризику» підривають ці підстави, що призводить до зростання тривожності та нестабільності. У цьому контексті гуманітарна безпека має бути спрямована не лише на усунення зовнішніх загроз, але й на підтримання внутрішньої цілісності особистості.

Дослідження також показало, що поняття безпеки функціонує як символічна конструкція в межах культури, мови та масової свідомості. Воно набуває форми філософії, яка структурує уявлення про світ і визначає способи взаємодії з ним. Це означає, що гуманітарна безпека пов'язана з виробництвом і трансляцією смислів, а отже, з процесами комунікації та інтерпретації.

У результаті можна констатувати, що гуманітарна безпека є складним, багаторівневим феноменом, який не може бути адекватно зрозумілий у межах однієї дисципліни. Вона вимагає комплексного соціально-філософського аналізу, що враховує історичну еволюцію поняття безпеки, його антропологічні, етичні, політичні та інформаційні виміри. Такий підхід дозволяє не лише описати наявні форми гуманітарної безпеки, але й виявити їхній потенціал у забезпеченні стійкості та розвитку сучасного суспільства.

Отже, результати першого розділу створюють теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження форм гуманітарної безпеки, зокрема їхніх ідеологічних, нормативних та інформаційних аспектів, що розглядаються в наступних розділах роботи.

Розділ 2. ІДЕОЛОГІЧНІ ЕКСПЛІКАЦІЇ ФОРМ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ПРАВОВИЙ ВИМІРИ

Зв'язок концептуалізації безпеки та безпекового простору з ідеологічним виміром індивідуальної та колективної свідомості, громадської думки, усталених в культурі традицій, атракторів медіапростору і поведінкових шаблонів є очевидним, оскільки саме в межах простору ідеологій людина може визначати власну політичну й соціальну ідентичність, приймати чи відкидати наявні ідеологічні матриці у їх зв'язку з власною політичною заангажованістю та залученістю до культурної, соціальної і політичної взаємодії. Але позаяк поняття безпеки може тлумачитись під феноменологічним кутом зору як певна конфігурація досвідного потоку, під кутом зору екзистенціальної аналітики – як екзистенціал, у загальнофілософському контексті як філософська категорія (найбільш релевантна для філософської антропології), то розгляд його як невід'ємної та визначальної частини гуманітарного знання, елементу структури філософської картини світу передбачає комплексний і системний підхід. З огляду на тему нашого дослідження такий підхід може виражатися насамперед у принциповій орієнтації на мультидисциплінарну візію поняття безпеки, причому намагання синтезувати цілісне бачення комплексу смислів понять безпеки та безпекового простору має відбуватися не просто на перетині наук про людину та суспільних наук (насамперед соціальної філософії, філософії політики, філософії права, соціології, політології, соціальної психології, когнітивної лінгвістики, когнітивної культурології тощо), але об'єднувати феноменологічний підхід до осмислення безпеки з налаштуваннями когнітивних наук з їх увагою до мисленнєвих і мовних механізмів, обумовлення переживання, розуміння та детермінації безпеки як стану, мотивації до дії, концептуальної схеми тощо.

Це може означати, що комплексний підхід до розгляду поняття безпеки наприкінці першої чверті XXI ст. з необхідністю передбачає відхід від суто описувальних, біхевіористських чи позитивістських візій безпеки, які так чи інакше зводяться до простих констатацій ситуацій захищеності, їхніх основних

ознак і маркерів, статистичних описів. Філософське осмислення безпеки наразі має набути істинно гуманітарного смислу в ситуації тотальної загроженості самої людської природи, причиною якої є насамперед тотальне відставання масової свідомості та громадської думки з їх патернами й стереотипами від темпів постання нових життєвих форм у контексті цифровізації соціальної взаємодії та віртуалізації культури.

2.1. Кореляція філософії та ідеології в концептуалізації поняття гуманітарної безпеки

Велика українська енциклопедія визначає ідеологію (з фр. *idéologie*, від грец. *ιδέα* – ідея, образ, і грец. *λογος* – вчення, наука) у широкому розумінні як «будь-який комплекс думок, переконань і установок. Це широке і нейтральне значення терміна ідеологія збігається зі значенням терміна світогляд. Однак, на відміну від останнього, часто має негативні конотації, вказуючи на викривлену оптику, крізь яку індивідуальний чи колективний суб'єкт формує сприйняття своєї реальності. У цьому сенсі ідеологія – це «хибна свідомість»... На початку XXI ст. термін ідеологія вживають як у нейтральному сенсі комплексу ідей та переконань, так і в негативному, який вказує на ситуацію, за якої ідеологія провокує політичні конфлікти, виправдовує соціальну нерівність, стигматизує окремі групи чи підкріплює експлуататорське ставлення до природи» [18].

Бачимо, що сучасна дослідниця акцентує амбівалентність цього поняття, яка ще й посилюється, на нашу думку, через крах ілюзій «кінця історії» (Ф. Фукуяма) кінця минулого століття, коли тотальна деідеологізація й деміфологізація масової свідомості та колективної уяви і політичного порядку денного для демократичного світу видавалися неминучими мало не в гегелівському сенсі, що було зумовлене невблаганними історичними закономірностями та плином соціально-історичного розвитку як певного «політичного часу». Причому у XXI ст. політичний час через посилення динаміки медійної та культурної взаємодії, постання нових інформаційних життєвих форм може набувати ознак віртуальності: «Віртуальний

політичний час є різновидом політичного часу. Справа у тім, що ця проблема нова й не нова одночасно. Чому не нова? У класичній політичній картині світу політичний час має якісні характеристики – вектор часу, швидкість (плинність), шкала і соціокультурний контекст. І фактор політичного часу, як історична категорія, постійно переосмислювався. Це означає, що політичні цінності могли отримати право на життя у суспільстві лише після включення їх в панівну політичну картину світу. Тобто, одні цінності, могли набувати форми закону – інші ж, навпаки. Щодо вектору часу, як це розуміє політична історія, «від минулого – до сьогодення, від сьогодення – до майбутнього» – цей конструкт залишався сталим досить тривалий час. До певного моменту.

Формаційна, модернізаційна та цивілізаційна теорії кожна по-своєму показали залежність класифікації та сутність політичного часу. В основі – чи то спосіб виробництва матеріальних благ, який задавав специфіку історичної епохи, темп і якість її політичного часу (формаційна), чи то структура «традиційне – сучасне», де перше – це застій, архаїчність, циклічність політичного часу, а друге – це прогрес, лінійність, політичний темп, ритм історії (модернізаційна). Чи, відповідно, політичні ритми цивілізацій – коли розглянуто динамічні культури, які спрямовані у завтрашнє, й застійні, де уповільнений ритм часу. Що ж змінилося? Зокрема, коли інформаційна революція зробила вирішальний вплив на якісні характеристики політичного часу. Так, що хід політичних годин історії під впливом різноспрямованих мережевих інформаційних потоків втратив лінійне спрямування. Політичний час отримав кризовий характер» [57].

Прикметно, що поняття ідеології за таких умов втрачає позірні ознаки умовної «метафізичної» жорсткості як певної системи незмінних положень і постає як модель формування досвіду людини в потоці рецепції інформації та соціальної взаємодії, що, на нашу думку, лише підкреслює загальну тенденцію реідеологізації гуманітарного знання. Сучасний дослідник зауважує: «Ідеологія являє собою не просто сукупність ідей про цінності світобудови, це ще ідеї про механізм впливу світоглядних ідей на суспільну та індивідуальну свідомість та підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою

державних та соціальних інститутів» [64, с. 5]. Слід зазначити, що наразі ідеологія акцентує не інформативну площину людської свідомості, що може включати в себе погляди та переконання, обізнаність і поінформованість, а інформаційну, яка насамперед визначає форми й способи взаємодії з інформацією. Крім того, згадки про обумовлення соціальних взаємодій через підсвідоме не надаються до аналізу чи філософського розгляду, хіба що у форматі дескрипції постфактум. Тому апеляція до символічних форм рецепції реальності та набуття досвіду наразі може означати аж ніяк не головну роль державних і соціальних інститутів, а насамперед позасистемні медійні механізми, що їх забезпечують соціально-комунікаційні платформи.

Ідеться не про маніпуляцію уявленнями про безпеку, а швидше про віртуалізацію рецепції та уявлень про безпеку на рівні громадської opinio за умови, коли більшість людей у розвинутих країнах, які не перебувають у стані загроженості базових потреб, отримують досвід про реальність максимально опосередкованим чином. Інакше кажучи, концепт безпеки віртуалізується і визначальну роль у цьому процесі можуть відігравати саме впливи ідеологій. Прикладом може слугувати феномен сек'юритизації політичних і безпекових процесів: «Сек'юритизація стала одним із провідних механізмів забезпечення політичного процесу в сучасних європейських демократіях. Поняття безпеки набуло значно ширшого, аніж зазвичай, значення. Сек'юритизація творить певну культуру безпеки, вразливу до визначених загроз та скеровану в напрямі відновлення раціонального процесу подолання перешкод суспільним комунікаціям. Такі процеси вимагають застосування усього соціального ресурсу з метою убезпечення референтного об'єкта. Отже, процес убезпечення відбувається завдяки, в першу чергу, легітимації надзвичайних заходів. Саме у процесі спонукання цільової аудиторії до їх сприйняття суспільна комунікація, генерована актором, набуває ознак ідеологічної у її когнітивному, со-ціологічному, культурологічному, дискурсивному та психологічному вимірах» [55, с. 13].

Таким чином, ідеології мають обґрунтувати обмеження прав і свобод, які позірно неприпустимі для демократій, але є епіфеноменами політичного популізму,

неолібералізму та неоконсерватизму. Суспільства і людей переконливо «лякають» з метою досягнення прогнозованих реакцій на соціальні та правові обмеження: «Політика сек'юритизації, виходу за рамки прийнятних для ліберально-демократичних суспільств раціональних норм соціальної взаємодії, сформованих на засадах поваги до основних цінностей, фундаментальних прав і свобод людини та громадянина, вимагає застосування іншого типу раціональності, що розвивається завдяки артикуляції загрози індивідуальному та суспільному формату буття. Йдеться про корекцію суспільного дискурсу, про формулювання у свідомості громадян такого розуміння загрози, яке б уможливило їхню довіру до пропонованих державними інститутами заходів з метою захисту людини та громадянина з усіма гарантованими йому у демократичному суспільстві правами, навіть коли ці заходи видаються такими, що суперечать основним принципам ліберальної демократії» [55, с. 12].

Тим більше така кореляція правових підстав соціальної взаємодії та ідеології у сфері гуманітарного знання, масової свідомості і базових патернів політичного порядку денного філософської картини світу набуває амбівалентності в ситуації, коли філософське підґрунтя, яке з необхідністю присутнє в будь-яких ідеологічних конструкціях, може вступати в дисфункціональну суперечність з моделями розуміння, пояснення та діяльності, які обґрунтовує ідеологія. Сучасний дослідник стверджує, що «сучасною основою будь-якої ідеології є її правова основа, яка закріплює і принципи життєдіяльності держави і суспільства, і одночасно являється основним елементом формування правосвідомості. Особливим ідеологічним феноменом являється концепція ідеологічного плюралізму, яка дуже якісно маскує ідеологічну основу держави» [80, с. 98]. Бачимо, що йдеться «маскування» ідеологічних конструктів, які на рівні розуміння й пояснення регулюють рецепцію та оцінку потоку соціального досвіду нібито з метою дотримання умовного «ідеологічного плюралізму» як маркера не лише народовладдя, але і фундаментального філософського меседжу Заходу, який полягає в обстоюванні індивідуальних прав і свобод (зокрема на вибір соціальної ідентичності та ідеології як інструмента та середовища захисту й реалізації персональних уявлень про

безпеку), які окреслені у філософських категоріях свободи, блага, цінності й епіфеноменальної щодо них безпеки.

У цьому контексті вельми важливою видається кореляція мови й ідеології, яка визначає розуміння та дескрипцію соціальної та політичної реальності, що цілком охоплює і комплекси смислів безпеки. Т. Лютий стверджує, що «мови, котрими ми послуговуємося, забезпечують нас готовими категоріями, які ми звикли вважати здоровим глуздом. Таким чином, вони підсвідомо постачають нам ідеологію, позаяк будь-хто може подумати, що інформація, передана мовою про реальний світ, достеменна й доконечна. У різних мовах ідеологічний зміст може різнитися. Отже, ідеологія впливає на вербальну та невербальну поведінку людини, ґрунтуючись на ілюзії чи використовуючи метафору як спеціальний код» [78, с. 21]. Традиція філософії мови та лінгвістичної філософії (зокрема згадаємо Л. Вітгенштайна, Р. Барта, У. Еко, Н. Хомського, П. де Мана, Е. Бенвеніста) і сучасних дискурсології й наративістики (Е. Лакло, М. Пешо, Ш. Муфа, П. Серіо, Ф. Бацевича та ін.) приводить нас до думки про те, що «дискурс і комунікація відіграють центральну роль у формуванні та перетвореннях ідеології. Ось чому насправді важливим є з'ясування того, хто використовує ці процеси й контролює засоби/інститути ідеологічного виробництва (медіа, освіта тощо)» [78, с. 21].

Недарма Т. ван Дейк у роботі «Дискурс та влада» (2008) спеціальним розділом «Дискурс і маніпуляція» акцентує увагу на критичному дискурсивному аналізі поняття влади [216], оскільки в динамічній культурі сучасності під впливом цифровізації та віртуалізації механізмів соціальної комунікації саме дискурсивні практики визначають владну належність дискурсу, критерії істинності, релевантності та прийнятності інформації, що повною мірою стосується безпеки. Від концепції «царської брехні» Платона через імморалізм Мак'явеллі концептуалізація специфіки владної прерогативи на інформацію та панівні дискурсивні практики дійшла до сучасного феномену постправди та його численних механізмів і практик. І практично кожна з них є в своїй основі соціально маніпулятивною.

Сучасна дослідниця стверджує: «Аналіз політичного дискурсу дає підстави вважати, що характерною ознакою політичної реальності є семантичний парадокс, що полягає в неоднозначності політичних концептів, зміні їхнього значення відповідно до умов середовища та інтересів групи, члени якої мають доступ до ресурсів влади. Ці особи вступають у семантичну боротьбу за значення слова, наділяючи його позитивною чи негативною конотацією, переконуючи своїх прихильників не лише в раціональності, а й моральності власних постулатів. Семантичний парадокс політичного дискурсу полягає в тому, що політичні концепти не мають і не можуть мати єдиного значення, бо внаслідок конотації, референції чи номінації отримують різні зокрема ціннісні виміри. Це передбачає, що слова сприймаються вмістилищем сенсу, проте цей сенс вислизає з форми слова, його замінює інший... Політичний дискурс зазнає змішання фахових і загальномовних елементів. У публічній сфері наукова дефініція політичного концепту розмивається, внаслідок чого в масовій свідомості він набуває специфічного значення, перетворюється на код, який можна розшифрувати лише за панування відповідного політичного дискурсу» [69, с. 183-184].

Можемо спостерігати, як, практично за Вітгенштайновою максимою «вживання визначає значення» [22, с. 123-150], політична ідеологія, опановуючи дискурсивні практики, може довільно змінювати смисли базових понять людського існування, таких, зокрема, як безпека. Це цілком вкладається у притаманну буремному XX ст. логіку орвеллівської «новомови», за якою війна – це мир, а вільна думка – мислезлочин, яку слідом за тоталітарними режимами Гітлера, Сталіна та Мао активно використовують у XXI ст. авторитарні РФ та Північна Корея. Зокрема, можна згадати «аргумент для внутрішнього споживання» російської пропаганди, який обґрунтовує агресію щодо України тим, що вона має запобігти гіпотетичній ще більшій агресії в майбутньому, тобто сучасні безпека та добробут легко приносяться в жертву нічим не обґрунтованим дискурсивним конструктам.

Назагал сучасні дослідники відзначають зв'язок між ідеологіями та інтерпретацією поняття безпеки як такий, що посилюється, зокрема в європейських демократіях [209]. Це, зокрема, стосується кореляції між політичною орієнтацією

ідеології суб'єктів політичної дії, таких як партії, та їх тлумаченням безпеки і ставленням до застосування сили в міжнародних відносинах [168].

З іншого боку, наявна тенденція розгляду самого поняття безпеки як фундаментального для ідеології у зв'язку з процесами big data і тотальної загроженості конфіденційності інформації [207]. Знаменно, що авторитарні режими наразі (зокрема Китай та РФ) використовують весь потенціал владного дискурсу та пропаганди задля створення, просування, трансляції та закріплення не лише в державному медійному просторі, але і в глобальному концепту безпеки як тотальності, яка має експансіоністський, яскраво виражений екстенсiональний характер. Для сучасного Китаю це означає, що ««національна безпека» стала не просто способом концептуалізації ризику для національної держави, а радше вкрай експансіоністською політико-ідеологічною конструкцією, яка охопила майже всі елементи полікотворення та політичних міркувань. Замість того, щоб розміщувати «національну безпеку» окремо від, наприклад, економічного розвитку, нова Загальна перспектива національної безпеки прагне об'єднати ці елементи таким чином, щоб економіка, культура, технології, управління тощо розглядалися як критичні входи та успішні результати оновленого погляду на національну безпеку. Наслідки такого розвитку світогляду, де національна безпека є першочерговою, є значними, не в останню чергу завдяки перетворенню Китайської Народної Республіки під керівництвом Комуністичної партії Китаю (КПК) на гарнізонну державу двадцять першого століття» [156]. Зрозуміло, що символічний конструкт безпеки в китайському розумінні спирається на поняття гармонії як сили м'якого примусу, що, власне, є типово китайською версією глобалізації [67], тоді як російська пропаганда акцентує символічний конструкт фортеці в облозі, опертий на ресентиментні дискурсивні практики та наративи [179].

Розвиток української демократії в умовах війни насамперед означає такий зв'язок ідеології та вимоги безпеки як потреби і філософеми безпеки як частини опису соціальної реальності, закріпленого в масовій та індивідуальній свідомості, який гарантував би зворотний зв'язок між індивідуальними та груповими,

державними інтересами й структурами безпеки та засадничими світоглядними категоріями свободи, справедливості, закону й права.

За таких умов ідеологія має об'єднувати «політичний, юридичний, моральний, релігійний, естетичний, філософський» [180, с. 50] виміри картини світу, а отже, не привласнювати автоматично риси «хибної свідомості» й опертя на маніпулятивні техніки, закорінені в семіотичному коді мови. Це цілком вкладається в європейську практику інтерпретації безпеки в межах цивільних і військових структур на основі права [172], а також відповідає традиційному донедавна американському підходу до безпеки як такому, що спирався на ліберальну інтерпретацію свободи, за якої США «прагнули підштовхувати іноземні суспільства та міжнародний порядок у більш ліберальному й демократичному та капіталістичному напрямку. Вони ставилися до капіталістичних ліберальних демократій краще, а до недемократичних суспільств гірше. Вони пропагували демократію, права людини та вільний ринок. Ця політика спонукала іноземні держави відповідати тим же, принаймні коли вони взаємодіяли з Америкою» [190, с. 300].

Наразі міжнародна безпекова ситуація динамічно змінюється у зв'язку з переглядом Сполученими Штатами власної ролі в структурі міжнародної безпеки, що, безумовно, є результатом посилення впливу неоліберальної ідеології в істеблішменті країни, провідником якої стала провідна частина республіканської партії. Символом цього руху є президент Д. Трамп, інтерпретація безпеки яким, позірно зберігаючи прагматичні риси, відмовляється від стратегічного планування та взаємодії як базового принципу на користь тактичного домінування (політичного й економічного).

У контексті нашої теми це означає насамперед подальше посилення ролі політичного фактору в концептуалізації поняття безпеки. За великим рахунком абстрактні права людини та примат міжнародного права стали меншою мірою братися до уваги саме в епоху цифровізації й віртуалізації соціальної комунікації, доступності інформації, а також прискорення взаємодій та інформаційного обміну. Виникає парадоксальна ситуація, коли оптимізація обміну інформацією,

експоненціальне збільшення цієї інформації може формувати такі життєві форми, які нівелюють і частково дискредитують індивідуальну, групову, міжнародну безпеку, з одного боку, з огляду на економічну та мілітарну потугу соціальних і політичних акторів, а з іншого – апелюючи до абстрактних ідеалів свободи, репрезентованих дискурсивними практиками влади, гранднарративом, формованим у просторі культури та медіа, пропагандою, практикою політичних і соціальних взаємодій тощо.

Сучасний дослідник зауважує, що «термін «безпека» може використовуватися для позначення широкого кола явищ, тому єдине поняття безпеки може здаватися неможливим. Ми зазвичай говоримо про різні сутності, які є безпечними або небезпечними (особи, гроші, робочі місця), і зазвичай ми маємо на увазі під цим різні стани буття (наприклад, люди вважаються небезпечними, коли їм загрожує насильство, тоді як робочі місця небезпечними, якщо вони, ймовірно, зникнуть найближчим часом). Це «прикметникове» поняття безпеки, згідно з яким безпека описує спосіб насолоди благом, а не саме благо, здається, має певне значення в повсякденній мові... Хоча між різними способами використання цього терміна можуть бути цікаві спільні риси, якщо його розуміти таким чином..., основоположна концепція безпеки, яку вони всі передбачають, може здатися надто гнучкою, щоб ми могли сказати про неї щось суттєве. Однак я хочу зазначити, що існує особливий спосіб використання терміна «безпека» в певних контекстах. У політичному дискурсі цей термін часто означає щось дуже важливе. Безпека у цьому більш вузькому сенсі сприймається як «основне право»..., «конститутивний інгредієнт хорошого суспільства»..., та фундаментальною вимогою будь-якої легітимної держави» [211]. Мається на увазі, що безпека як поняття політики може втрачати свою укоріненість у корпусі гуманітарного знання і розглядатися суто функціонально й інструментально, що, безперечно, пов'язане з впливом ідеологій.

Така візія наразі видається суголосною з «сумішшю ліберально-лібертаріанської та анархо-капіталістичної ідеологій або крайньою формою неолібералізму» [174]. Характерно, що політики на кшталт Д. Трампа, Д. Мелоні, Ж. Болсонару, Х. Мілея пов'язують безпеку з ідеологіями, спираючись як на

наративи антиглобалізму, так і націоналізму, хоча ці явища оперті на виразно відмінні ідеології. Це засвідчує не просто локальні відмінності популізму на політичній карті світу, але його, сказати б, філософську лабільність, пластичність, яка дозволяє трансформувати філософський зміст поняття безпеки ситуативно та принагідно до ідеологічного каркасу. Назагал це свідчить, на наш погляд, про необхідність ґрунтовного вивчення не просто слововжитку, термінологічної доцільності та ефективності методів феноменології та герменевтики у вивченні безпекової проблематики (насамперед у сфері наук про суспільство), але і філософського підґрунтя використання цих методів.

Сучасний філософ зауважує: «Використання феноменологічного підходу дозволяє формувати більш розширені уявлення про співвідношення права й мови, де мова не зводиться суто до правил граматики, пунктуації тощо в її традиційному розумінні. Мова уподібнюється праву і стає правовою вимогою, наказом до дії, хоча на відміну від системи правових цінностей, що існують у правовій свідомості, мова набуває формальної завершеності в текстах. Крім того, феноменологічний підхід сприяє вирішенню питання про визначення причинно-наслідкового зв'язку права та мови, не претендуючи водночас на універсальну методологію. Право формується у свідомості людини як ідеальна модель, як сукупність справедливих комунікацій між людьми, як першопричина виникнення на цій основі відповідних правовим уявленням знаковим систем та лінгвістичних конструкцій» [86, с. 16]. Можемо спостерігати, що дослідниця звертається до перформативного функціоналу мовлення та письма, а також до концепцій ноєми й ноєзису як механізмів створення ідеальних мисленнєвих конструкцій.

Слід зауважити, що перетворення мови на «правову вимову» виходить далеко за межі теорії мовного акту і апелює до фундаментальної проблеми кореляції мови й мислення, а в контексті цього питання – до проблематики правової свідомості. З іншого боку, якщо «іншим ефективним прийомом інтерпретації правових текстів, способом пізнання права, формування ідеальних моделей, форм людської взаємодії є герменевтика, яка за своїм змістом не збігається з феноменологією, незважаючи на схожість дефініцій понять» [86, с. 16], то на перетині проблемного поля

феноменології та герменевтики маємо значний потенціал для реінтерпретації філософських категорій та екзистенціалів, таких як концепт безпеки в політичному, політологічному, соціологічному, соціально-психологічному та ін. контекстах. Зокрема, можна розрізняти феноменологію права та феноменологію біоетики, оперту на людську тілесність. При цьому феноменологія права може розумітися як «вид некласичного праворозуміння», яка «розвивається в руслі інтегративної філософсько-правової парадигми; розглядається як підстава відродження природного права»; її «предметом... є рефлексивний опис права і його внутрішнього джерела свідомості», вона «вивчає право як феномен, де право – істина, що пізнається не через усвідомлення її змісту, а через пізнання її обов'язковості, універсальності, імперативності, незаперечності», а також «передбачає інтерсуб'єктивне розуміння права; право є «самоданністю», яке не залежить від логічних умовиводів, що здійснює розум; збагачує право новою методологією дослідження, зокрема феноменологічним методом редукції; стверджує про «переживання» права як нової форми його пізнання; запропонує принцип інтенціональності, який активно формується і направляється свідомістю правового суб'єкта; правосвідомість у феноменології права утворює ті структури і сутності, які на поверхні свідомості перетворюються в морально-правові норми й цінності» [89, с. 146-147].

Своєю чергою біоетичний підхід визначає людську тілесність як першочергове поле формування досвіду та уявлень про безпеку в контексті людської вразливості, здоров'я, нездужання, ідентичності, спроможності тощо. Сучасна дослідниця стверджує, що «феноменологія пропонує радикально новий погляд на тілесність, розглядаючи тіло не лише як біологічний організм, а як живе тіло (Leib) – первинну основу буття-у-світі та невід'ємне ядро нашого досвіду. Це живе тіло постає як активне середовище, через яке ми сприймаємо, відчуваємо та взаємодіємо з навколишнім світом, а не просто як пасивний об'єкт. Важливою особливістю феноменологічного розуміння тілесності є те, що у «здоровому» стані тіло «зникає» з поля свідомої уваги, не потребуючи нав'язливої рефлексії, що є контрастом до досвіду хвороби, коли тіло стає джерелом дискомфорту та

обмежень» [105, с. 185]. Ідеться про цілісність життєсвіту людини, який об'єднує в межах поняття досвіду рецепцію реальності на рівні соматики і психіки та когнітивних процесів конструювання смислу.

Є. Бистрицький переконливо засвідчує: «Межі поняття досвіду вказують на ті стани та ситуації переживання осмислення людиною всієї реальності, включно з нашою «внутрішньою» психологічною сферою, у яких свідомість безпосередньо, якщо завгодно – іманентно, «вплетена» в акти відношення до світу. Тому феноменологія тяжіє, перш за все, до традиційного розуміння досвіду як досвіду чуттєвого сприйняття у різноманітних модальностях перцепції. Саме спроба критично «відмислити» іманентну активність Его-полюса як актив сенсонадання чуттєвому сприйняттю штовхає Гуссерля кожного разу на нові «прориви» у його вченні, доки не постає питання про «повний» рефлексійний контроль над сенсонаданням у сприйнятті «світу в цілому». Ідеться, зокрема, і про такий контроль над усіма можливими відкладеннями (седиментаціями) сенсу у формі допредикативного досвіду світу – такого, в якому останній експліцитно не формулюється у вигляді суджень, не висловлюється у лінгвістичній формі, тобто існує у формі не-рефлексійного, «пасивного», схоплення реальностей.

Отже, досвід як такий у феноменології зустрічається нам як пограничне поняття – на полюсах, на межі трансцендентальної суб'єктивності, рефлексії: або у формі чуттєво даного в актах усвідомлення (надання смислу, смислового синтезу в актах сприйняття, згадування, у переживаннях тощо), або вже там, де акти самосвідомості не здатні до подальшого розрізнення себе і того предметного матеріалу, на який вони спрямовані. Між цими полюсами є досвід і свідомість, досвід і інтенційність, досвід і судження (як це виявляється у самого Гуссерля), досвід і мислення, досвід і знання, нарешті» [11].

Феноменологічний підхід, отже, дозволяє проблематизувати поняття безпеки в її кореляції з ідеологією в контексті спротиву дегуманізуючим настановам технологічного розвитку, медійного та культурного просторів. Феноменологічна візія безпеки апелює до пафосу «порятунку самої раціональності, де втрата людиною смислу свого буття відчувалася багатьма філософами і науковцями як

Zeitgeist, себто як кінцевий результат домінування природничо-наукового розуму. Саме тому феноменологія виявилася вкрай продуктивною для гуманітарних наук» [124, с. 101]. Це, зокрема, знайшло свій вияв у вивченні зв'язку розвитку суб'єктивності та мовленнєвих можливостей у соціальній психології.

Також видається важливим візуальний аспект безпеки, пов'язаний з людською тілесністю, а саме феноменологічні поняття «погляду» та «перспективи», які розвивалися М. Мерло-Понті, М. Фуко, Г. Гумбрехтом та ін. За такої візії «неможливо розглядати простір як об'єкт, що лежить перед нами і до якого ми не належимо. Ми маємо розглядати його як такий, відлік якого ведеться від нас як нульової точки. Ми не розглядаємо його ззовні, з точки зору зовнішнього охоплення. Навпаки, ми бачимо його зсередини, і він цілком нас в себе включає. Врешті, він знаходиться навколо нас, а не перед нами... Перспектива в живому сприйнятті не тотожна ані геометричній, ані фотографічній перспективі» [1, с. 99]. Парадоксальним чином така візія простору й перспективи екстраполюється на уяву та колективну уяву і формує в тому числі феномени політичної та правової свідомості, причому не лише суто інтелігібельні теоретичні конструкти типу дефініції права чи справедливості або ж національної безпеки, але і персональні, екзистенційні смисли переживання безпеки як взаємодії, певної конфігурації в межах цілого простору, який є відкритою системою, тобто соматичні моделі смислогенерації функціонують і на теоретичному рівні самоусвідомлення.

Розглядаючи візуальність у корпусі ідей М. Мерло-Понті, сучасна дослідниця зауважує, що «що тіло є водночас і тим, хто відчуває, і тим, що відчувають. Це твердження не є трюїзмом – навпаки, воно є предметом поглибленого аналізу. Коли ми торкаємося правою рукою лівої руки, права рука є суб'єктом сприйняття, а ліва – його об'єктом. Те саме відбувається, коли ми чуємо власний голос, де ми є і подразником сенсорів, і тим, хто його переживає. Складність тут полягає в тому, що ми не можемо схопити момент, у якому ми були б одночасно і тим, і тим. Ми можемо з великою спритністю переключатися між ними, але ніколи – схопити їх водночас. Це є джерелом надзвичайно важливого розриву, який у нарисах до «Видимого і невидимого» Мерло-Понті розкриває у понятті хіазму. Народжуючись із

неможливості, хіазм не є прикрою вадою. Навпаки, хіазм є можливістю зворотного бачення і торкання тіла до інших тіл. Саме він дає змогу розрізнити того, хто дивиться, і те, на що дивляться, перетворюючи односторонній акт сприйняття на взаємність. Він викриває те, що відчуття нашого тіла існують переплетеними одне з одним і в плідному сусідстві з іншими тілами. Зрештою, розрив уможлиблює зв'язок, можливості до сприйняття взагалі, які врешті сплітаються у плоть світу (*chair du monde*)» [1, с. 102].

Згадуваний французьким філософом хіазм у цьому контексті є не мовно-стилістичним прийомом конфігурування лексем у тексті, а швидше моделлю смислогенерації, яка уможлиблює вихід за межі власного чуттєвого досвіду у простір Іншого, Інших, у контексті теми нашого дослідження – у простір соціально-політичної взаємодії та комунікації. Слід підкреслити саме дзеркальність структури хіазму, яка наближає феноменологічну візію безпеки до, зокрема, її психоаналітичних інтерпретацій (філософема дзеркала у Ж. Лакана як продовження фройдівського стадіювання психосексуального розвитку). Сучасний дослідник назагал розглядає хіазм як епістемологічну модель транспозиції смислів з різних шарів і сфер культури, зокрема естетичного й політичного [123].

Таким чином, «погляд» як соматична точка відліку візії реальності та формування досвіду визначає не лише аспекти ідентичності людини чи спільноти, але і за зворотним зв'язком визначається прийнятими межами точки зору; найбільш виразно ці межі визначає саме ідеологія, оскільки на відміну від філософії вона апелює водночас і до *ratio*, і до *emotio*.

Ідеологічний дискурс передбачає візуальну складову (М. Фуко), а також ситуативне моделювання (Т. ван Дейк). Ці елементи генерують вплив на сприйняття та розуміння реальності як текстової конфігурації складників, і це цілком стосується політичного дискурсу, адже «логічна побудова політичного дискурсу та його аналіз багато в чому ґрунтується на ситуаційній моделі» [12, с. 69]. Таким чином, ідеологічна детермінація уявлень про безпеку й безпековий простір у сфері гуманітарного знання та гуманітарної свідомості відбувається як на дологічному довербальному соматичному рівні (рівень індивіда), так і на комунікативному

мовному практичному й теоретичному рівнях (рівень особистості, групи, спільноти). Досвід визначає початкові умови формування картини світу, комунікативні впливи обумовлюють вибір і прийняття ідентичності, що в цілому формує картину світу та політико-ідеологічні переконання. Роль ідеології в цьому процесі в умовах цифровізації та віртуалізації соціальної комунікації і культури лише зростає, причому, як видається, за рахунок зменшення довіри людини до себе самої як джерела досвіду й знання, істоти, яка генерує контент і смисли.

Характерно, що прослідковується закономірна подібність парадоксального характеру сучасної ситуації з формуванням уявлень про безпеку з новочасовою епохою та добою *fin de siècle*, одна з яких відповідно є втіленням раціональності, а інша виражає ірраціональні тенденції широкого спектру – від релігійних до агностичних. Сучасна дослідниця зауважує: «Для філософії епохи Просвітництва характерна статистична науко-ва картина світу, у відповідності до якої безпека розглядалася як баланс між системами й підсистемами, які, маючи безпосередню при-належність до людського буття, детермінують і визначають характер взаємозалежності безпечного існування конкретної людини та суспільства в цілому. Досвід історії показує, що однією з вищих цілей будь-якої держави є безпека країни, системи соціальних відносин, суспіль-ного устрою й забезпечення всебічної захищеності громадян. Забезпечення безпечного існування людей і суспільства в цілому не може відбуватися без налагодження раціональних зв'язків й відносин між людьми, між людьми і природою, а також без урахування природних та інших зовнішніх впливів на людей» [58, с. 11].

Саме в оперті на вузькорациональні, дескриптивні експлікації поняття безпеки формується підхід до соціокультурного процесу як конфлікту протягом тенденцій диференціації та інтеграції суспільства («Соціологія: дослідження конструювання соціальних форм», 1908). Згадана конфліктність може бути розглянута як експлікація Гегелевої діалектики історії принагідно до безпеки, за якої безпека є, по-перше, феноменом динамічним, по-друге, об'єктивно-суб'єктивним і надається до статистичного опису й моделювання з використанням методологічного апарату соціології. На нашу думку, чи не головна вада

дескриптивного підходу поняття безпеки полягає в тому, що він за визначенням як опис постфактум системи, яка є насамперед динамічною, не встигає за її трансформаціями, зумовленими на атомарному соціальному рівні – рівні індивіда та його взаємодії з групами, спільнотами, суспільством і державою.

Жодним чином не заперечуючи ефективності соціологічної, політологічної, управлінської візії цього поняття, маємо зауважити, що вони оперують цим феноменом як певним ситуативно стабільним станом, певним *status quo* системи, який надається до кваліметрії, статистичних методів, моделювання, аналізу тощо, тоді як філософська візія має встановлювати метатеоретичні підстави смислогенерації людини та спільнот. Сучасний дослідник зазначає, що «термін безпека останніми роками став надзвичайно популярним і використовується настільки широко і всебічно, що досить часто буває неможливим виділити сутність і межі застосування основних складових понять та категорій стосовно безпеки. Тому в динамічних і нестабільних умовах реалій транзитивних суспільств актуалізується необхідність конкретизувати сутність і зміст найбільш вживаних категорій та дефініцій стосовно проблеми національної безпеки, підтвердити деякі умовиводи стосовно ключових дефініцій результатами емпіричних досліджень, а також виділити найхарактерніші взаємозв'язки між явищами на різних рівнях в контексті проблеми безпеки» [44, с. 27-28]. Тобто, проблема концептуалізації полягає не просто в генеруванні нових актуальних чи уточнених визначень поняття безпеки, а в тому, щоб постійно виходити зі стану системи, яка перманентно змінюється, причому конфігурація її елементів щодо цілого, їх кореляція, взаємодія, структурні й архітектонічні зміни не можуть розглядатися як сталі. Що ж за таких умов є константою безпеки?

Не буде трюїзмом припущення щодо того, що безпека як філософське поняття близьке до категоріального статусу у XXI ст., в добу загроженості самих підстав доктрини гуманізму й кризи антропоцентризму має розглядатися як акцентовано суб'єктивне. Маємо на увазі, що парадоксальним чином соціальна практика та соціальна комунікація, які, безперечно, мають спільний смисловий простір, можуть набувати антагоністичних рис, що спричиняє до ситуації, коли людина, групи,

спільноти, цілі суспільства у значно простіший спосіб зазнають масових маніпуляцій, ніж у будь-який попередній період осяжної історії. Тлумачення людиною власної безпеки, якщо воно не згенероване нею як носієм ідентичності на основі власного досвіду, може цьому досвідові чи не прямо суперечити в контекстах деформованої оптики маніпуляційних дискурсивних практик і наративів. Тому, хоча людина, безперечно, є тілесною, одиничною автономною біологічною істотою, включеність її у соціальну взаємодію парадоксально обумовлює її агентність як детерміновану. Саме тому моноаспектні дескрипції безпеки зазвичай є констатаціями з мінімальним потенціалом коригування стану системи та її розвитку, причому пропоновані корекції та засоби оптимізації видаються або вкрай механістичними, або настільки розмито сформульованими, що це практично нівелює їх таргетування та способи реалізації. Наприклад, це загальники щодо поширення та запровадження механізмів критичного мислення, які (за винятком простого фактчекінгу, медіаграмотності та медіагігієни) набувають практично вигляду ритуальних публіцистичних фраз. Тому поділ поняття безпеки, як і будь-яка типологія, пов'язана з цим поняттям, можуть призводити до логічних помилок, якщо не ґрунтуються на суб'єктивному характері конструювання та прийняття вербально оформленого знання про безпеку на рівні філософської картини світу.

Ще Вітгенштайн, аналізуючи дієслово «знати» в контексті своєї концепції мовних ігор, зауважував, що знання на рівні вербальних конструкцій є їх ситуативно правильний ужиток. Ідеться причому не про конвенціональність когнітивних агентів як носіїв мови, а про те, що кореляція між реальною загроженістю та уявленнями про безпеку може бути наскільки завгодно складною та опосередкованою і не відповідати бінарній логіці. Тому, наприклад, поділ безпеки на зовнішню та внутрішню за всієї логічності й очевидної обумовленості в умовах тотальної незахищеності сучасної людини від інформаційних маніпулятивних впливів не вповні відображає філософський зміст поняття безпеки, адже зазвичай імпліцитно передбачає згадану вище сталу окремість, одиничність (навіть певною мірою монадологічність) особи, спільноти, етносу, держави тощо. Тобто, тіло людини як і держава, об'єднання людей виступають як точка відліку

щодо того, що є зовнішнім, і щодо того, що є внутрішнім, з огляду на власні складність і структурованість. Людина, звісно, може ототожнювати себе з власним тілом або намагатися абсолютизувати належність до держави чи нації як базовий маркер ідентичності, але ще від часів постання психофізичної (наразі психонейрофізіологічної) проблеми людська свідомість та її реальні чи уявні субстрати не розглядаються як тотожні.

Власне кажучи, йдеться про К'єркегоровий «вибір себе» і відповідний «стрибок віри» (традиція західного індивідуалізму, трансльована в екзистенціалістській парадигмі) або про ототожнення себе з групою, культивування колективної свідомості (східна традиція, апеляція до ідеологій, притаманних авторитаризму й тоталітаризму). Тому видається слушним твердження сучасного дослідника щодо того, що «є сенс широко застосовувати більш високий (теоретичний) рівень, де об'єкт досліджується з точки зору його основних, суттєвих зв'язків і відносин. Тільки за умов такого підходу можна створити науково відпрацьовану систему знань про національну безпеку, сформулювати закономірності її буття в їх системній єдності й цілісності. Таким чином, створити, і, головне, реалізувати в сучасних умовах ефективну стратегію безпеки, яка забезпечуватиме захист особистості, суспільства і держави від різноманітних загроз, практично неможливо без глибокої наукової розробки фундаментальних проблем організації і розвитку людського суспільства, вивчення природи його інтересів і протиріч, механізмів їх розв'язання. А це пов'язане з необхідністю адекватного розуміння на рівні філософської рефлексії основних понять, категорій та дефініцій, які розкривають сутність і зміст основних проблем стосовно забезпечення національної безпеки. У свою чергу, основні проблеми забезпечення національної безпеки у перехідних соціумах безпосередньо пов'язуються з джерелами небезпек і основними факторами, які здійснюють вплив на стан безпеки» [44, с. 241].

Аналізуючи концепт справедливості, В. Левкулич зазначає: «Справедливість належить до переліку основних світоглядно-аксіологічних маркерів, на підставі яких здійснюється не лише стихійне, а й ретельно організоване регулювання суспільної життєдіяльності. Уявлення про справедливість істотно детерміновані

багатьма аспектами суспільної дійсності, які утворюють когнітивне, аксіологічне і психологічне середовище сприйняття справедливості загалом і її функціонального покликання зокрема. Кризовий стан суспільства призводить до смислової невизначеності базових світоглядних регулятивів суспільного буття і вольової деморалізації суспільної свідомості. Жертвою такого status quo стають уявлення про справедливість та її функціональну істотність для суспільної життєдіяльності» [72, с. 436].

Головною проблемою при цьому є те, як саме буде здійснюватись згадана філософська рефлексія – на умовному метафізично-дескриптивному рівні чи з використанням методології феноменології та герменевтики. В останньому випадку безпека є екзистенціалом і тому надається до феноменологічного осягнення, яке констелятивно наближається до славетного платонівського споглядання ейдосів розумом. За таких умов найбільш очевидний підхід, ґрунтований на тому, що «людина відрізняється від тварини універсальністю, відсутністю щільної прив'язаності до певного виду життєдіяльності, тобто вільною свідомою діяльністю... Людина здійснює безпосередній зв'язок з навколишнім середовищем та отримує дані про свій стан за допомогою каналів приймання інформації, об'єднаних у загальну групу аналізаторів. А небезпечні ситуації створюються завдяки порушенням мотиваційної частини дії (небажанні виконувати визначені дії), недооцінки безпеки; порушенням орієнтації частини дії (незнанні правил безпеки); порушенням виконавчої частини (невідповідності психічних та фізичних можливостей)» [96, с. 34] видається недостатнім. Адже абсолютизація антропогенного фактору за констатації загроз людському життю та його якості, що була цілком доречною за доби античності, для сучасних індивідуальної та масової свідомості дещо спрощує складну взаємодію між людиною та середовищем – природним, соціальним, політичним, уявним, символічним, культурним, мовним тощо.

Тенденції до дефрагментації та поліцентричності в сучасних культурі та масовій свідомості ускладнюють проблематизацію поняття human security не в тому сенсі, що неможливо згенерувати практично безкінечну кількість ситуативних

дефініцій, а в тому, що дуже складно сконструювати таку уявну структуру, щоб надавалася до вербалізації та трансляції і при цьому була б парадигмальною для найрізноманітніших безпекових уявлень. Саме тому таку велику роль наразі відіграє тип дискурсу чи наративу, який використовується для побудови безпекового знання як гуманітарного, адже поняття безпеки функціонує як символічна конструкція і є смислогенеративною моделлю, причому генеровані смисли можуть бути відмінними аж до протилежності включно. Інакше кажучи, поняття безпеки набуває рис символічної остенсивності і «мерехтить» (Е. Касіпер), як будь-який символ.

Важливо, що поняття гуманітарної безпеки не просто привертає увагу до прав людини, що було б самим собою доволі тавтологічним, а фіксує згадувану вище кризу гуманітарного знання, настанови антропоцентризму та принципу антропогенності людської дії. Сучасне вирішення давньої суперечки що примату інтересів держави чи особи встановлює той факт, що в сучасних демократіях розвиток технологій неодмінно виводить на чільне місце права та свободи людини (у східній традиції ситуація зворотна, хоча існують питання щодо стабільності маніфестованого сучасним Китаєм технологізму й меритократії).

«... вирішуючи суперечку стосовно того, що важливіше для держави – безпека особи чи національна безпека, потрібно зауважити, що, оскільки, вся система національних інтересів визначається сукупністю основних інтересів людини, суспільства, держави, тому на сучасному етапі передусім мають забезпечуватися права та свободи людини і її безпека. Права та свободи особи є первинним об'єктом в системі об'єктів національної безпеки. Початок повномасштабного вторгнення наочно проілюстрував, що порушення територіальної цілісності держави одномоментно тягне за собою порушення прав та свобод особи, її інтересів, її права на життя тощо. Грубе порушення прав і свобод конкретного громадянина призведе до порушення демократичного режиму й конституційних засад», – зазначають сучасні дослідники [81, с. 33]. Очевидність зазначених прямих залежностей ще раз підкреслює суб'єктивність і феноменологічну «окремість» досвіду безпеки людини, який сумарно через механізми соціальної комунікації складає групову й

колективну свідомість і зворотним чином впливає на формування уявлень про безпеку в індивідів.

«Для сьогодення характерним є вживання модифікованого поняття «безпека», яке безпосередньо пов'язане з «безпекою людини» (human security), що означає переорієнтацію з фокусування на проблемах держави на увагу до окремої людини. Право на безпеку в ХХІ столітті де-факто, але не де-юре, набуло статусу фундаментального та універсального права людини, хоча і не має формального визнання і закріплення, адже лише за наявності безпечних умов існування можлива реалізація як окремих так і усього комплексу прав людини. Право на безпеку сьогодні є інтегральним поняттям, чим і зумовлена значна кількість прав, які його конкретизують – право на безпечне довкілля, право на якісну продукцію, право на мир, право на справедливі закони тощо, але найчастіше право на безпеку пов'язується з правом на життя. До проблемних питань права на безпеку, з правової точки зору, можна віднести: 1) труднощі в процесі формалізації поняття «безпека»; 2) необхідність корегування норм міжнародного і національного законодавства в частині права на безпеку людини», – стверджує сучасний дослідник [23, с. 30].

Не слід забувати про вразливість концепту гуманітарної безпеки, відзначену ще в давньокитайських військових стратагемах, якою цинічно й лицемірно користуються агресори для обґрунтування своєї агресії як захисту гуманітарних свобод і прав етнічних, релігійних та ін. меншин. Зокрема, цією тезою неодноразово послуговувалася РФ з моменту вторгнення в Україну у 2014 р. і що стало практично частиною її доктрини зовнішньої політики згідно з політичними меметичними конструкціями «Росія не має кордонів», «право Росії скрізь, де розмовляють російською» тощо. Бачимо, що на рівні геополітики, міжнародного права та взаємодії апеляція до суб'єктності людини може набувати відверто маніпулятивних пропагандистських ознак, втрачаючи свій первісний зміст.

Тому, наприклад, сучасний західний дослідник вважає, що концепція безпеки людини, як вона зафіксована в документах міжнародних організацій, може інвертувати владні відносини, а також шляхом сек'юритизації дискредитуєчи слабші держави, надавати привід сильним державам брати їх під контроль і таким

чином створювати для них екзистенційні загрози: «Тому концепцію безпеки людини слід розглядати з великим скептицизмом. Для її прихильників вона являє собою нову, широку, емансипаційну призму, крізь яку слід розглядати безпеку – призму, що з'явилася після холодної війни, яка зосереджує увагу там, де вона найбільше потрібна. Особа, а не держава, є референтом. Держави є гарантами. Суверенітет розглядається як відповідальність, що залежить від здатності держави захистити своє населення від постійно зростаючої кількості дедалі більш суттєвих проблем. ...ця концепція не позбавлена довгого списку критичних зауважень, які не лише ставлять її під сумнів на концептуальному рівні, але й стверджують, що її прийняття мало що зробило для зміни поведінки держав або пом'якшення тиску, який загрожує повсякденному життю найбільш вразливих верств населення.

Безпека людини концептуально є «розмитою». Вона неоднозначна та аморфна, представляючи будь-які потенційні труднощі, які можуть спіткати людину. Для багатьох її цілісний характер є потужною рисою, але... можна стверджувати, що «безпека людини настільки розпливчаста, що межує з безглуздістю». Хоча важко критикувати концепцію, розроблену для заохочення створення широких коаліцій з метою покращення життя найбідніших та найбеззахисніших, не все може бути питанням (міжнародної) безпеки і не все може привертати однакову увагу з боку політиків.... Якщо суверенітет залежить від здатності уряду держави захищати своє населення від бідності, хвороб, злочинності, безпритульності, деградації навколишнього середовища та забруднення, природним результатом є зміцнення існуючих структур влади, а не їх переформулювання, де ті, хто не має можливості забезпечити цей новий захист, ризикують втратити свій суверенітет. «Суверенітет як відповідальність» став новим гаслом, а «ті, хто там» стали не просто загрозами для «нас тут», а екзистенційними загрозами міжнародній безпеці» [175].

Яким же чином у контексті теми нашого дослідження функціонує поняття гуманітарної / людської безпеки насамперед під філософським кутом зору? Згідно зі «Звітом про розвиток людини», який часто називають першоджерелом сучасного використання терміну «безпека людини», «безпека людини має два основні

аспекти. По-перше, це означає безпеку від таких хронічних загроз, як голод, хвороби та репресії. По-друге, це означає захист від раптових і болісних порушень у моделях повсякденного життя – чи то вдома, на роботі чи в громадах. Такі загрози можуть існувати на всіх рівнях національного доходу та розвитку» [215].

У звіті визначено сім класифікацій концепції безпеки людини, а саме:

1. Економічна безпека: гарантовані основні засоби до існування, що отримуються від роботи, державних та екологічних ресурсів або надійних систем соціального захисту.
2. Продовольча безпека: легкий фізичний та економічний доступ до основних продуктів харчування.
3. Безпека здоров'я: доступ до особистої медичної допомоги та захисних режимів громадського здоров'я.
4. Екологічна безпека: захист від стихійних лих та дефіциту ресурсів, що супроводжують погіршення стану навколишнього середовища).
5. Особиста безпека: фізична безпека від насильницьких конфліктів, порушень прав людини, домашнього насильства, злочинності, жорстокого поводження з дітьми та самонасильства, наприклад, у випадку зловживання наркотиками.
6. Безпека громади: захист від гнітючих практик громади та від етнічних конфліктів.
7. Політична безпека: свобода від державного гніту та порушень прав людини.

Актуальні проблеми зміни клімату, проблем охорони здоров'я та порушень прав людини у XXI столітті призвели до підвищеної політичної уваги та ресурсів для вирішення цих питань у формі цільових звітів, концепцій, показників, емпіричних та теоретичних досліджень. Флагманською доповіддю Організації Об'єднаних Націй з цієї теми є щорічна Доповідь про розвиток людини Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), яка розпочалася у 1994 році та суттєво пов'язана з безпекою людини. У доповіді було представлено Індекс розвитку людини (ІРЛ), метою якого є вимірювання розвитку як реалізації

людських можливостей, натхненний роботою лауреата Нобелівської премії Амартї Сена. Індекс був створений для того, щоб доповнити ВВП на душу населення як єдиний показник економічного розвитку та включає такі аспекти, як здоровий спосіб життя та знання, окрім рівня життя, а ІРЛ є середнім геометричним трьох вимірів. ІРЛ широко використовується та сприяв розмежуванню між розвитком та зростанням, розширюючи концепцію розвитку, адаптовану до потреб людини. Тим не менш, він не є прямим показником безпеки людини як такого, і його найкраще розглядати в рамках ширшого кола показників та змінних.

Нещодавною публікацією ПРООН є Спеціальний звіт «Нові загрози безпеці людини в антропоцені – вимога більшої солідарності», у якому повторно розглядаються глобальні загрози безпеці людини після пандемії та насильницьких конфліктів останніх двох років, щоб наголосити не лише на необхідності зосередитися на індивідуальній безпеці, але й на взаємопов'язаному характері загроз безпеці людини. Щодо розвитку людини, у звіті підкреслюється, що ІРЛ суттєво негативно корелює з Індексом сприйнятої людської небезпеки. У тому ж ключі Звіт Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) про глобальні ризики застосовує цілісний підхід до безпеки людини, розглядаючи питання економічних, екологічних, технологічних, соціальних та геополітичних ризиків, а також ретельно аналізуючи результати Опитування сприйняття глобальних ризиків (GRPS) [178].

Коли сучасні дослідники говорять про негативну кореляцію між ІРЛ людини та індексом сприйняття людської небезпеки, то вони, очевидно, апелюють до сфери людського досвіду, а отже, до апарату феноменології, хоча оперують виключно статистичними та математичними методами, що вказує на підкреслювану нами внутрішню суперечливість дескриптивних візій поняття безпеки назагал і людської гуманітарної безпеки зокрема. Якщо метою є створення умовного загального індексу як єдиного показника стосовно людської безпеки з метою його оцінювання та коригування процесів, пов'язаних з ним, то вивчення внутрішніх кореляцій системи людських взаємодій та їх рецепцій в індивідуальній і масовій свідомості кваліметричними методами є цілком конструктивним і доречним, але в цій ситуації людина потрапляє у пастку мапи, ототожнюючи символічні та знакові репрезентації

з наявним станом речей. Не можна стверджувати, що через свою структурну та змістовну складність безпека як маркер стану системи не може бути піддана моніторингу – безумовно, може і такий моніторинг має здійснюватись. Але коли йдеться про філософське осмислення концепту безпеки та смислогенерацію, пов'язану з ним, то вивчення кореляції показників, безумовно, недостатнє.

Сучасний перелік публікацій з питань безпеки людини [197] структури ООН, яка цю безпеку вивчає, засвідчує, що це поняття переважно використовується суто інструментально в межах моноаспектного соціологічного чи політичного аналізу, що залишає лакуну саме для філософської візії концепту безпеки. Безумовно, така візія має бути чітко оперта на культурні, історичні, етнічні, мовні, ідеологічні та соціополітичні особливості побутування гуманітарного знання в межах індивідуальної чи колективної свідомості. Культурні відмінності за певних обставин можуть нівелювати видову подібність людей і гранично ускладнювати аналіз філософії безпеки навіть на рівні феноменологічного екзистенціалу і значно більшою мірою на рівні дескрипцій і дефініювання, що обумовлене як панівними гранднративами культури, так і ідеологією, дискурсивними практиками влади, символічним ландшафтом тощо.

Підкреслимо, що позірно очевидна залежність концептуалізації поняття безпеки від метатеоретичних настанов когнітивного агента або світоглядних чи ідеологічних атракторів груп і спільнот, патернів мовної чи культурної візії реальності зазвичай не береться до уваги, позаяк за замовчуванням вважається такою, що є іманентною, відпочатку заданою. Підручник для ЗВО, який має у назві словосполучення «національна безпека» у першому ж розділі обґрунтовує поняття безпеки «адекватністю понять, які описують це явище. Тому дуже важливим є світоглядно-філософський контекст розуміння цього явища» [134, с. 10]. При цьому згадана «адекватність понять» жодним чином не уточнюється і тим паче не аналізується, не визначаються їхні складники, механізми побутування тощо. Практично все це віддається на поталу повсякденного узусу, дискурсивні практики, слововжиток який сам собою представляє лише інструментальний аспект смислогенерації. Навіть не апелюючи до генеративної лінгвістики чи до ідей Л.

Вітгенштайна, Н. Чомські, гіпотези лінгвістичної відносності Сепіра-Ворфа та ін., аспект філософії мови не враховується у такому контексті. У результаті запропонована підручником типологія аспектів безпеки зосереджена на «концептуальному (онтологічні і гносеологічні основи безпеки); практичному (безпека розглядається в контексті відображення певних потреб у життєдіяльності особи, суспільства, держави, міжнародної спільноти тощо); ціннісному (філософія безпеки, культура безпеки, забезпечення безпеки накопичених цінностей тощо).

Водночас переважна більшість дослідників, експертів, управлінців, політиків пов'язує зміст поняття "безпека" зі змістом поняття "небезпека". Це зумовлено здебільшого тим, що в процесі еволюції живої природи сформувався інстинкт самозбереження живих істот. Отже, базова передумова існування будь-якої живої істоти залежить від того, як вона може виявляти та оцінювати чинники (у тому числі й ті, які зумовлюють розвиток зовнішнього середовища), що загрожують природній визначеності її буття (передусім фізичному існуванню). Тому для живого організму визначальними є чинники, які заперечують його існування як об'єкта реального світу. Це зумовлює необхідність його адекватного реагування на зазначені чинники для забезпечення самозбереження та за необхідності спонукає до активних захисних дій. Таким чином, дія (явище, процес тощо), що заперечує існування живого організму набуває в суб'єктному визначенні специфічної форми – "небезпеки"» [134, с. 10-11].

Бачимо, як поняття безпеки розглядається виключно в контексті бінарної опозиції «безпеки – небезпека», причому «небезпека» інтерпретується як «дія (явище, процес тощо), що заперечує існування живого організму набуває в суб'єктному визначенні специфічної форми – "небезпеки". Тому, коли йдеться про сприйняття суб'єктом небезпеки, мається на увазі форма ототожнення та оформлення такої дії, яка є усвідомленим суб'єктом запереченням його існування. Тобто "небезпека" пов'язується не з будь-яким запереченням, а лише з тим, що спрямоване на заперечення існування об'єкта» [134, с. 11]. Хоча така інтерпретація нібито і не зводить поняття безпеки до утилітарного забезпечення потреб і

виживання і може враховувати соціальні виміри людського існування, але пряме перенесення природної логіки взаємодії біологічних організмів як систем на соціальні стосунки та взаємодії є некоректним, оскільки не надається до осмислення всієї їхньої складності та подекуди ірраціональності. Від часів відділення від гомінідів гілки *Homo sapiens* розумність нашого виду як предикація набула онтологічного виміру і характеризує специфічно людський спосіб взаємодії із зовнішнім середовищем як самоусвідомлення. Тому вказування на суб'єктно-об'єктний характер понять безпеки та його відповідника в межах відповідної поняттєвої діалектики є недостатнім, не розкриває поняття безпеки і понад те певною мірою його спрощує, підганяючи під очевидну мисленнєву та дискурсивну моделі. Ми стверджуємо, що поняття безпеки не може бути цілком визначене через поняття небезпеки, оскільки така спроба критично близька до відповідної логічної помилки. Достатньо лише вказати, що поняття безпеки передбачає наявність і присутність і як сутність, і як ознаку (поняття небезпеки так само), що очевидно усуває їх антитетичність, щоб продемонструвати неможливість визначити один феномен через інший у цьому випадку. Тому визначення безпеки як відсутності небезпеки подібне до визначення життя як не смерті і демонструє саме фундаментальні вербальні ускладнення людини як когнітивного агента чи то кантівського трансцендентального суб'єкта при спробах формалізації та трансляції власного самопозиціонування в потоці досвіду, рецепцій і дескрипцій реальності, формування філософської картини світу, що очевидно є виходом за межі цього досвіду.

Отже, ще гераклітівський метод визначення понять через позірно протилежні у випадку з концептуалізацією поняття безпеки видається нерелевантним, оскільки у Геракліта цей метод з точки зору сучасної філософії мови є способом використання концептуальних метафор. Тобто власне поняття миру, війни та парні їм поняття любові й розбрату, через які вони пізнаються, є метафорами, в межах яких один концептуальний домен розкривається в межах термінології іншого концептуального домену (*target domain – conceptual referent*), є мисленнєвими

моделями і відповідно належать до певного типу раціональності, сфери ментального, яка регулюється мовними структурами.

Сучасний дослідник, розглядаючи концептуальні метафори, використовуючи які люди орієнтуються у соціальній і політичній реальності, зауважує: «Якщо погодитися з релятивістською лінією прихильників теорії «лінгвістичної відносності» (до якої належить і теорія «концептуальних метафор» Лакоффа-Джонсона), то політологічні категорії є явними або прихованими концептуальними метафорами. І на перший погляд так воно і є. Але можна уявити іншу методологічну перспективу, згідно з якою наукові категорії виступають у ролі певної *метамови* щодо мови «концептуальних метафор» безпосередніх учасників політичних процесів» [151, с. 212].

Слід зауважити, що концепт безпеки, розглянутий як концептуальна метафора, безумовно є «онтологічним контейнером» (Д. Лакофф), який об'єднує просторові та позапросторові предикації ситуативних станів людини, тобто як сфери безпосереднього емпіричного досвіду, так і ноематичні процеси конструювання смислів на когнітивному рівні, рівнях індивідуальної та масової уяви й опінії. Тому ми виходимо з того, що поняття безпеки як фундаментальна категорія соціальних наук і наук про людину в разі його розгляду як частини умовної метамови, яка структурує і монолітизує усе різноманіття політичних, соціальних, філософських та ін. дискурсів і наративів, з необхідністю вимагатиме рекурсивного фундування подальших рівнів подібних структур. Інакше кажучи, практика інтерпретації поняття безпеки як концептуальної метафори нам видається більш конструктивною та ефективною, ніж постулювання рекурсивної піраміди метамов, недостатність чого була продемонстрована ще славетним аргументом «третьої людини» Аристотеля проти ранньої візії Платоном його теорії ідей.

Зокрема, можна припустити, що згадана «контейнерна схема є ключовою доконцептуальною структурою, яка функціонує для формування метафоричної концептуалізації подій у світі. ...контейнерна схема формує основу... концепцій у сфері оборони та безпеки» [213, с. 118]. П. Чілтон назагал стверджує, що метафори неможливо елімінувати з дескрипції людських стосунків – індивідуальних,

групових, аж до міждержавних включно. При цьому він апелює до того, що етимологія поняття «безпека» укорінена не в прикметникових формах (безпечний), а в дієслівних (забезпечувати), тобто вказує насамперед на дію, діяльність, взаємодію, яка в межах складної системи породжує складну архітектоніку кореляцій і впливів і первісно апелює до ідеального уявлення про благо й справедливість [160].

Інший дослідник стверджує, що «концепція міжнародної безпеки втілює метафоричні образи безпеки, стабільності та підтримки «контейнерної» цілісності держави. Теорії міжнародної безпеки ґрунтуються на цих метафоричних образах. Вони розглядають урівноважений стан як основне припущення та висувують гіпотезу про зовнішньополітичні стратегії держав, спрямовані як мінімум на захист безпечності держави та посилення безпеки та стабільності за допомогою військових стратегій. Додаткові метафори використовуються як лідерами держав для підвищення безпеки, так і вченими, які намагаються теоретизувати та пояснити дії держави» [183, с. 108].

Бачимо, що за метафоричної інтерпретації поняття безпеки впритул наближається до ще античної категорії гармонії, яка своєю чергою експлікує фундаментальну категорію блага, причому блага як сутності, в онтологічному сенсі – такого існування, яке має власну природу, простір, ознаки й структуру. Це якнайкраще демонструє маніфестовану нами тезу про онтологічний вимір безпеки та безпекового простору як таку сферу гуманітарного знання, яка укорінена як у феноменології людського досвіду, так і в когнітивних структурах людської свідомості, насамперед мовних. Також важливо, що здатність метафоричних форм концептуалізації смислів безпеки функціонувати як символічні структури в контексті віртуалізації культури та цифровізації соціальної комунікації набуває першочергового значення у вимірі інформаційної безпеки медіапростору та взаємодії людей на всіх рівнях – від індивідуального до міжнародного. Адже «використання символів та метафор може бути швидким та ефективним способом передачі абстрактних понять. Водночас, неправильно зрозумілі символи можуть

призвести до непорозумінь та помилок. Тому, коли йдеться про конфіденційність та безпеку, чітка комунікація є важливою» [201].

Таким чином, ми наголошуємо на тому, що онтологічний вимір людської безпеки орієнтований на дію як на постання, перебування в русі, становлення і ознаки метафізичності, тлумаченої як статичність, не є для нього визначальними. Тому ми вважаємо, що статичний підхід до поняття безпеки («онтологічний аспект безпеки полягає в тому, що безпека існує в загальній структурі буття (існування) об'єктів реального світу. Вона перебуває в різних формах, які відображають оптимальні умови їхньої життєдіяльності, тобто такі, за яких мінімізовані небезпеки природної визначеності буття (існування) об'єктів» [134, с. 23]), нехай навіть такий, що апелює до прогресивного розвитку («при цьому деяка дія (явище, процес тощо), яка визначається людиною як безпечна, за своєю природою насправді може бути небезпекою для її буття (існування). Тому в об'єктивному сенсі забезпечення безпеки людини може мати небезпечний характер. Це означає, що в контексті вивчення умов виживання (прогресивного розвитку) держави, суспільства та окремого індивіда необхідно розрізняти безпеку в природній визначеності від безпеки в суб'єктній визначеності. Люди об'єднуються у групи, встановлюють один з одним нормативно регульовані відносини, значною мірою керуючись прагненням до безпеки. Тому в суспільстві функція забезпечення безпеки незмінно залишається однією з найважливіших» [134, с. 23]) має бути доповнений акцентовано динамічною візією безпеки як символічної структури, яка зазвичай репрезентується у форматі концептуальної метафори.

Внутрішня парадоксальність поняття безпеки ґрунтується на діяльнісному характері людського існування (екзистенційний аспект, феноменологія безпосереднього переживання досвіду безпеки) і водночас на статичному усвідомленні цієї безпеки (онтологічний аспект, дескрипція і трансляція сформульованого знання про безпеку). Безпека і небезпека видаються антитетичними, але насправді це моністична пара станів (подібно до символу великої межі в китайській традиції, який демонструє єдність інь і янь), яка засвідчує, що тотальна безпека неможлива, оскільки заперечує рух і розвиток, а

тотальна небезпека усуває суб'єкт-об'єктну природу відношення людини до світу. Тобто людина постійно прагне безпеки і творить її та постійно її руйнує, створюючи тим самим небезпеку, аби забезпечити простір для постійного творення (що подібно до функціоналу божеств тримурті в індуїстській традиції). Тому концептуалізація поняття безпеки має починатися з її суб'єктного виміру, з особистої безпеки, яка тлумачиться як свобода дії та вибору, що своєю чергою забезпечує безпеку суспільства як структуру узгодження інтересів людей та формування напрямку розвитку спільнот, суспільств і цивілізації.

2.2. Нормативний аспект деонтології гуманітарної безпеки та правова культура суспільства

Нормативний аспект деонтології гуманітарної безпеки обумовлює правову культуру суспільства через формування базових патернів як ціннісних орієнтацій для поведінкових моделей, що запроваджують індивідуальні й колективні габітуси (П. Бурдьє). У цьому сенсі нормативний аспект соціальної деонтології є чимось подібним до мануалу, керівництва до дії і водночас інструкції, яка дозволяє здійснювати етичні й оцінні судження. Тобто здійснювати самопозиціонування себе як суб'єкта дії в конфігурації безпекового простору, яка складається з умовних базових філософських підходів як смислових атракторів, ідеологій, політичних доктрин, культурних традицій тощо, людина може лише послуговуючись деонтологічними уявленнями.

Виходячи з Аристотелевої думки про те, що людська діяльність обумовлена насамперед уявленнями про благо, про те, що чесноти є функцією практики, а добродісна поведінка вимагає свободи волі та вибору, ми тлумачимо поняття деонтології відповідно до теми нашого дослідження насамперед як певний рамковий формат людської поведінки, який відповідно до прийнятих колективною уявою та громадською думкою уявлень про належне формує і регулює людську діяльність і взаємодію в межах суспільства. Безумовно, і антична пайдея, і така пам'ятка соціально-філософської думки, як клятва Гіпократів (V ст. до н. е.), і

кантівський категоричний імператив (який за своєю структурою передбачає деонтологічну систему моральних норм), і бентамівське розуміння деонтології як належної поведінки, критерієм якої є суспільна користь («Деонтологія, або наука про мораль» (Deontology or The Science of Morality, 1834; вважається запровадженням терміну в західній традиції) формують уявлення про деонтологічні норми як соціальні насамперед. Ч. Бруд у роботі «П'ять типів етичної теорії» (Five Types of Ethical Theory, 1930) започатковує інтерпретацію деонтологічної дії як етики «обов'язку-зобов'язання», яка є прикладною етикою, скерованою на дотримання правил більшою мірою, ніж на результати дій [212].

Наразі існує багато типів прикладної деонтології та професійної етики включно з юридичною, причому зростання уваги до цієї проблематики «може бути зумовлено змінами соціально-економічної ситуації в країні, зростанням культурного рівня населення та наявним тісним взаємозв'язком між морально-етичними якостями людини та її професійною успішністю» [36, с. 17]. Таким чином, розглядаючи нормативну деонтологію безпеки як таку, що належить до розділу етики, який тлумачить проблеми обов'язку й належної поведінки, ми разом з тим маємо на увазі і первісне, аристотелівське розуміння деонтології як такої, що стосується першої філософії (метафізики) в частині вчення про належне.

Відмінність між деонтологією безпекових уявлень і фаховими деонтологіями полягає насамперед у тому, що у першому випадку людина обґрунтовує власні зусилля, воління і дії відповідальністю за себе, а в другому – фахівець, приймаючи корпоративну деонтологію та її норми, розглядає її зазвичай як систему етичних настанов, норм і правил професійної поведінки. Як не іронічно це звучить, але розглядати буття людиною як певний специфічний фах можна не лише у квазіфілософській риторичі чи публіцистичних дискурсах. Адже бути людиною означає дотримуватись правил і норм виживання, але і формувати уявлення про специфічний модус такого існування і буття в контексті цілого світу, що власне і є підставою самопозиціонування та набуття ідентичності.

Отже, уявлення про безпекову деонтологію складають фундамент антропоцентризму і гуманізму в їх ортодоксальному первісному стані, адже людина природним чином сприймає й осмислює світ саме з людської точки зору.

Особливо актуальними ці питання роблять процеси інформатизації соціальної взаємодії та комунікації і віртуалізації культури, зокрема у контексті забезпечення правової безпеки громадян і держави. Сучасні дослідники стверджують, що «інформаційна культура та професійна деонтологія є ключовими чинниками, які забезпечують стійкість правової системи перед сучасними загрозами» [34, с. 6]. З іншого боку, безпекова деонтологія є частиною соціальної пайдеї, якщо використати це грецьке поняття у значенні соціально-правового виховання та формування правової культури суспільства. «Деонтологічні цінності відіграють значну роль у створенні, підтримці і стабілізації громадського порядку. З деонтологічними цінностями пов'язаний момент виховання, і на сьогоднішній день, однією з основних потреб людини виступає безпека у всіх сферах її життєдіяльності, гуманного поводження та поважного ставлення до неї під час відправлення правосуддя та правового захисту, яким людина ввіряє своє «життя», усвідомлюючи залежність своєї долі від їх професіоналізму», – зазначають сучасні дослідниці [130, с. 7].

Деонтологічні безпекові знання про норми поведінки стосуються гносеологічного й аксіологічного аспектів безпеки, причому перший «пов'язаний безпосередньо з особливостями її пізнання, оскільки в процесі історичного розвитку людина пізнає безпеку через чуттєвий досвід і завдяки раціональному пізнанню довколишнього світу (природи). З часом накопичені людиною знання трансформуються у практичний досвід і достовірні знання» [134, с. 24], а другий визначає місце безпеки «в низці загальнолюдських цінностей, таких як добро, істина, краса та інших, тобто має ціннісну значущість для багатьох поколінь людей. Незважаючи на те, що в різні епохи її зміст і значення розумілися по-різному, у кінцевому підсумку безпека є передумовою створення оптимальних умов для підтримки гармонійного стану буття і стійкого розвитку кожної людини, соціальної групи, державних інститутів та інституцій. Тому знання про безпеку, можливі

засоби та способи її забезпечення дають людині свободу вибору в тих чи інших ситуаціях, дозволяють реалізувати її творчий потенціал та розкрити її ціннісну значущість» [134, с. 24-25].

Аксіологічний і гносеологічний аспекти пов'язані з деонтологічною візією безпеки через мовний характер трансляції гуманітарного знання як соціального, а також з вербальним характером осмислення соціального досвіду людини. Слід зазначити, що зв'язок нормативних аспектів поведінки та в найбільш широкому вимірі – діяльності людей у напрямі забезпечення безпеки, безпекових гуманітарних операцій, професійної безпекової діяльності тощо позірно вказує насамперед на морально-етичні аспекти поведінки, які мають оцінюватися на відповідність гіпотетичним нормам. Тобто, динамічний стан безпекової ситуації як такий, що постійно змінюється, є в принципі нестабільним і не може відповідати певному уявному ідеалу, оскільки останній з необхідністю функціонував би як замкнута статична система. Маємо на увазі фундаментальний парадокс деонтології права, який повною мірою поширюється на деонтологію безпеки: право як теоретичний конструкт ніколи не тотожне ситуаціям його впровадження й застосування, інтерпретації як форми впровадження. Безпека на рівні деонтології, таким чином, може позначатися дескриптивними маркерами поведінкових і життєвих форм людей та спільнот, які своєю чергою можуть кодифікуватися як норми права й елементи юридичної теорії та практики.

Якщо «змістом юридичної деонтології є як норми, котрі не забезпечені юридичними санкціями (етичні, естетичні тощо), так і положення, що встановлюють юридичну відповідальність за невиконання приписів, закріплених у нормативних актах (правові)» [70, с. 9], то гуманітарна безпека постає як комплексний підхід, який поєднує побутові узвичаєні норми поведінки та її оцінювання, а також кодифіковані норми. Це дозволяє стверджувати наявність опосередкованої правом деонтологічної функції безпеки та безпекової діяльності. Прикладом може слугувати проблема управління гуманітарними кризами під час війни, яка «є надзвичайно складним завданням, яке потребує ретельної координації, взаємодії, дипломатії, чіткого цілепокладання, швидких реакцій і продуманих

алгоритмів дій задля порятунку та захисту постраждалого населення. Безперечним пріоритетом є захист цивільних осіб: безпека та благополуччя цивільних осіб, які потрапили у військовий конфлікт, екологічну чи техногенну катастрофу, спричинену війною, є невідкладним заходом з боку органів влади та інших суб'єктів, які допомагають. Гуманітарні організації, військові сили та інші зацікавлені сторони повинні працювати разом, щоб забезпечити захист цивільних осіб від насильства, переміщення та заподіяння іншої шкоди» [153, с. 82]. Сучасний дослідник наголошує, що проблема доступу до території ведення військових дій чи конфліктів пов'язана з численними ризиками, які хоча і частково регулюються міжнародним правом, конвенціями та міжнародними угодами, але загалом не гарантують створення безпекового простору. Тому «потрібна краща координація між службами безпеки та гуманітарними працівниками, щоб можна було гарантувати безпечність пересування територією для доставки гуманітарної допомоги» [153, с. 83], адже численні проблеми вкрай утруднюють гуманітарну діяльність на територіях ведення бойових дій чи тимчасово окупованих.

Це насамперед «логістичні обмеження, коли налагоджені ланцюги поставок перестали працювати, зокрема закриті порти, відсутність авіасполучення, ризики, які супроводжують доставки автомобільним транспортом; пошкоджені дорожні покриття, руйнування мостів, відсутність дороги як такої; обмежений гуманітарний доступ до районів активних бойових дій, зокрема відсутність гарантій безпечного доступу; численні екологічні ризики (обстріли, пожежі, руйнування сміттєзвалищ, пошкодження водогонів, газогонів, трубопроводів зі шкідливими речовинами тощо призводять до викиду небезпечних матеріалів, токсичного диму або хімічних речовин); ризики, пов'язані з мінами та вибухонебезпечними предметами-залишками війни; ненормованість та не прогнозованість часу, що може бути витрачений на один виїзд; погодні умови, суворі зимові умови, літня спека тощо» [109].

Бачимо, що зазначений перелік є переліком загроз, які унеможливають чи нівелюють безпеку, і як реальний стан речей у фізичному вимірі, і як правничий теоретичний конструкт. Тому гуманітарна діяльність як створення безпекового

простору деонтологічно відповідає принципам захисту, що можуть розглядатися як етичні й аксіологічні норми щодо всіх гуманітарних активностей та учасників гуманітарної та безпекової діяльності: «Підвищення безпеки, гідності та прав людей і уникнення «додаткової» шкоди (конфіденційність). Надавати допомогу безпечних місцях, врахування потенційної напруженості між постраждалим населенням і приймаючими громадами). Забезпечення доступу до допомоги відповідно до потреб, без дискримінації та бар'єрів (фізичного, фінансового, дискримінаційного, соціального, культурного, правового, адміністративного, інформаційного тощо). /.../. Підзвітність (AAR) – відповідальність, компетентність, прозорість, зворотній зв'язок. Участь на розширення прав та можливостей. Допомогати людям відстоювати свої права, включаючи (не обмежуючись цим) права на житло, їжу, воду, санітарію, охорону здоров'я, освіту. Розширення прав і можливостей – це не те, що "робиться" для людей; це процес, за допомогою якого люди в співпраці аналізують свою ситуацію, підвищують свої знання та ресурси, зміцнюють свою здатність відстоювати свої права та вживати заходів для досягнення своїх цілей» [99].

Таким чином, нібито очевидна кореляція між досягненням стану безпеки та гуманітарною допомогою і гуманітарними активностями проблематизується саме в ланці механізмів реалізації цієї допомоги й активностей, причому не лише правових, але і метафізичних, коли саме поняття захисту й безпеки може перекручуватися в ході пропагандистських кампаній, тотальної ідеологічної конкузійної війни (яку, зокрема, веде РФ проти України та всього Заходу) з використанням усіх можливостей і потуги механізмів сучасної віртуалізованої культури та цифровізованої масової комунікації. Так, анексії територій, агресивне позаконвенціональне ведення бойових дій може оголошуватись «гуманітарними операціями» чи «примусом до миру» на умовах агресора (прикладом можуть бути численні конфлікти в Африці, зокрема лівійський чи сирійський, а також агресія РФ проти України з 2014 р. до сьогодні).

Отже, «сьогодні існує низка правових та політичних проблем у забезпеченні та підтримці такого доступу у ситуаціях збройних конфліктів, що призводить до

суттєвого обмеження надання гуманітарної допомоги. Однак такі обмеження не означають втручання або створення суттєвих перешкод у наданні гуманітарного доступу, який допомагає тим, хто потребує допомоги та захисту під час збройних конфліктів. Оскільки природа тих чи інших обмежень є різною, відповідно пошук ефективних рішень до розблокування проведення та забезпечення гуманітарного доступу є також різноманітними. В цілому, їх можна згрупувати в декілька груп: правові, політичні, фінансові, інфраструктурні та безпекові рішення» [145, с. 465].

У контексті теми нашого дослідження проблема полягає не лише в тому, що міжнародне чи державне право не готове комплексно і несуперечливо зафіксувати ані концепт безпеки, ані концепт гуманітарної безпеки. Причини цього, укорінені в дескриптивному підході до фіксації правових норм та їхній дискурсивній трансляції цілком зрозумілі і в жодному разі не можуть уважатися недоліком правових систем, оскільки вони сходять до принципів конвенціоналізму, лінгвістичної зумовленості знання та свідомості. Проблема ускладнюється тим, що розмивається структура взаємодії між людьми та спільнотами, що мають право, зокрема й право на безпеку, і тими, хто цю безпеку надає чи може гарантувати. Тобто принцип законності може вступати і необхідно вступає в суперечність з правом сили та військової потуги, що демонструють геополітичні тенденції першої чверті XXI ст. Безумовно, така ситуація загострюється й посилюється через постання цифрового світового інформаційного простору, тенденцій глобалізації та глокалізації культур.

Сучасний дослідник стверджує, що «...незважаючи на те, що традиційні підходи до безпеки позиціонують державу як виключного постачальника безпеки, на практиці вона не завжди може бути основним провайдером «безпеки», особливо у випадку, коли йдеться про безпеку людини» [138, с. 68]. Криза генерування, створення умов для безпеки людини та людських об'єднань різного масштабу, включно до державних, зумовлена не лише геополітичним протистоянням чи боротьбою ідеологій, але і тим, що антагоністи західних демократій, насамперед Китай, РФ і Північна Корея, інтерпретують поняття безпеки, принципово не беручи до уваги права людини чи симулюючи повагу до

них, що безперечно вказує на імпліцитне заперечення фундаментального принципу й цінності західної цивілізації – індивідуальної свободи людини. Зокрема в політичній публічній риторичі сучасний Китай просуває меседжі сталого миру і розвитку, гармонії як взаємодії, фундованої на примусі до співробітництва [159].

Важко не погодитися з твердженням, що «можна констатувати, що концепція гуманітарної безпеки продовжує активно використовуватися провідними міжнародними інституціями та, відповідно й державами, які є їх членами. У зв'язку з цим виникає логічне питання щодо реалізації всіх постулатів концепту «human security» на практиці, тобто як і ким забезпечується свобода від страху і свобода від нужди? Питання ролі держави спонукає до пошуку конкретної рушійної сили, що стоїть за концепцією гуманітарної безпеки. Чи може концепція бути дієвою і ефективною, якщо її втілення покладено, у першу чергу на держави? Так, війна росії проти України стала не стільки регіональним, скільки цивілізацій-ним конфліктом. Зараз мова йде про боротьбу за нашу незалежність від російського неоколоніалізму, який уособлений авторитарним режимом, що абсолютно ігнорує базові принципи міжнародного права. Про концепт «human security» в рашистській ідеології не йдеться взагалі. Натомість росія прагне змінити міжнародний баланс, застосовуючи принцип права сили. Тому реагування на міждержавне насильство, що спричиняє тотальне порушення принципів гуманітарної безпеки вимагає різнопланового міжнародного співробітництва, оскільки демократичні держави є потужними суб'єктами безпекової системи зі значними ресурсами і можливостями» [138, с. 68].

Саме тому концепт гуманітарної безпеки (human security) наразі демонструє свою амбівалентність, оскільки може використовуватись як аргумент для легітимізації права сили, ідеологічної та культурної інвазії, нав'язування порядку денного міжнародним структурам та організаціям. На нашу думку, це стає можливим саме через недостатність філософської окресленості поняття гуманітарної безпеки, яке повинне мати чітке деонтологічне підґрунтя. Інакше кажучи, поняття гуманітарної безпеки має бути чітко нормативно окреслено, як

етично, так і аксіологічно, зокрема, воно має з необхідністю передбачати право вільного вибору, екзистенційну та персональну свободу людини.

Знаменно, що функціонування міжнародно-правових механізмів гуманітарної допомоги як міждисциплінарного інструменту захисту прав людини наразі проблематизується не лише складнощами доступу до територій воєн та конфліктів, але і через відсутність чіткої несуперечливої метафізичної, праксеологічної, аксіологічної, феноменологічної візії безпеки і пов'язану з цим суперечливість підходів до безпеки в геополітичних і військових доктринах країн і міжнародних документах. Причому зв'язок між інструментами забезпечення безпеки, такими як «humanitarian assistance» та «humanitarian aid», передбачає зв'язок між допомогою та досягненням безпеки як на праксеологічному, так і на аксіологічному й феноменологічному рівнях.

Твердження щодо того, що в Україні «інституціоналізація правової політики з урахуванням сформованої соціальної концепції гуманітарної допомоги ще не надбала ознак системності» [77, с. 84], при цьому можна розглядати і як констатацію наявного стану речей, і як «вікно можливостей» для подолання негативних конотацій та деструктивного шлейфу інтерпретацій поняття гуманітарної безпеки в міжнародній співпраці і напрацювання нових ефективних її форм. Слід пам'ятати, що «сутнісним змістом гібридного інформаційного наступу рф в гуманітарній сфері стали спроби маргіналізації (нівелювання) української ідентичності через заперечення онтологічного статусу українства як такого зі своєю унікальною мовою, культурою, історією, ментальністю, уявленнями про державність та тенденції соціального розвитку. Відмова українській нації у праві на національне самовизначення перетворилась при цьому на тренд сучасного російського політичного і навколополітичного дискурсу з різними способами та рівнями репрезентації – від заяв вищого політичного керівництва рф до замовної діяльності наукових (псевдо-наукових центрів) та масованих пропагандистських кампаній російських медіа з акцентом на українських громадян...

Тому усвідомлення державного значення та суспільної значущості гуманітарної політики, з одного боку, та цінності людини як окремої особистості з

необхідністю дотримання її прав та свобод, з іншого боку, потребує побудови та постійного розвитку системи цивілізованого «людиноорієнтованого» державного управління, у тому числі і управління у гуманітарній сфері. Визначення сучасних пріоритетів держави та запитів суспільства у розрізі ідентифікованих складових державної гуманітарної політики дозволяє оцінити рівень ефективності державного управління у даній сфері з позицій його відповідності сучасним запитам суспільства, в цілому, та окремої особистості, зокрема, як основних користувачів державно-управлінських продуктів. Слід відзначити, що періодичний перегляд та оцінка векторів гуманітарної політики уможливорює пошук та реалізацію превентивних заходів щодо недопущення та/або мінімізації загроз у гуманітарній сфері, ймовірних ризиків гуманітарної кризи з метою підвищення рівня національної безпеки та стійкості» [115, с. 86].

Це означає насамперед, що поняття гуманітарної безпеки має набути статусу деонтологічно обґрунтованого і зі сфери відповідальності виключно державних і владних структур перейти до сфери медіапростору, суспільної та індивідуальної комунікації, забезпечуватися як напрям діяльності інститутами громадянського суспільства, громадськими організаціями й об'єднаннями. На жаль, слід констатувати, що монолітизація українського суспільства після великого вторгнення у 2022 р. поки що не спричинила системних змін у розумінні, інтерпретації та впровадженні гуманітарної політики як однієї з підстав гуманітарної безпеки і власне безпеки як сукупності життєвих форм і модусів екзистування людини. На нашу думку, головною причиною цього є посутня недооцінка і подекуди нехтування важливістю гуманітарної політики з боку державних структур. Є. Борінштейн і група дослідників зауважують: «Немає сенсу говорити про права та свободи людини, якщо не будуть розроблені протоколи безпеки та певні розумні обмеження на використання засобів та технологій штучного інтелекту, доки вони не будуть достатньо вивчені» [208, с. 29], що вказує на кореляцію технологічного й правничого аспектів безпеки.

Видається влучним міркування С. Радченка щодо ефективності взаємодії влади й суспільства на основі певних нормативно-правових алгоритмів, які, на

нашу думку, якраз і репрезентують деонтологічний функціонал і потенціал понять безпеки, гуманітарної безпеки, гуманітарного простору, гуманітарної допомоги: «... в питанні нормативно-правових алгоритмів, які пропонуються політиками, має бути врахована думка суспільства. Водночас пріоритетність має надаватися параметрам безпеки. Така взаємодія влади та суспільства дає можливість створювати оптимальні механізми й алгоритми функціонування парадигми безпеки і формує концептуальне її розуміння... в суспільній та індивідуальній свідомості. Людина, яка не лише володіє інформацією про загрозу, кризу чи форс-мажорну ситуацію, але й розуміє природу та наслідки гуманітарної небезпеки, має значно більше шансів ефективно реагувати на проблему. Якщо вона розуміє, як діє система безпеки, й усвідомлює необхідність дотримання алгоритмів поведінки та реагування на загрозову ситуацію, то спроможна швидко й успішно виконувати настанови безпекового характеру» [120, с. 75]. Безумовно, у такому «контексті соціально-філософського аналізу безпека є багатовимірним і міждисциплінарним феноменом, забезпечення якого є найвищою метою державної політики та важливим елементом категорії загального блага. Категорії гуманізму, гуманізації та людської свідомості мають людиноцентричну інтерпретацію і фокусуються на забезпеченні безпеки в громадянському суспільстві» [118, с. 205-206].

Також підкреслимо, що традиційні філософські категорії у безпекових контекстах сучасності набувають нових сенсів, що з необхідністю вимагає нових механізмів їх формування й трансляції, нових дискурсивних практик, які можуть бути розглянуті як моделі й алгоритми великих мовних симуляційних моделей, які гіпотетично зможуть частково перебрати на себе функціонал створення контенту в тезаурусі культури людства. Розуміючи, що зміна вектору розвитку техногенної та інформаційної цивілізації навряд чи можлива у такому майбутньому, що піддається огляду, слід орієнтуватися на посилення гуманітарної складової не політичного, соціологічного, психологічного аспектів комплексу смислів концептів безпеки, безпекової свідомості, безпекового простору, гуманітарної безпеки, а саме філософського, такого, що формує підстави картини світу. Адже це є невід'ємною

частиною фундаментального принципу людської свободи як підстави діяльності й цінності.

Інакше кажучи, цифровізація філософського та політичного дискурсів, дискурсу влади, послаблення агентності людських реципієнтів інформації, криза наукової експертизи, за всіх супровідних негативних ознак, вказують на мейнстрімну тенденцію розвитку людської культури та цивілізації, що означає для людини не протистояння з цифровими інструментами взаємодії з реальністю та інформацією, а побудову нової конфігурації такої взаємодії, яка забезпечила б неагональні стосунки людини і ІІІ – наразі симулятивних мовних моделей.

Отже, інформаційна безпека в сучасній комунікаційній та смисловій реальності набуває ознак буттєвості, оскільки є інструментом онтологізації людини, який може створювати власний вимір і простір її існування. Сучасний дослідник зазначає: «...для забезпечення національної безпеки в сучасну епоху, коли ІКТ швидко розвиваються та успішно застосовуються в усіх сферах людської діяльності, формується електронна держава та інформаційне суспільство, необхідні нові установки, підходи та методології. Національну безпеку вже неможливо забезпечити традиційними методами та інструментами. Оскільки на зміну традиційному суспільству приходить інформаційне суспільство, питання його безпеки сильно залежать від факторів інформації та інформаційних технологій. Аналіз особливостей інформатизації окремих складових національної безпеки та їх співвідношення з інформаційною безпекою також підтверджує, що поняття «національна безпека» та «інформаційна безпека» є подібними за змістом та суттю, де усі складові національної безпеки є об'єктом інформаційної безпеки. Таким чином, існуючі доктрини, концепції та стратегії щодо національної безпеки, правові та нормативно-правові акти у цій сфері повинні бути адаптовані до сучасних умов та викликів» [147, с. 82]. Це насамперед передбачає не злиття понять національної та інформаційної безпеки, але чітке окреслення їхнього змісту на рівні буденної свідомості з метою досягнення такого стану поінформованості суспільства, на якому вони могли б слугувати регулятивами поведінки подібно до деонтологічних конструкцій, моральних та етичних норм.

Зрозуміло, що у випадку воєнної ситуації в Україні це набуває першорядного значення, оскільки контроль інформації в умовах конкузіональних воєн та панування соціально-комунікаційних платформ не є ефективним і протидією пропаганді найбільш ефективною є не контрпропаганда, а соціально зумовлена й організована програма інформування людей і спільнот, яка спирається на раціонально обґрунтовані поняття як філософські категорії, що стосується насамперед безпекових. Безумовно, «в період воєнного стану ключовою цінністю суспільства стає «безпека», безпека життя, безпека людини, гуманітарна безпека, зокрема, інформаційна безпека. На нашу думку, цінності гуманітарної безпеки, серед інших, включають інформаційну складову, яка стосується проблеми забезпечення рівного доступу до інформації, знань та культурної спадщини всім громадянам, незалежно від їхнього місцезнаходження та майнового достатку; проблеми підвищення рівня актуальної інформованості громадян щодо життєво важливих ресурсів та небезпек; проблеми розвитку здатності громадян критично аналізувати інформацію та опанувати медіаграмотність. Такі цінності, як безпечні умови життя, інтелектуальна свобода, справедливість, толерантність, активна життєва позиція, правдивість та критичне мислення, взаємоповага, почуття соціального, фізичного та психічного благополуччя є ключовими в контексті гуманітарної безпеки» [35, с. 59].

Також важливим складником гуманітарної безпеки у цьому контексті є система міжособистісних і групових відносин, яка формує рецепцію, форми взаємодії та оцінювання безпеки та безпекового простору, так би мовити, «знизу», не з боку влади, а з боку громадянських інституцій і об'єднань. У цьому сенсі громадський контроль є частиною гуманітарної та національної безпеки, причому такою частиною, яка безпосередньо формує суб'єктність громадян і спільнот і їхню агентність в інформаційному просторі як стосовно пропаганди, політичного дискурсу та дискурсу влади, так і стосовно анонімних маніпулятивних технік медіапростору, таких як технології постправди тощо.

Унаслідок пострадянських соціальних настанов, які можуть уважатися атавістичними стосовно соціуму як організму, громадський контроль в Україні

лише перебуває в стадії формування, але підкреслимо, що він є необхідною умовою життєздатності демократичних форм взаємодії влади й суспільства. «Громадський контроль в Україні розвинений слабо. Причинами цього є нерозуміння його необхідності і сутності посадовими особами держави, її загальне небажання погодитися на первинність інтересів громадянського суспільства стосовно інтересів держави, нерозвиненість громадянського суспільства та слабка його інституційна спроможність для здійснення громадського контролю. Значна частина організацій громадянського суспільства лише імітують громадський контроль, а насправді їхні дії спрямовані на задоволення власних інтересів. Для зміцнення громадського контролю необхідні кількісне та якісне зростання громадських організацій, підвищення їхньої компетентності, інституційної і ресурсної спроможності, покращення комунікацій, пошук і використання нових технологій контролю, вдосконалення спільних дій», – зазначають сучасні дослідники [136, с. 67].

Отже, можемо констатувати, що деонтологічний вимір поняття гуманітарної безпеки передбачає, окрім традиційних сенсів безпеки як захищеності і свободи самореалізації та розвитку, ще й чітку поняттєву оформленість безпеки як цінності, причому це має бути укоріненим не лише на раціональному рівні ноезису, людських когніцій, але і на екзистенційному та феноменологічному рівнях людської свідомості як переживання справедливості, блага, добробуту тощо.

Суттєво, що коли І. Бентам у першій половині XVIII ст. визначає мораль через поняття деонтології («Деонтологія, або Наука про мораль», 1834), то, на його думку, можливість математичного обрахування блага забезпечується саме через кількість щасливих людей (принцип «найбільшого щастя для найбільшої кількості людей»). Тобто, в основі такого формулювання й виокремлення деонтології лежать феноменологічний та екзистенційний підходи, а отже, утилітарист Бентам, раціоналізм якого ніхто ніколи не ставив під сумнів, є антропоцентристом, що трансформує новочасовий гуманізм в чіткі рамки розуміння, яке можна верифікувати емпірично. Маємо на увазі, що деонтологічний вимір поняття безпеки потребує не просто переліку критеріїв чи умов, які можуть бути змінними, чи

ситуативного аналізу певного кейсу або історико-культурного феномену – він потребує концептуалізації безпеки як цінності, яку не можна підмінити через вербальні маніпуляції, як цінності безумовної, яка може бути зафіксована як наявна чи відсутня будь-яким притомним адекватним суб'єктом.

У сучасну цифрову інформаційну епоху людина парадоксальним чином потребує повернення до методології нормативного дефініювання понять, які використовуються як філософські категорії з метою запобігання їхньої смислової девальвації. До речі, це видається ще одним аргументом на користь прогнозованого сплеску уваги до таких упосліджених в епоху прагматизму кінця XX ст. потреб людини, як релігійні та метафізичні. Сучасна цифрова людина, цілком за Ф. К. Діком, потребує цифрової релігії та новітньої метафізики.

Розглядаючи гуманітарну політику в Україні в контексті гуманітарної безпеки, слід зазначити, що «правове забезпечення культурної політики потребує модернізації для гуманітарного розвитку українського суспільства, консолідації та доступності культурних благ для більшості населення. Загальна мета посилення нормативно-правового забезпечення полягає у створенні системи державного протекціонізму розвитку української культури та мистецтва» [37, с. 20-21].

У Конституції України відсутнє поняття культурної політики, але ця проблематика розгортається в поняттях «загальнодержавні програми національно-культурного розвитку» (стаття 85), «загальнодержавна програма культурного розвитку» (стаття 116, п. 4), «регіональні програми культурного розвитку» (стаття 119, п. 3)» [37, с. 21]. Безумовно, таке «залишкове» ставлення до культури порівняно з економікою та управлінням характеризує латентну упослідженість гуманітарної сфери, що є серйозною перепоною на шляху європейських перетворень України. Адже в країнах ЄС конституції містять норми, які розглядають культурну політику як рівноважливу щодо економічної та соціальної (зокрема Іспанія, Італія та ін.). Також на законодавчому рівні Закон України «Про культуру» серед інших вимог потребує розробки правового механізму «формування й реалізації культурної політики (від етапу її планування до впровадження та оцінювання ефективності)» [37, с. 21]. Таким чином, культурна політика та соціогуманітарна політика мають,

спираючись на чіткі правові механізми, які функціонують на основі чітко прописаних понять, фіксувати поняття гуманітарної безпеки та гуманітарного простору. Філософський зміст поняття безпеки, таким чином, має бути гуманітарно на націєорієнтованим: «...сьогодні Україна потребує розробки нової концепції державної політики у сфері культури, в основі якої лежатиме чітке визнання необхідності забезпечення конкурентоспроможності закладів культури; активне впровадження у сферу культури новітніх інноваційних технологій, оновлення матеріально-технічної та інфраструктурної бази закладів культури; розробка чітких критеріїв ефективності такої політики» [94, с. 82].

Безпекова проблематика у світлі кореляції гуманітарної та національної безпеки і політики як інструменту їх упровадження виглядає більшою мірою такою, що потребує аналітичного філософського дискурсу, ніж здебільшого дескриптивний дискурс окремо взятих соціології чи політології, оскільки поняття безпеки наразі не може розумітися суто інструментально як ознака чи факультативна предикація, але може набувати сутнісних ознак або, як мінімум, репрезентуватися як система відносин, складний соціальний ризоматичний об'єкт взаємозв'язків і взаємовпливів між людиною, спільнотами й державою. «...соціально-гуманітарні сфера повинна розглядатись в контексті не лише політичних процесів а й наукових підходів згідно останнього – це багатогранна система дисциплін, актуальними проблемами яких є дослідження всіх сфер людської взаємодії, що мають екзистенційне значення: політики, економіки, культури, освіти, гуманітарної сфери, науки. технічного розвитку та впровадження інновацій у всі сфери життя з метою підвищення його якості. Науки соціогуманітарного спрямування та дослідження, які проводяться в рамках їхнього аналізу, дають можливість урізноманітнити концепції взаємовідносин між різними глобальними політичними та економічними суб'єктами, системи внутрішньополітичних і соціальних відносин в державі Тому ці науки фактично є наріжним каменем усіх відносин, що виникають у процесі взаємодії окремих груп між собою», – стверджують сучасні дослідники [152, с. 222].

Безумовно, актуалізація гуманітаристики в контексті розвитку викликів інформаційного суспільства є релевантною, але слід чітко окреслювати, в яких саме формах вона має відбуватися, адже численні констатаційні блоки, які стали вже загальниками в науковій літературі, за переліками напрямів державної політики в гуманітарній сфері можуть втрачати з фокусу уваги індивідуальний рівень особистісного розуміння й переживання безпеки як досвіду й екзистенціалу, що є основою як для філософської картини світу, так і для системи ціннісних орієнтацій.

«Мета державної політики в гуманітарній сфері має визначатися у посиленні процесів створення гуманістичного світогляду у суспільства, формування морально-культурних надбань всеукраїнського значення, утвердження патріотичного світогляду, що дозволить зміцнити духовну та соціальну єдність суспільства, знизить культурне й політичне протистояння, посилить співпрацю багатонаціонального населення, довершуючи формування української політичної нації...

Основними напрямками розвитку механізмів публічного управління гуманітарною сферою на рівні регіонів визначають: приведення інституційно-організаційної системи публічного управління у гуманітарній сфері відповідно до потреб суспільства; удосконалення нормативно-правового регулювання сфери гуманітарного спрямування; участь суб'єктів у формуванні та реалізації державної політики зазначеної сфери...», – констатує сучасний дослідник [88, с. 72]. Зауважимо, що зведення безпекової проблематики в гуманітарній і соціальній сферах лише до царини публічного управління й адміністрування, яка передбачає опертя на суб'єкт-об'єктну дихотомію за замовчуванням, видається недостатнім через вищенаведені міркування, адже гуманітарна безпека та гуманітарна культура є складними динамічними станами і зрізами індивідуальної та групової свідомості, які потребують не лише оглядової дескрипції «згори», але і поняттєвої та феноменологічної рефлексії «знизу», від суб'єкта як когнітивного агента і водночас екзистуючої розумної істоти.

Науковці зазначають, що для «досягнення головної мети впровадження механізмів публічного управління розвитком гуманітарної сфери на рівні регіону передбачається вирішення таких основних завдань:

- встановлення загальнонаціональних моральних цінностей, та забезпечення адекватного їх сприйняття;
- впровадження національної системи моніторингу за показниками людського розвитку з метою оперативного корегування регіональних вимірів основних гуманітарних компонентів;
- забезпечення фінансово-організаційних умов для територіальних громад щодо розвитку у сфері культури та залучення інвестиційних ресурсів на впровадження програм культурного розвитку;
- упровадження правового механізму щодо реалізації державної мовної політики;
- реалізація національних гуманітарних програм, спрямованих на регіональну інтеграцію України в єдину систему на основі спільних для всіх громадян держави цінностей та надбань багатокультурності, що формуватиме національну ідентичність українського суспільства» [88, с. 72-73].

Зазначимо, що здійснення вищезначених завдань можливе, на нашу думку, лише за умови попереднього формування уявного порядку денного у масовій свідомості та відповідного соціального габітусу. Тобто, лише централізованими методами адміністрування й управління забезпечити готовність людей і спільнот до трансформації стереотипізованих форматів соціально-політичної дії та уявлень про гуманітарний простір безпеки навряд чи можливо, оскільки практики примусу й унормування поведінки можуть постати як контрпродуктивні, адже очевидно нівелюють маніфестовані конститутивні для людей і спільнот і всього суспільства права і свободи, формуючи ситуацію «винятку», *naked life* (Д. Агамбен). Практики управління й адміністрування мають спиратися на соціальні механізми комунікації та практики інститутів, які їх забезпечують, зокрема політики, влади, освіти, культурні інституції, адже сфера аксіологічного не регулюється безпосередньо адміністративними методами. Саме тому ми наголошуємо на необхідності

філософського розуміння нормативного аспекту гуманітарної безпеки та правової культури суспільства.

Сучасні дослідники, розглядаючи кореляцію між фаховим і загальногуманітарним аспектами правової культури, стверджують, що «суспільство формує власну модель правової культури, що складається з трьох ключових елементів: культури правосвідомості, культури юридичної практики та культури правової поведінки. Культура правосвідомості передбачає високий рівень правосвідомості, що ґрунтується на оцінці закону з позицій справедливості та прав людини. Культура юридичної практики охоплює ефективну діяльність законодавчих, судових, правозастосовних та правоохоронних органів, тоді як культура правової поведінки відображає правову активність громадян, що виявляється у правомірній поведінці... Правова культура також формується через відбір культурних норм, які мають найбільше значення для суспільства, і включення цих норм у правову систему. Право, як частина соціальної культури, є системою цінностей, яка функціонує в суспільстві і є відомою як «правова реальність», що структурно збігається з поняттям «правова система»... Отже, правова культура, як важливий аспект гуманітарної підготовки фахівців, є не лише відображенням правової системи, але й інструментом інтеграції загальнолюдських і правових цінностей у професійну діяльність майбутніх фахівців; це сприяє розвитку правосвідомості, правомірної поведінки та розуміння значення права в суспільстві, що є важливим для ефективної діяльності в умовах правової держави...» [20, с. 147-148].

Показово, що акцентування діяльнісного виміру гуманітарної підготовки фахівців у зв'язку з інтеграцією загальнолюдських і правових цінностей у картину світу людей і спільнот тлумачиться наразі інструментально, що, на нашу думку, суттєво звужує можливості комунікативного впливу на формування аксіологічних орієнтацій людей та спільнот. Маємо виходити з того, що цінності є насамперед простором самопозиціонування та віднайдення ідентичності, і лише потім вони є інструментом масштабування й оцінювання соціально-політичної дії. З іншого

боку, очевидно, що ці складні процеси оперті на простір національної культури та її смисли. «Правове забезпечення культурної політики потребує модернізації для гуманітарного розвитку українського суспільства, консолідації та доступності культурних благ для більшості населення. Загальна мета посилення нормативно-правового забезпечення полягає у створенні системи державного протекціонізму розвитку української культури та мистецтва» [37, с. 20-21].

Тому слід вкотре акцентувати латентну структуру гуманітарного простору, в межах якої здійснюється і забезпечується гуманітарна безпека, яка своєю чергою безпосередньо й опосередковано корелює з безпекою національною, суспільною, державною та ін. численними її типологіями. Маємо на увазі, що від індивідуального, персонального рівня захищеності й убезпеченості (що передбачає рефлексивне усвідомлення цього стану, а також соматично-предметний та екзистенційно-ціннісний його виміри) через рівні родини, малої групи, спільноти аж до рівня суспільства розуміння й переживання безпеки людьми та спільнотами з необхідністю спирається на певні стабільні аксіологічні орієнтації, зафіксовані в семіотичних кодах культури та мови як на рівні дескрипції, так і на рівнях перформативної соціально-політичної комунікативної дії, життєвих форм, стереотипізованих моделей поведінки тощо. Це означає, що національна мова та культура з необхідністю є іманентною підставою будь-яких уявлень про безпеку, тим паче її дефініцій та дескрипцій.

Коли йдеться про закріплення (тобто нормативізацію, унормування) гуманітарної безпеки на рівні соціальних інститутів з необхідністю слід відзначити освітній рівень як такий, що зумовлює горизонти планування для людей і спільнот як певну антиципацію загроз і викликів. Можна сказати, що освіта як соціальний інститут фреймує гуманітарну безпеку принагідно до структури суспільства, що пов'язано, наприклад, з візіями національної ідеї, проєкту майбутнього України, теоретичним осмисленням і розумінням політичних практик патріотизму тощо.

Сучасний дослідник зазначає: «Гуманітарна безпека як просвітницька цінність загалом полягає в тому, щоб спрямовувати й консолідувати ті освітні зусилля, які сприяють формуванню патріотичних настроїв. Гуманітарна безпека

пов'язана з системою освіти публічною владою та всією системою її здійснення, тому зазначені питання важливі як для всього суспільства, так і для окремих індивідів. Гуманітарна безпека уособлює освітні процеси і сучасне виховання, що спрямовані на підготовку до дій у ситуаціях, що загрожують існуванню людей, нації та функціонуванню держави... Гуманітарна безпека в освітній сфері є специфічною системою дидактично-виховної діяльності засобів масової інформації, молодіжних організацій та асоціацій, державних та місцевих органів влади, зосередження на формуванні системи цінностей, поширення інформації та формування навичок, важливих для забезпечення гуманітарної безпеки. Освіта для гуманітарної безпеки є частиною національної безпеки, в її детальному обсязі можна виділити громадянську, економічну, правову, оборонну, психосоціальну освіту. Під освітою для гуманітарної безпеки необхідно розуміти загальну освітню взаємодію, спрямовану на формування культури суспільства та ставлення до політичних загроз... Вихованням військової безпеки треба називати сукупність заходів, які включають виховання та оборонне виховання суспільства, спрямовані на збереження незалежності нації і держави, захист життя і людей в умовах війни та загрози війни. Важливою є освітня та виховна взаємодія, що спрямована на формування свідомості суспільства, а також поведінку в ситуаціях, що загрожують національній безпеці. Основи гуманітарної безпеки полягають у психолого-педагогічних та соціологічних концепціях, уособлюють гуманітарну безпеку як особливу цінність» [5, с. 5-6].

Видається очевидним, що деонтологічний модус безпеки за такої інтерпретації постає водночас як даний (оскільки формується на інституціональному рівні соціальної та політичної структури) і як заданий (позаяк залежить від ціннісних орієнтацій та особистого політичного й екзистенційного досвіду особистості), що зумовлює необхідність не маніпулятивно-інструментального використання й апеляцій до цінностей і смислів національної культури, а також понять патріотизму, націоналізму тощо, а підкреслено філософської візії категоріальних підстав осмислення безпекового простору в контексті соціально-політичної поведінки людини та спільнот. Тому правова

культура, яка унормовує соціально-політичну дію відповідно до загальноприйнятої системи ціннісних орієнтацій та форматів поведінки, безумовно, фреймує простір безпеки, але при цьому не має спиратися на примус і насильство, оскільки вона постає як інструментарій розуміння і взаємодії з державними інструментами регуляції людської взаємодії, такими як закон і структури, що забезпечують його виконання. Правова культура має забезпечити вільний вибір громадянина чи спільноти і тому не має бути жорстко детермінованою, особливо в межах демократичних форм правління.

Сучасна дослідниця стверджує: «Правова культура суттєво впливає на здійснення політики реформ, виключає елементи насилля, не передбаченого законом, практику голого адміністрування та інших деструктивних соціальних технологій у процесі розв'язання складних питань розбудови держави. Вона передбачає не лише високий рівень юридичного знання та мислення, а й високу якість юридичної діяльності. В сучасних умовах правова культура розглядається як стратегічний феномен, що посідає провідне місце у питанні національної безпеки нашої держави як суверенної, незалежної, демократичної. Вона має стати здобутком громадян і забезпечити свідому підтримку населення у проведенні політичної та адміністративної реформ. При розбудові правової держави правова культура набуває стратегічного значення і має виступати гарантом національної безпеки держави Україна. Вона покликана забезпечувати її буття не просто як правової, а взагалі – як незалежної та суверенної» [129, с. 157-158].

У контексті усвідомленого суспільством, політикумом і пасіонарними громадянами й спільнотами екзистенційного характеру російсько-української війни проблема культурної та національної ідентичності набуває доленосного значення, яке неможливо применшити чи обійти. Ми вважаємо, що вибір семіотичного коду культури та мови повсякденного спілкування навіть на побутовому рівні є наразі суверенною соціально-політичною дією людини як суб'єкта політики, когнітивного та політичного агента. Це видається очевидним, але досі існують підходи та інтерпретації, які, інструменталізуючи мовний фактор, ставлять під загрозу саму можливість виокремлення національної ідентичності, поза якою неможлива

національна безпека, а отже, загрожена і загальногуманітарна. Тому феномени білінгвізму й диглосії (співвідношення кількох мов у повсякденному узусі, за якого одна виступає мовою «високою», культурного, політичного та соціального дискурсів, а інша – «низькою», побутовою і другорядною) в Україні воєнного часу є маркерами політичної безпеки і відповідно безпеки національної та гуманітарної.

«Суперечливість мовної ситуації в Україні полягає в тому, що офіційно визнана на конституційному рівні державна мова сприймається багатьма (а в деяких регіонах – більшістю) за звичкою, за інерцією мислення як другорядна, другосортна. Таке ставлення до державної мови сприймається її носіями як приниження, що негативним чином відбивається і на загальному стані міжнаціонального порозуміння, і на процесі етнонаціональної самоідентифікації особи. До останнього часу феномен білінгвізму та бінаціональності був недостатньо дослідженим і практично зовсім не враховувався» [114, с. 231], – зазначають автори дослідження 2007 р. І хоча відтоді минула революція Гідності, почалося вторгнення росії у Крим та на схід України (2014) і насамкінець повномасштабне вторгнення 2022 р., на побутовому рівні зламати зазначену тенденцію як стереотип, формований десятиліттями радянської пропаганди та інформаційного домінування РФ в інформаційному просторі України достеменно не вдалося, що актуально як для мовного простору України назагал [121], так і для політики русифікації на окупованих територіях [125]. Це насамперед помітно за показником споживання україномовного контенту в мережі (переважно учнями ЗЗСО як учасниками соціальної взаємодії в межах соціального інституту освіти), який зменшився у 2024/25 рр. до 54 % проти 71 % у 2022/23 рр. У контексті цифровізації культури та віртуалізації соціальної комунікації, з огляду на те, що сучасний медіапростір не інформує про актуальні для когнітивного агента реалії, а швидше формує порядок денний, створюючи ситуацію «вибору без вибору» ця тенденція є вельми загрозливою, адже вказує на кристалізацію розмежування російської та української мов як форми диглосії, за якої російська постає як мова релаксації, розваги, комфортного, а отже, позірно захищеного самовідчування. Бачимо, як технології edutainment'у й infotainment'у у воюючій країні з очікувано

високим рівнем індивідуальної та суспільної тривожності цілком суголосно з технологіями постправди підважують ідентичнісний вибір майбутніх поколінь соціальних і політичних дієвців. Така ситуація деформує і уявлення про безпеку, оскільки, відволікаючи людей від тривожної реальності, створює ілюзію подолання проблем через вибір мови окупанта як маркер пасивного протесту та спротиву проти обмежень військового часу, а також протиставляє мову особистого вибору і мову соціального обумовлення, що веде до соціальної мімікрії та лицемірства.

Таким чином, медіапростір і контент масової культури наразі визначають актуальні форми протистояння національної культури й ідентичності та ворожих впливів. Якщо «комунікація розглядається як обмін знаками, символами, котрі сприймаються лише в певному культурному контексті. Світ культури – це і є світ символів, в якому живе людина», то «можна було б трактувати людський поступ як розширення в житті людини сфери символічного світу й звуження реального» [38, с. 307-308]. Саме зникомість реального постає чи не головною загрозою для гуманітарної безпеки як на соціальному, так і на політичному й екзистенційному рівнях, адже відірваність від реальності чи перебування в штучно сформованій інформаційній матриці надає агентам впливу та його бенефіціарам практично необмежені можливості інформаційних маніпуляцій і технологічних корекцій масової свідомості та колективної уяви.

Прикладом цього може слугувати парадоксальний перехід нібито конспірологічної теорії «мертвого інтернету» в реальну проблему інформаційної безпеки: неможливість для людини диференціювати штучно генерований контент, який не має референтів у реальності, й опертий на фактуальну реальність, а також втрата людськими агентами переваги у кількісному наповненні мережі контентом створюють ситуацію, яка ставить під сумнів проблематику онтології, епістемології та етики. Власне, йдеться про цифрову софістику, за якої реальним є те, що вигідно бенефіціарам генерації контенту, а реципієнти позбавлені можливості контролю та критичного ставлення, лише прийняття або тотальне заперечення. Пам'ятаючи про те, що на світанку західної цивілізації етичному й гносеологічному релятивізму софістів спротив здійснив Сократ з його іронією, маєвтикою та негативною

поняттєвою діалектикою, можемо виснувати, що саме пошуки новітньої філософської антропології та під цим кутом зору соціальної філософії і психології можуть стати на заваді інформаційній тотальності маніпуляцій у новітній цифровій матриці чи цифровому «суспільстві спектаклю» (Гі Дебор).

Розглядаючи соціально-політичні аспекти правової культури особистості, сучасна дослідниця пропонує агапелогічний підхід до цієї проблематики, який, на нашу думку, цілком співставний з актуальною проблематикою безпеки у контексті викликів цифровізації людської взаємодії та комунікації і віртуалізації культури. Античний концепт *agape* (αγάπη) назагал позначав знеособлену модель любові як прихильності та жертвності у взаємодії, що було використано в християнській доктрині жертвної безкорисливої любові або у розумінні агапе як еволюційної енергії творіння (Ч. С. Пірс). «Поняття «агапічна реальність», яке уможливорює наповнити розуміння правового буття суспільства новим соціально-філософським змістом. Під поняттям агапічної соціальності пропонується розуміти певний тип соціальної реальності, яка сформована в результаті соціально-комунікативної взаємодії, яка ґрунтується на агапічних засадах людяності, довірі та пріоритеті духовності. Але безумовно уточнення визначення цього терміну в соціально-філософському дискурсі потребує подальшої розробки.... використання агапелогічного підходу для дослідження правової культури особистості дає можливість змістовно та комплексно проаналізувати правову культуру особистості, яка реалізується через якісні взаємовідносини між членами суспільства, в основу яких покладено соціальна комунікація, соціальна взаємодія як основа соціального життя на принципах «любові-мудрості – розум / розумності – справедливості».

Специфіка використання агапелогічного підходу до філософсько-рефлексивного дослідження правової культури особистості полягає в тому, що сучасне світосприйняття та світовідношення не враховує цілісність та гармонійність людської природи. Важливість розуміння внутрішньої власної структури, механізмів управління нею, відкривають можливості переходу на якісний рівень взаємодії із собою та транслують стратегію власної взаємодії на макрорівень. Цінність використання агапелогічного підходу до вивчення правової

культури особистості полягає у застосуванні притаманних зазначеному підходу основних принципів – цілісності та гармонійності. Цілісність як принцип агапелогічного підходу проявляється у ставленні до себе як внутрішньо цілісної особистості, яка поміщена в різні контексти життя та взаємовідносини. Гармонійність як принцип агапелогічного підходу проявляється в знанні та дотриманні законів життя, які допомагають ухвалювати правильні рішення в житті без внутрішніх конфліктів. Використання агапелогічного підходу в дослідженні правової культури особистості дає можливість цілісно та змістовно охарактеризувати правову культуру особистості, яка реалізується через якісні взаємовідносини між членами суспільства, в основу яких покладено соціальне життя на принципах «любові-мудрості – розум/розумності справедливості» [87, с. 159-160].

Підкреслимо, що агапелогічний підхід фіксує саме соціально-ціннісний аспект людської взаємодії на всіх рівнях, оскільки передбачає екстраполяцію особистісних цінностей та уявлень у просторі соціального через взаємодію з людьми, спільнотами та інституціями, і його знеособлений деперсоніфікований характер підкреслює саме його теоретичний, апріорний аспект. Інакше кажучи, такий модус соціальності функціонує як усвідомлена і прийнята настанова і регулятив діяльності, яка зумовлює рецепцію та оцінку соціального досвіду. Характерно, що в контексті західної філософської традиції такий підхід має виразні теологічні та формально-сакральні конотації, що суголосне сучасним політичним практикам популізму, зокрема запиту на сильного лідера не лише як представника меритократії, але і наділеного ознаками громадянського духовного лідера.

Пам'ятаючи, що державний соціальний захист включає в себе не лише забезпечення «достатнього життєвого рівня» як певної норми, відображеної в законодавстві та урядових документах, але й окреслення та захист простору смислогенерації (інформаційна, національна, психологічна, екзистенційна безпека тощо), можемо припустити, що забезпечення державою безпекових стандартів на всіх рівнях та в численних аспектах з необхідністю має передбачати певну кореляцію між уявленнями про норми (деонтологія безпеки) в індивідуальній і

масовій свідомості та їх законодавчому закріпленні й документальному дефініюванні. «Україна проголошена соціальною державою, яка здійснює політику, спрямовану на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини. Саме вона має обов'язок забезпечити всім громадянам такий мінімум соціальних можливостей та соціальної захищеності, які необхідні для підтримання гідного людини життя нормального задоволення її матеріальних та духовних потреб. В даній нормі право на життя наповнюється соціальним змістом та перетворюється на право на гідне життя, реалізація якого повинна здійснюватись державою, в т. ч. в системі соціального захисту населення та соціального забезпечення. При цьому основні зобов'язання держави не можуть бути делеговані іншим суб'єктам» [79, с. 135].

Ці твердження соціальної теорії набувають у вищезазначеному контексті нових сенсів, у яких розкривається універсальність взаємозв'язку соціальної, політичної, інформаційної, екзистенційної, культурної безпеки у світі, в якому символічна реальність постає як рівнозначна, а то й превалююча відносно емпіричної, а уявний соціально-політичний досвід може набувати ознак реального чинника впливу на формування політичних і ціннісних орієнтацій, ідентичності та реалізації соціальної дії.

Прикметно, що сучасний вітчизняний дослідник, визначаючи соціальну безпеку, намагається інтерпретувати її максимально широко: «Метою забезпечення соціальної безпеки є досягнення спроможності держави, суспільства та людини своєчасно й ефективно захищати соціальні інтереси від зовнішніх та внутрішніх загроз. Принципи забезпечення соціальної безпеки – це сукупність обов'язкових вимог і правил, яких доцільно дотримуватися при формуванні та реалізації соціально-економічної політики для досягнення бажаних результатів із мінімальними соціальними й економічними втратами. Основними принципами забезпечення соціальної безпеки в Україні є: пріоритет прав та свобод людини і громадянина; дотримання балансу інтересів особи, суспільства та держави, їх взаємна відповідальність; дотримання балансу соціальної справедливості й економічної ефективності; попередження виникнення соціальних загроз, ризиків,

небезпек; підвищення соціальної свідомості у людини щодо самозбереження, самозахисту, саморозвитку; забезпечення безпеки соціального розвитку; перевага переговорним і мирним процесам у розв'язанні конфліктів; інформаційна відкритість та прозорість; розвиток культури безпеки; страхування соціальних ризиків; інтеграція з міжнародними системами безпеки; демократизація відносин між суб'єктами соціальної безпеки» [131, с. 350-351].

Таким чином, унормування гуманітарної безпеки як практична деонтологія соціально-політичної дії нерозривно пов'язане з правовою культурою суспільства [74], оскільки забезпечити дотримання численних багатоманітних норм і показників можливе лише за ефективного функціонування символічних механізмів соціальної комунікації та дії в межах семіотичних кодів культури та мови. Зрозуміло, що в сучасних умовах цифровізації медіапростору проблематизуються поняття інформаційної культури та безпеки, які навряд чи можуть бути зведені до простої медіаграмотності, фактчекінгу та кібергігієни.

Проблема в тому, що будь-які набори поведінкових моделей в межах соціальних габітусів є лише інструментальними можливостями, які безпосередньо не зачіпають механізми когніцій, пам'яті та досвіду, що формують ядро особистості людини. Людина в такому контексті з необхідністю потребує філософського осмислення власного наявного стану в суспільстві й універсумі як практики не лише самопозиціонування й самоідентифікації, але і практики себе, практики самоздійснення, онтологізуючої дії.

Сучасний дослідник зауважує: «Формулювання сутності інформаційної культури можна здійснити інтуїтивно, евристично. Але ж у кожного своя інтуїція. У культуролога – своє бачення цієї категорії, в управлінця (менеджера) – своє, в юриста – своє, в інженера – своє. Тобто, виходячи з положень соціальної когнітології (вчення про логікопізнавальні процеси на засадах теорії критичної інформації та ентропії) кожен може по-різному сприймати (усвідомлювати) зміст і сутність даної категорії з урахуванням особистого інтелектуального рівня розвитку, знань, досвіду, навичок, світогляду, сфери діяльності тощо. З точки зору теорії управління соціальними системами (у тому числі соціальної кібернетики) така

ситуація виходить із сфери управління (керованості), а, отже, переходить у синергетичну сферу (сферу самоорганізації чи хаосу). Для уникнення некерованості зазначеною сферою (зокрема, як сферою управління соціальними системами, чи сферою державного управління, або сферою національної безпеки) існує потреба визначитися щодо сутності та змісту категорії “інформаційна культура” на міжгалузевому науковому рівні» [148, с. 13].

Наголосимо, що будь-який перелік підходів до безпеки як певного типу культури (правової, інформаційної, соціальної тощо) включатиме в себе філософську візію як не просте узагальнення аспектних тлумачень (політологічного, соціально-психологічного, соціологічного, антропологічного, ціннісного, культурологічного, феноменологічного тощо), а як водночас онтологізуючу практику специфічно людського досвіду смислогенерації та окреслення простору безпеки як певної системи, яка передбачає взаємодію складників на основі принципу емерджентності.

Сучасна дослідниця зазначає: «Філософський підхід до правової культури безпосередньо пов’язує правову культуру з загальним контекстом культури, таким чином включаючи всю правову сферу в систему цінностей, що їх виробило й транслює суспільство. Втім філософське бачення правової культури, так чи інакше, укорінено в ідеї розвитку, яка дозволяє відмежувати розвинуту правову культуру від нерозвинутої: стосовно будь-якої правової культури, тої, що існує чи існувала, завжди можна говорити про певний якісний рівень її буття, який визначається шляхом порівняння. Це передбачає наявність такого собі «ідеального типу» правової культури, що його беруть за зразок, на який дослідник орієнтується в пошуках тих універсалій, які визначають «якісність».... культура повинна й може розглядатися тільки в нерозривному зв’язку з розумінням феномена людини, її проблем, бажань, намагань, уявлень про себе та навколишній світ. Але такий антропологічний вимір правової культури повинен спиратися на ті характеристики людини, що притаманні їй в сучасному світі, а не на теоретичні схеми ідеальної моделі гіпотетично існуючої людини. Сучасна людина є ніби «розірваною» на

безліч ідентичностей, дезорієнтованою посеред багатовимірності сьогоденного світу, поглинутою віртуальним світом» [97, с. 167-168].

Наголосимо, що будь-яке формування культури як певного фрейму соціально-політичної дії в сучасних умовах має бути оперте на постання нових життєвих форм, пов'язаних з цифровізацією культурного простору та тотальним зближенням простору культури і медіапростору. «Одним з найбільш драматичних питань, пов'язаних з гуманітарною культурою особистості, в даний час є питання про реалізацію її в умовах тотальної медіатизації суспільства. З точки зору Є. Зеленова (2018), «зараз взагалі можна говорити про поширення нової медіамоделі – залучаючої – на відміну від попередньої, трансляційної»... Залучаюча медіа модель, що виникла з поширенням Інтернету і соціальних мереж, зокрема пов'язана з ідеєю «звільненого авторства», яке веде до стрімкого наростання складності картини світу в людському сприйнятті, в той час як трансляційна модель на всіх своїх етапах так чи інакше продовжує редукувати складність картини світу для медіаспоживача. У контексті цих роздумів гуманітарна культура особистості постає як здатність знайти потрібну міру співвідношення простоти-складності сприйняття і оцінки світу. Це вимагає, по-перше, розвинених інтелектуальних здібностей і, по-друге, наявності певної установки або направляючої ідеї, яка дозволяє вчасно правильно вловити момент, після якого подальша розшифровка та інтерпретація найскладніших феноменів навколишнього світу перестає сприяти творчій діяльності людини і стає гальмом на шляху її соціальної інтеграції. Особистість, суспільство і держава для свого самозбереження повинні актуалізувати гуманістичні принципи і тиражувати систему цінностей безпеки», – зазначає сучасна дослідниця [149, с. 376].

У контексті теми нашого дослідження вельми показовою видається апеляція до духовної безпеки, яка, швидше за все, є релевантною для сучасних дослідників з огляду на свою самоочевидну універсальність і антропогенність, тобто йдеться про проблематику гуманізації / дегуманізації культури, комунікації та діяльності людини в контексті розвитку цифрових інформаційних технологій. Можемо припустити, що унормовуючий функціонал безпекових уявлень певною мірою є

маркером людиномірності візії соціального та політичного і як такий може бути розглянутий як засторога викликам цифрової уніфікації та втрати людьми та спільнотами людської ідентичності.

Висновки до другого розділу

Комплексний підхід до розгляду поняття безпеки наприкінці першої чверті ХХІ ст. з необхідністю передбачає відхід від суто дескриптивних, біхевіористських чи позитивістських візій безпеки, які так чи інакше зводяться до простих констатацій ситуацій захищеності, їхніх основних ознак і маркерів, статистичних описів. Філософське осмислення безпеки наразі має набути істинно гуманітарного смислу в ситуації тотальної загроженості самої людської природи, причиною якої є насамперед тотальне відставання масової свідомості та громадської думки з їх патернами й стереотипами від темпів постання нових життєвих форм у контексті цифровізації соціальної взаємодії та віртуалізації культури.

Поняття ідеології втрачає позірні ознаки умовної «метафізичної» жорсткості як певної системи незмінних положень і постає як модель формування досвіду людини в потоці рецепції інформації та соціальної взаємодії, що, на нашу думку, лише підкреслює загальну тенденцію реідеологізації гуманітарного знання. Ідеться не про маніпуляцію уявленнями про безпеку, а швидше про віртуалізацію рецепції та уявлень про безпеку на рівні громадської opinii за умови, коли більшість людей у розвинутих країнах, які не перебувають у стані загроженості базових потреб, отримують досвід про реальність максимально опосередкованим чином. Інакше кажучи, концепт безпеки віртуалізується і визначальну роль у цьому процесі можуть відігравати саме впливи ідеологій. Прикладом може слугувати феномен сек'юритизації політичних і безпекових процесів

Особливим ідеологічним феноменом є концепція ідеологічного плюралізму, яка дуже якісно маскує ідеологічну основу держави. Ідеться про «маскування» ідеологічних конструктів, які на рівні розуміння й пояснення регулюють рецепцію та оцінку потоку соціального досвіду нібито з метою дотримання умовного

«ідеологічного плюралізму» як маркера не лише народовладдя, але і фундаментального філософського меседжу Заходу, який полягає в обстоюванні індивідуальних прав і свобод (зокрема на вибір соціальної ідентичності та ідеології як інструмента та середовища захисту й реалізації персональних уявлень про безпеку), окреслені у філософських категоріях свободи, блага, цінності й епіфеноменальної щодо них безпеки.

Констатовано подальше посилення ролі політичного фактору в концептуалізації поняття безпеки. Абстрактні права людини та примат міжнародного права стали меншою мірою братися до уваги саме в епоху цифровізації й віртуалізації соціальної комунікації, доступності інформації, а також прискорення взаємодій та інформаційного обміну. Виникає парадоксальна ситуація, коли оптимізація обміну інформацією, експоненціальне збільшення цієї інформації може формувати такі життєві форми, які нівелюють і частково дискредитують індивідуальну, групову, міжнародну безпеку, з одного боку, з огляду на економічну та мілітарну потугу соціальних і політичних акторів, а з іншого – апелюючи до абстрактних ідеалів свободи, репрезентованих дискурсивними практиками влади, гранднарративом, формованим у просторі культури та медіа, пропагандою, практикою політичних і соціальних взаємодій тощо.

Феноменологічний підхід дозволяє проблематизувати поняття безпеки в її кореляції з ідеологією в контексті спротиву дегуманізуючим настановам технологічного розвитку, медійного та культурного просторів. Феноменологічна візія безпеки апелює до пафосу «порятунку самої раціональності, де втрата людиною смислу свого буття відчувалася багатьма філософами і науковцями як *Zeitgeist*, себто як кінцевий результат домінування природничо-наукового розуму. Саме тому феноменологія виявилася вкрай продуктивною для гуманітарних наук. Це, зокрема, знайшло свій вияв у вивченні зв'язку розвитку суб'єктивності та мовленнєвих можливостей у соціальній психології.

Також видається важливим візуальний аспект безпеки, пов'язаний з людською тілесністю, а саме феноменологічні поняття «погляду» та «перспективи», які розвивалися М. Мерло-Понті, М. Фуко, Г. Гумбрехтом та ін.

Досвід визначає початкові умови формування картини світу, комунікативні впливи обумовлюють вибір і прийняття ідентичності, що в цілому формує картину світу та політико-ідеологічні переконання. Роль ідеології в цьому процесі в умовах цифровізації та віртуалізації соціальної комунікації і культури лише зростає, причому, як видається, за рахунок зменшення довіри людини до себе самої як джерела досвіду й знання, істоти, яка генерує контент і смисли. Тобто, проблема концептуалізації полягає не просто в генеруванні нових актуальних чи уточнених визначень поняття безпеки, а в тому, щоб постійно виходити зі стану системи, яка перманентно змінюється, причому конфігурація її елементів щодо цілого, їх кореляція, взаємодія, структурні й архітектонічні зміни не можуть розглядатися як сталі.

Тлумачення людиною власної безпеки, якщо воно не згенероване нею як носієм ідентичності на основі власного досвіду, може цьому досвідові чи не прямо суперечити в контекстах деформованої оптики маніпуляційних дискурсивних практик і наративів. Тому, хоча людина, безперечно, є тілесною, одиничною автономною біологічною істотою, включеність її у соціальну взаємодію парадоксально обумовлює її агентність як детерміновану. Саме тому моноаспектні дескрипції безпеки зазвичай є констатаціями з мінімальним потенціалом коригування стану системи та її розвитку, причому пропоновані корекції та засоби оптимізації видаються або вкрай механістичними, або настільки розмито сформульованими, що це практично нівелює їх таргетування та способи реалізації

Стверджено, що поняття безпеки не може бути цілком визначене через поняття небезпеки, оскільки така спроба критично близька до відповідної логічної помилки. Достатньо лише вказати, що поняття безпеки передбачає наявність і присутність і як сутність, і як ознаку (поняття небезпеки так само), що очевидно усуває їх антитетичність, щоб продемонструвати неможливість визначити один феномен через інший у цьому випадку. Тому визначення безпеки як відсутності небезпеки подібне до визначення життя як не смерті і демонструє саме фундаментальні вербальні ускладнення людини як когнітивного агента чи то кантівського трансцендентального суб'єкта при спробах формалізації та трансляції

власного самопозиціонування в потоці досвіду, рецепцій і дескрипцій реальності, формування філософської картини світу, що очевидно є виходом за межі цього досвіду.

Концепт безпеки, розглянутий як концептуальна метафора, безумовно є «онтологічним контейнером» (Д. Лакофф), який об'єднує просторові та позапросторові предикації ситуативних станів людини, тобто як сфери безпосереднього емпіричного досвіду, так і ноематичні процеси конструювання смислів на когнітивному рівні, рівнях індивідуальної та масової уяви й опінії. Тому ми виходимо з того, що поняття безпеки як фундаментальна категорія соціальних наук і наук про людину в разі його розгляду як частини умовної метамови, яка структурує і монолітизує усе різноманіття політичних, соціальних, філософських та ін. дискурсів і наративів, з необхідністю вимагатиме рекурсивного фундування подальших рівнів подібних структур. Інакше кажучи, практика інтерпретації поняття безпеки як концептуальної метафори нам видається більш конструктивною та ефективною, ніж постулювання рекурсивної піраміди метамов, недостатність чого була продемонстрована ще славетним аргументом «третьої людини» Аристотеля проти ранньої візії Платоном його теорії ідей.

Таким чином, онтологічний вимір людської безпеки орієнтований на дію як на постання, перебування в русі, становлення і ознаки метафізичності, тлумаченої як статичність, не є для нього визначальними.

Виходячи з Аристотелевої думки про те, що людська діяльність обумовлена насамперед уявленнями про благо, про те, що чесноти є функцією практики, а добродісна поведінка вимагає свободи волі та вибору, ми тлумачимо поняття деонтології відповідно до теми нашого дослідження насамперед як певний рамковий формат людської поведінки, який відповідно до прийнятих колективною уявою та громадською думкою уявлень про належне формує і регулює людську діяльність і взаємодію в межах суспільства.

Гуманітарна безпека постає як комплексний підхід, який поєднує побутові узвичаєні норми поведінки та її оцінювання, а також кодифіковані норми. Це дозволяє стверджувати наявність опосередкованої правом деонтологічної функції

безпеки та безпекової діяльності. Саме тому концепт гуманітарної безпеки (human security) наразі демонструє свою амбівалентність, оскільки може використовуватись як аргумент для легітимізації права сили, ідеологічної та культурної інвазії, нав'язування порядку денного міжнародним структурам та організаціям. Це стає можливим саме через недостатність філософської окресленості поняття гуманітарної безпеки, яке повинне мати чітке деонтологічне підґрунтя. Інакше кажучи, поняття гуманітарної безпеки має бути чітко нормативно окреслено, як етично, так і аксіологічно, зокрема, воно має з необхідністю передбачати право вільного вибору, екзистенційну та персональну свободу людини.

Деонтологічний вимір поняття безпеки потребує не просто переліку критеріїв чи умов, які можуть бути змінними, чи ситуативного аналізу певного кейсу або історико-культурного феномену – він потребує концептуалізації безпеки як цінності, яку не можна підмінити через вербальні маніпуляції, як цінності безумовної, яка може бути зафіксована як наявна чи відсутня будь-яким притомним адекватним суб'єктом.

У сучасну цифрову інформаційну епоху людина парадоксальним чином потребує повернення до методології нормативного дефініювання понять, які використовуються як філософські категорії з метою запобігання їхньої смислової девальвації. Це видається ще одним аргументом на користь прогнозованого сплеску уваги до таких упосліджених в епоху прагматизму кінця XX ст. потреб людини, як релігійні та метафізичні. Сучасна цифрова людина, цілком за Ф. К. Діком, потребує цифрової релігії та новітньої метафізики.

Цінності є насамперед простором самопозиціонування та віднайдення ідентичності, і лише потім вони є інструментом масштабування й оцінювання соціально-політичної дії. З іншого боку, очевидно, що ці складні процеси оперті на простір національної культури та її смисли. Розуміння й переживання безпеки людьми та спільнотами з необхідністю спирається на певні стабільні аксіологічні орієнтації, зафіксовані в семіотичних кодах культури та мови як на рівні дескрипції, так і на рівнях перформативної соціально-політичної комунікативної дії, життєвих форм, стереотипізованих моделей поведінки тощо. Це означає, що національна

мова та культура з необхідністю є іманентною підставою будь-яких уявлень про безпеку, тим паче її дефініцій та дескрипцій.

РОЗДІЛ 3. ГУМАНІТАРНА БЕЗПЕКА ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У сучасному теоретико-методологічному полі досліджень суспільних трансформацій проблематика гуманітарної безпеки дедалі більшою мірою концептуалізується як одна з визначальних аналітичних рамок осмислення тих глибинних змін, що постають наслідком інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, цифрової медіації соціальних процесів, віртуалізації комунікативного простору та ускладнення механізмів символічного виробництва, трансляції й легітимації смислів. У цьому контексті йдеться не лише про функціональне розширення технічних можливостей інформаційного обміну, а передусім про структурну перебудову самого соціального буття, в межах якої змінюються модуси соціальності, способи інституціоналізації колективного досвіду, форми культурної репрезентації, режими ідентифікації та механізми нормативно-ціннісної інтеграції суспільства. Саме тому гуманітарна безпека постає не як периферійний сегмент загальної безпекової проблематики, а як складний багаторівневий феномен, у якому концентруються питання захисту ціннісно-сміслових основ суспільного розвитку, забезпечення культурно-історичної тяглості, збереження колективної пам'яті, підтримання ідентичнісної цілісності та відтворення символічного суверенітету як здатності соціуму до автономного смислотворення і саморепрезентації.

Постановка означеної проблеми набуває особливої евристичної значущості з огляду на те, що сучасна соціокультурна динаміка дедалі послідовніше визначається процесами медіатизації, платформізації, алгоритмізації та віртуалізації життєвого світу, внаслідок чого інформаційний простір трансформується з інструментально-комунікативного середовища на самостійний простір дискурсивного виробництва реальності. За таких умов інформація перестає бути винятково нейтральним носієм знання і набуває ознак стратегічного ресурсу, за допомогою якого здійснюється не лише управління суспільною увагою, а й

конструювання нормативних уявлень, моделювання колективних афектів, легітимація ідеологічних наративів та встановлення режимів символічного домінування. Відтак інформаційний вимір гуманітарної безпеки має розглядатися як сукупність умов, практик і механізмів, що забезпечують стійкість гуманітарного простору до деструктивних інформаційно-психологічних впливів, маніпулятивних технологій, пропагандистських інтервенцій, когнітивних деформацій та форм дискурсивного насильства, які здатні підривати засади соціальної довіри, руйнувати смислову єдність суспільства і спричиняти ерозію його культурно-ціннісних підвалин.

Особливого аналітичного значення у межах цієї тематики набуває дослідження віртуалізації життєвих і культурних форм як специфічного вияву трансформації соціальності, за якого повсякденні практики, комунікативні моделі, механізми соціалізації та форми культурного споживання дедалі більшою мірою переміщуються у цифрово опосередковане середовище. Така трансформація, відкриваючи нові можливості для інтенсифікації комунікації, множинності каналів участі, мобільності ідентичностей та розширення доступу до символічних ресурсів культури, водночас породжує низку суперечливих тенденцій, серед яких особливої уваги потребують фрагментація соціального досвіду, атомізація комунікативних спільнот, кліповізація та десемантизація мислення, симулякризація медіареальності, зростання впливу постправди як режиму публічного сприйняття, а також посилення залежності процесів соціального самовизначення від алгоритмічно організованих архітектур видимості. За цих умов трансформується не лише форма соціальної взаємодії, а й сама логіка культурної спадкоємності, оскільки традиційні інститути трансляції норм, цінностей і колективних смислів дедалі частіше поступаються місцем гнучким, нестабільним і часто маніпулятивно навантаженим мережевим структурам.

За умов гібридного протиборства пропаганда функціонує як одна з найефективніших технологій інформаційно-психологічного впливу, спрямованого на трансформацію когнітивних схем сприйняття, модифікацію емоційних реакцій, підриг інституційної довіри, делегітимацію державності та фрагментацію

суспільного простору через нав'язування конфліктних, взаємовиключних або деструктивних наративів. Саме тому інформаційні війни слід розглядати не лише як боротьбу за канали комунікації чи домінування в медіапросторі, а як форму системного впливу на гуманітарну інфраструктуру суспільства, його пам'яттєві режими, символічні коди, ідентифікаційні механізми та здатність до нормативної самоорганізації. У такій оптиці проблема захисту гуманітарного простору постає як проблема захисту умов можливості самого суспільного відтворення, оскільки руйнування смислових структур колективного існування неминуче призводить до ослаблення суспільної суб'єктності, девальвації ціннісних орієнтирів і підриву символічного суверенітету.

3.1. Інформаційний вимір гуманітарної безпеки у контексті віртуалізації життєвих і культурних форм

Дослідження гуманітарної безпеки та трансформацій соціальності в контексті розвитку інформаційних технологій має здійснюватися в міждисциплінарній перспективі, що поєднує соціально-філософський, культурологічний, соціологічний, політологічний і безпековий рівні аналізу. Такий підхід уможливорює не лише виявлення внутрішньої логіки взаємодії між цифровими трансформаціями, соціокультурною динамікою, дискурсивними практиками та механізмами інформаційно-психологічного впливу, а й концептуалізацію гуманітарної безпеки як засадничої передумови збереження суспільної цілісності, підтримання культурної тяглості, зміцнення національної стійкості та утвердження символічного суверенітету держави в умовах глобалізованого й конфліктогенного інформаційного середовища.

Логічно, що аналіз інформаційних загроз безпеці на всіх рівнях соціальності слід почати зі структурування гіпотетичних напрямів їх концептуалізації. У логіці подальшої концептуалізації інформаційного виміру гуманітарної безпеки в умовах віртуалізації життєвих і культурних форм доцільним видається виокремлення низки

взаємопов'язаних напрямів дослідження, кожен із яких репрезентує окремий рівень аналізу трансформацій сучасного гуманітарного простору, зокрема:

- перспективним напрямом є теоретико-методологічне уточнення самого поняття інформаційного виміру гуманітарної безпеки як складного багаторівневого феномена, що формується на перетині комунікативних, культурних, аксіологічних, когнітивних та ідентифікаційних процесів. У цьому контексті особливої ваги набуває розроблення категоріального апарату, здатного адекватно описувати взаємозв'язок між інформаційними потоками, символічним виробництвом, режимами соціальної видимості та механізмами відтворення культурно-ціннісної цілісності суспільства;
- окремим вектором наукової розробки має стати дослідження віртуалізації як чинника структурної трансформації соціальності, зокрема в аспектах зміни форм соціалізації, комунікативної інтеграції, повсякденних практик і культурного споживання. Ідеться про виявлення того, яким чином цифрово опосередковані середовища модифікують життєвий світ індивіда, трансформують механізми конституювання соціального досвіду та впливають на стабільність колективних смислів у просторі публічної комунікації;
- важливим напрямом є аналіз дискурсивних практик як інструментів конструювання соціальної реальності в цифровому інформаційному середовищі. У межах цього напрямку доцільно зосередитися на дослідженні способів легітимації домінантних наративів, виробництва нормативних інтерпретацій, символічної ієрархізації подій і смислів, а також на механізмах витіснення альтернативних моделей суспільного саморозуміння;
- особливого значення набуває вивчення інформаційно-психологічного впливу як системного чинника дестабілізації гуманітарного простору. Це передбачає аналіз маніпулятивних технологій, дезінформаційних стратегій, механізмів афективної мобілізації, когнітивного фреймінгу та емоційного програмування масової свідомості, що в умовах цифрової

медіації здатні істотно модифікувати ціннісні орієнтації, моделі довіри та способи колективної ідентифікації;

- самотійний дослідницький блок становить проблема трансформації культурної пам'яті та символічного порядку в умовах цифровізації. У цій площині актуальним є осмислення того, як віртуальні середовища впливають на режими репрезентації минулого, механізми культурної спадкоємності, селекцію пам'яттєвих наративів і формування уявлень про історичну легітимність, цивілізаційну приналежність та нормативні підстави колективної єдності;
- перспективним напрямом є дослідження змін у структурі ідентичності під впливом цифрових комунікацій і віртуалізованих культурних практик. Йдеться про аналіз гібридизації ідентичностей, множинності моделей саморепрезентації, нестійкості символічного самовизначення, а також про вивчення тих ризиків, які виникають унаслідок ерозії усталених форм ціннісного та культурного укорінення особистості;
- окремої уваги потребує проблема символічного суверенітету як здатності суспільства зберігати автономність у виробництві та відтворенні власних смислів. У межах цього напрямку доцільно досліджувати, якою мірою глобалізовані цифрові платформи, транснаціональні інформаційні мережі та алгоритмічні режими селекції контенту впливають на національний гуманітарний простір, його смислові кордони та можливості самотійного нормативного самовизначення;
- суттєвий евристичний потенціал має дослідження аксіологічних трансформацій, що супроводжують віртуалізацію культурних форм. У цьому контексті доцільним є аналіз процесів релятивізації цінностей, десакралізації культурних авторитетів, фрагментації нормативних орієнтирів, а також виявлення нових механізмів формування легітимності в цифровому суспільстві;
- актуальним є розроблення безпекових стратегій захисту гуманітарного простору в умовах інтенсифікації цифрових загроз. Це передбачає

осмислення інституційних, правових, освітніх, медійних та культурних механізмів забезпечення гуманітарної стійкості, підвищення рівня медіаграмотності, зміцнення когнітивної безпеки та формування суспільної здатності до критичного опрацювання інформації;

- концептуально інтегративним напрямом виступає формування цілісної моделі гуманітарної безпеки, адаптованої до умов цифрової сучасності. Така модель має враховувати взаємодію технологічних, соціокультурних, ідентифікаційних, дискурсивних та політико-безпекових чинників і водночас фіксувати гуманітарну безпеку не як похідну від технічної захищеності інформаційних систем, а як умову збереження суспільної цілісності, культурної тяглості, аксіологічної стабільності та символічного суверенітету.

Таким чином, розвиток теми інформаційного виміру гуманітарної безпеки у контексті віртуалізації життєвих і культурних форм доцільно здійснювати у площині комплексного аналізу цифрово опосередкованих трансформацій соціальності, дискурсивного виробництва реальності, інформаційно-психологічного впливу, аксіологічної динаміки, ідентифікаційних зрушень та механізмів захисту символічного суверенітету. Саме така дослідницька перспектива дає підстави для переходу від опису окремих проявів цифрової трансформації до системного осмислення гуманітарної безпеки як стратегічного ресурсу суспільної стійкості.

Узагальнюючи, запропонований комплексний підхід передбачає системне охоплення як змісту, так і формальних механізмів і модусів функціонування соціальної сфери, а також акцентування феноменологічних та герменевтичних практик безпеки на рівні громадянина як особистості (що включає в себе соціально-психологічні, екзистенційні й онтологічні виміри безпеки), груп, громад, спільнот і суспільства в цілому. Наголошуємо на тому, що інформаційна безпека не може бути розглянута суто інструментально, оскільки вона безпосередньо формує середовище соціального самопозиціонування та формування ідентичності, а отже, повною мірою не надається до стандартних дескрипцій математичної статистики та

макросоціології. Слід пам'ятати, що інформаційна безпека через постання п'ятого та шостого технологічних укладів, бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, постання генеративного штучного інтелекту й поширення машинної агентності в генеруванні контенту та репродукції соціокультурних і соціально-політичних дій і взаємодій може розглядатися як передумова безпеки глобальної, під якою зазвичай розуміють «безпечний розвиток людства, людської цивілізації, екосистеми «Людина – Світ». Американські дослідники окреслюють поняття глобальної безпеки як вид безпеки для всього людства, тобто захист від небезпек всесвітнього масштабу, що загрожують існуванню «людського роду» або здатних призвести до різкого погіршення умов життєдіяльності на планеті» [51, с. 136].

Знаменно, що дослідження 10-х років XXI ст. до початку появи симптомів системної кризи старих демократій та ескалації геополітичної напруги акцентують економічний і політичний виміри глобальної безпеки, передбачаючи інформаційний як похідний, епіфеноменальний, посутньо вторинний, тобто згадана глобальна безпека має забезпечити ієрархічну структуру «держав, груп держав, «акторів поза суверенітетом», у тому числі й індивідів» [166, с. 17]. Причому саме в цій послідовності і з пріоритетом продовольчого забезпечення, тобто усунення голоду як реалізації права на життя.

Кінець першої чверті XXI ст. з оприявненням імовірності світової війни наочно демонструє, що забезпечення продовольчої безпеки тісно пов'язане з можливістю її реалізації через політичну діяльність, яка своєю чергою цілком залежна від маніфестованого і прийнятого порядку денного, тобто стану й конфігурації інформаційного простору, уявлень і механізмів інформаційної безпеки. Якщо розглядати згадану глобальну безпеку в кореляції з процесами глобалізації під демократичним контролем, то стає очевидним вразливе місце виключно економіко-політичної візії безпеки – вона ґрунтується на апіорній настанові раціональності і передбачає раціональні дії контрагентів і політичних акторів відповідно до «принципу довіри» (В. Квайн, Д. Деннет). У цю доктрину не вкладається мотивація суто деструктивної діяльності індивідів, груп, цілих

режимів, керованих релігійними фанатизмом і радикалізмом або неоімперською ідеологією (саме тому великі політичні гравці, такі як США, ЄС і Китай, лише обмежено й опосередковано можуть впливати на дії Ірану та РФ, які є, з точки зору раціональної, цілком безглуздими). Справа навіть не у відмінності систем ціннісних орієнтацій та ідеологій чи релігійній орієнтованості. На нашу думку, справа у фундаментальній тотальній дилемі життя та смерті, створення та знищення, конструювання та деструкції, що надає проблемі інформаційної безпеки в контексті глобальної яскраво вираженого філософського звучання. Ми далекі від того, аби тлумачити дилему «життя – смерть» у психоаналітичному (ерос – танатос) або навіть Гайдеггеровому (*Das man*), яке є маніфестацією *Sein zum Tode*, буття до смерті, що своєю чергою є продовженням Платонові тези про помирання і смерть як істинного життя, звільнення від тіла та споглядання ейдосів у розумі («Федон»). Безумовно, наразі йдеться швидше про сучасні версії некрополітики (А. Мбембе [184]), згідно з якою влада панує через соціальне та політичне управління життям і смертю населення, здійснює «політику смерті», використовуючи для цього насамперед інформаційні механізми та залученість людей до інформаційного простору. Класичним прикладом цього є сучасна політика РФ, для якої певні групи населення є не просто мобілізаційним ресурсом, а «гарматним м'ясом», цінність якого полягає у здатності померти.

Таким чином, інформаційна безпека в сучасних умовах обумовлює глобальну, а сама глобальність стає предикацією, ознакою інформаційної безпеки. Тому коли сучасний учений стверджує, що «глобальна безпека складається з багатьох сфер життєдіяльності, що мають світове значення. До таких слід віднести: політичну, економічну, екологічну, військову, продовольчу безпеки, а також проблеми демографічного характеру, господарської діяльності, зростання людського потенціалу та безпеки кожної особи» [51, с. 136] і у своєму переліку навіть не згадує інформаційну безпеку окремо, очевидно, передбачаючи, що кожна із зазначених ним сфер життєдіяльності має інформаційний вимір, то ми можемо тлумачити це як класичний прояв ліберальної традиції з її релігійною вірою в раціональність, закони ринку та глобалізацію як тотальні правила гри в політичній царині. На жаль,

сучасна ситуація демонструє наявність значно складніших смислових (соціальних, культурних, ідеологічних, релігійних, мовних, комунікаційних тощо) кореляцій у цій системі.

Інформаційна безпека масштабується через глобальний, колективний, міжнародний і національний виміри, але в реальності, де переважну кількість контенту в медіапросторі [4] генерують нелюдські машинні агенти, вона, безумовно, онтологізована і має автономний статус. З іншого боку, слід зазначити, що інформаційна безпека специфічно корелює з безпекою національною, адже на цьому рівні вона набуває, сказати б, певної котрадикторності, підкресленої опозиційності власної смислової структури, адже національні інтереси фіксують окремість частини в складі цілого, тоді як інформаційний простір, попри Ліотарову «війну малих наративів», тяжіє до загальних настанов agenda setting, тобто парадоксальність інформаційної безпеки у національному масштабі й контексті видається більш вираженою, ніж це стосується інших згаданих сфер.

Сучасний дослідник стверджує: «війну Росії проти проамериканської України доцільно розглядатися як своєрідну першу пробу сил. Це означає, що у будь-якому випадку завершення російсько-української війни відбуватиметься одночасно з формуванням нового світового порядку (нової системи міжнародних відносин), а питання контролю за комунікаціями, джерелами постачання ресурсів і технологій буде серед головних. Скоріш всього вказана система міжнародних відносин складатиметься з кількох ієрархічних структур, а її формування відбуватиметься в складних умовах “багатополярного протистояння” у взаємозалежному світі. Водночас, фактор взаємозалежності багатополярної міжнародної структури вселяє оптимізм, оскільки вперше в історії людської цивілізації дозволяє реалізувати принцип “єдності світу в його різноманітності”.

Загальновідомо, що універсальною передумовою індивідуальної та колективної діяльності є забезпечення людської безпеки. І хоча більша частина людської історії відбувалася за умов перманентних війн, все ж досягнення миру завжди було ідеалом людського життя. Після війн переважно встановлювався новий баланс сил, закріплений відповідною системою міжнародних відносин» [133, с. 51].

Згадана циклічність періодів турбулентності та спокою на рівні геополітичних моделей може забезпечуватись у сучасних умовах виключно за допомогою інформаційних засобів впливу та розуміння тотальності інформації в сучасному суспільстві, в якому вона є і Umwelt'ом (Я. Ікскуль) та соціально-політичним інформаційним середовищем, поєднуючи персональні соматично-психічні особливості та колективні соціальні на рівні колективної уяви, соціально-політичної дії та комунікації.

У підручнику «Глобальна та національна безпека» (2016) зазначено, що існують безпекові проблеми стратегічного порядку, які виникли і сформувалися саме у першій чверті ХХІ ст.: «З одного боку, це передусім загострення антагонізму несумісних між собою цінностей. Так, пара цінностей “свобода і рівність”, трансформуються в дилему: “відкрите” чи “закрите” суспільство, яка в свою чергу, може бути сформульована наступним чином: або за абсолютну цінність у глобальному вимірі визнати пріоритет прав і свобод індивіду і у цьому контексті розглядати його безпеку, або ж такою цінністю визнати “рівність” і, так би мовити, “поділити все по справедливості”. Але історія надає багато прикладів, що в останньому випадку неминучим є обмеження прав і свободи індивіду у всіх сферах суспільного життя. Має місце й інша, не менш глобальна проблема – необхідність переоцінки ролі та відповідальності держави у сучасному світі крізь призму її можливостей і механізмів по забезпеченню стійкого і безпечного суспільного розвитку.

Крім того, незважаючи та постійні дискурси, що здобутки будь-якої національної культури є рівноцінним індивідуальним виміром цінностей людської цивілізації, аналіз керівних документів з питань безпеки провідних країн світу показує – вони лише модернізують старі стратегії, так званого "стримування", "неядерного стримування" тощо, а останнє десятиріччя свідчить – досягнення стратегічних цілей досягається, як і раніше шляхом розв'язування конфліктів, внутрішніх підривних дій, політичного, інформаційного, економічного тиску проти ймовірного противника» [30, с. 603].

Наразі бачимо превалювання інструментальної інтерпретації інформаційних механізмів соціально-політичної сфери, що не сприяє розгортанню новітньої візії безпеки, на якій наголошують автори підручника, – візії саме інституційно-цивілізаційної. Адже якщо інституції забезпечують розгортання безпекового потенціалу політичного режиму і влади, власне здійснення, реалізацію безпеки, то цивілізаційна перспектива має позначати смисловий горизонт прагнень, мету, яка передбачає певні ціннісні орієнтації та філософське підґрунтя соціокультурної сфери та її безпекових трансформацій.

Виходячи з того, що сучасна фахова спільнота не напрацювала спільної думки щодо універсальної концептуалізації інформаційних прав людини, вітчизняна дослідниця визначає інформаційні права і свободи як «комплекс прав, похідних від свободи інформації, як фундаментального права людини, до яких належать: 1) Інформаційні права, що пов'язані з особою (особистістю) людини – право на захист персональних даних, право визначати конфіденційність інформації та розпоряджатися нею; 2) Право власності на інформацію. 3) Право на доступ до інформації – в широкому розумінні, тобто доступ до публічної, екологічної, правової, наукової та інших видів інформації, в тому числі необхідної для реалізації інших прав та свобод – політичних прав, право на освіту, право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, трудових та інших прав; 4) Свобода поширення інформації будь-яким законним способом, яка є необхідною умовою повноцінного життя людини в демократичній державі, а також існування самого громадянського суспільства, її реалізація пов'язана з свободою думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів і переконань; 5) право на безпечне інформаційне середовище» [56, с. 398-399].

Але ж проблематизація права необхідно передбачає осмислення можливості його реалізації, і саме тут, на нашу думку, полягає фундаментальна проблема сучасних інформаційних трансформацій – як соціокультурних, так і таких, що стосуються соціально-правового поля. Право не може безпосередньо формувати соціальні габітуси, мотиваційні настанови та поведінкові моделі, оскільки в демократичному суспільстві воно лише встановлює гранично широкі межі

дозволеного. Пам'ятаючи про неконгруентність новітніх життєвих форм, які детермінує бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій назагал і генеративного штучного інтелекту зокрема й усталеної структури соціальної комунікації та її механізмів, можемо припустити постання умовних «сліпих зон» права та культури, в яких вони разом чи окремо не визначають соціальну поведінку людини, а отже, і тенденції та перспективи розвитку соціуму. Інакше кажучи, згаданий розвиток ІКТ може призводити до фундаментальної невизначеності щодо базових стратегій не цивілізаційного розвитку, а саме індивідуальної та групової поведінки, тобто до внутрішнього дисбалансу системи, яка водночас утримує центробіжні та відцентрові інтенції руху.

Якщо ж ідеться про об'єктність і суб'єктність людини стосовно інформаційної безпеки, то на онтологічному й епістемологічному рівнях може втрачатися аксіологічне забарвлення людського самовизначення й самопозиціонування стосовно соціуму, машинних агентів, тезаурусу культури тощо. Онтологічний вимір інформаційної безпеки необхідно має спиратися на чітку підставу філософської антропології, оскільки інакше розмивається сам зміст поняття людини, а поняття гуманізму може набувати нонантропоцентричного характеру.

Якщо система інформаційної безпеки передбачає наступні елементи: «1) правова та наукова (доктринальна) основа; 2) об'єктно-суб'єктний склад, тобто об'єкти інформаційної безпеки, а також система органів (підрозділів), що здійснюють забезпечення; 3) політика інформаційної безпеки; 4) засоби і способи забезпечення інформаційної безпеки» [56, с. 401], то, на нашу думку, до цього переліку слід додати чи швидше посилити перший елемент, який стосується доктринальної основи інформаційної безпеки, і чітко окреслити його зв'язок із соціальним праксисом, тобто четвертою складовою в переліку. Питання про те, як саме правова і наукова доктрини інформаційної безпеки будуть експлікуватися в медіапросторі, колективній уяві та масовій свідомості видається визначальним, оскільки, за маклуенівським принципом *the medium is the message*, який в епоху інформаційно-комунікаційних платформ реактуалізується, саме формат взаємодії

людини з інформацією зумовлює кристалізацію новітніх життєвих форм, які своєю чергою впливають на трансформаційні тенденції соціальної та політичної дії і власне соціальної структури. Тому ми пропонуємо до зазначеного переліку додати елемент, який охоплював би теоретично-практичні форми й модуси соціальних практик інформаційної безпеки, – культурні та поведінкові модуси безпекових практик на індивідуальному та груповому рівнях. Наприклад, сучасна тенденція до витіснення писемної культури та базової цивілізаційної для XX ст. метафори світу як тексту (Х. Блюменберг) культурною візуальною окреслюється через чіткий перелік форматів інформаційної взаємодії людей з медіапростором і віртуальністю, зокрема можна згадати феномен платформ ТікТок, Facebook, YouTube з їхнім продукуванням ланцюжків дофамінової залежності від коротких відео [164], які функціонують на дораціональному рівні, зазвичай не є інформативними, але створюють емоційну залученість і залежність.

Зауважимо, що подібні феномени взаємодії з цифровими технологіями на соціально-політичному рівні роблять громадян, групи та спільноти практично беззахисними перед різноманітними ідеологічними інвазіями, впровадженням ворожих наративів і дискурсивних практик, технологіями постправди: «Штучно створений ідеологічний вакуум у свідомості українців заповнюється різними поглядами, що призводить до низки негативних наслідків у соціально-політичній, культурно-духовній та політико-правовій сферах» [43, с. 112]. Відбувається дестабілізація образу майбутнього та проєкту національної ідеї через дефрагментуючий вплив саме «знизу», з рівня індивіда та малої групи. Ця проблема має перебувати у фокусі уваги за розгляду перспектив трансформацій інформаційної безпеки в диджіталізованому та медіатизованому політичному й соціальному просторах.

Слід підкреслити роль освіти в запобіганні окреслених загроз. А. Бойко стверджує: «Освіта також зміцнює соціальні зв'язки через навчальні програми, які орієнтовані на розвиток колективної відповідальності та громадянської участі. На сьогодні саме освіті належить формування компетенцій для адаптації до криз та соціальної мобільності. Освітні програми, що включають навчання з управління

ризиками, психологічної стійкості та цифрових навичок, підвищують здатність суспільства швидко адаптуватися до змін» [14, с. 8].

У контексті зростаючої залежності життєвих форм і соціокультурних практик від медіапростору та різних модусів віртуальності інформаційна безпека набуває системного гуманітарного виміру. Йдеться не лише про технічний захист інформаційних систем, а про формування стійких когнітивних, культурних та інституційних механізмів протидії деструктивним впливам медіареальності. У цьому зв'язку оптимізація інформаційної безпеки в освітній та політичній сферах може бути концептуалізована через взаємопов'язані напрями, які відображають різні рівні функціонування соціальної реальності – від індивідуальної когнітивної компетентності до інституційно-нормативних механізмів управління інформаційним простором.

- **Когнітивно-освітній напрям:** формування критичної медіакомпетентності та цифрової автономії суб'єкта.

Першим стратегічним напрямом оптимізації інформаційної безпеки є інституціоналізація системної медіаосвіти, орієнтованої на розвиток критичного мислення, здатності до рефлексивного аналізу інформаційних потоків і усвідомлення алгоритмічних механізмів функціонування цифрових платформ. Сучасні дослідники [140] виходять з того, що в умовах віртуалізації соціального досвіду індивід дедалі більше конституює свою ідентичність і систему орієнтацій у межах медіапростору. Відповідно, інформаційна безпека стає функцією рівня когнітивної автономії суб'єкта, його здатності до селективного сприйняття, інтерпретації та критичної оцінки медіаконтенту. Освітня політика в цьому контексті має спрямовуватися на інтеграцію медіаграмотності в усі рівні навчальних програм – від базової освіти до системи безперервного навчання.

- **Інституційно-нормативний:** регуляція цифрових медіасередовищ і платформної влади.

Наступний напрям пов'язаний з формуванням адекватних правових і політичних механізмів регулювання інформаційних екосистем [185]. Сучасний медіапростір характеризується високим рівнем концентрації платформної влади, де

алгоритмічні механізми ранжування контенту істотно впливають на формування суспільних уявлень, політичних орієнтацій і моделей поведінки. У цьому контексті оптимізація інформаційної безпеки передбачає розробку нормативних рамок прозорості алгоритмів, відповідальності цифрових платформ за поширення дезінформації та забезпечення публічного контролю над інформаційними інфраструктурами. Політичні інститути мають трансформуватися таким чином, щоб відповідати умовам мережевої комунікації та запобігати маніпулятивному використанню медіапростору.

- **Соціокультурний:** формування культури інформаційної відповідальності та медіаетики.

Цей напрям оптимізації стосується культурних передумов функціонування інформаційного середовища [10]. Віртуалізація комунікативних практик сприяє трансформації соціальних норм взаємодії, зокрема через розмивання меж між публічним і приватним, а також через зниження рівня відповідальності за поширення інформації. У цьому контексті важливим завданням є формування етичних стандартів медіакомунікації, що включають норми перевірки інформації, відповідальності за її поширення та усвідомлення потенційних соціальних наслідків інформаційної діяльності. Освітні інститути, медіаорганізації та державні структури мають взаємодіяти у виробленні спільної культурної парадигми інформаційної відповідальності.

- **Психосоціальний:** мінімізація залежності від медіапростору та управління інформаційним перевантаженням.

Він пов'язаний із психосоціальними ефектами постійної включеності індивіда в медіапростір [154]. Віртуалізація повсякденності супроводжується феноменами інформаційної перевантаженості, фрагментації уваги та формування залежності від цифрових комунікаційних середовищ. Ці процеси знижують здатність до раціонального аналізу інформації та підвищують вразливість до маніпулятивних впливів. Тому оптимізація інформаційної безпеки передбачає розробку освітніх і політичних стратегій, спрямованих на формування практик

«цифрової гігієни», регулювання інформаційних потоків і підтримку психологічної стійкості суб'єкта в умовах медіанасиченого середовища.

- **Інтегративно-стратегічний:** синергія освітньої політики, державного управління та громадянського суспільства.

Цей напрям передбачає створення комплексної системи інформаційної безпеки, що об'єднує освітні, політичні та громадські інституції [198]. Умови мережевого суспільства зумовлюють необхідність переходу від фрагментарних заходів до інтегрованих стратегій, у межах яких освітня політика формує когнітивні компетентності громадян, політичні інститути забезпечують нормативно-правову основу безпечного інформаційного середовища, а громадянське суспільство виступає механізмом суспільного контролю та самоорганізації.

Зв'язок між окресленими напрямами полягає у їхній структурній взаємодоповнюваності. Когнітивно-освітній рівень забезпечує індивідуальну здатність до критичного сприйняття інформації, соціокультурний формує нормативні рамки комунікативної поведінки, психосоціальний підтримує психологічну стійкість суб'єкта, інституційно-нормативний регулює структурні параметри інформаційного середовища, а інтегративно-стратегічний поєднує ці елементи в єдину систему управління інформаційною безпекою. Зазначимо, що всі вказані напрями передбачають комплексну взаємодію та реалізацію у вигляді системної політики держави, яка має стратегічний характер і не залежить політичної кон'юнктури та боротьби політичних сил у демократичних режимах. На нашу думку, ідеться про фундаментальний концепт довіри, який з необхідністю формує безпековий простір. Довіра є необхідною та достатньою умовою безпеки як в екзистенційному та психологічно-афективному вимірах людської діяльності, так і в онтологічному й метафізичному вимірах людського самоусвідомлення, самопозиціонування та масштабування людини стосовно соціальних структур, суспільства й держави. Адже «довіра має не лише психологічний, а й виразний етичний вимір, ...У своїй сутності вона відображає моральне ставлення людини до світу, самої себе та значущих інших, ґрунтуючись на уявленнях про чесність, доброчесність і справедливість. ...етичний аспект довіри виявляється передусім у

відповідальності... за створення безпечного простору. Тобто довіра тут постає як етичне зобов'язання – бути щирим, послідовним і передбачуваним у своїх діях та висловлюваннях» [132, с. 279].

Таким чином, оптимізація інформаційної безпеки в умовах медіатизованої та віртуалізованої реальності постає як багаторівневий процес, в якому освітня та політична сфери взаємодіють для формування стійкого інформаційного середовища та відповідальних практик використання медіапростору.

Релевантність феномену довіри в міжособистісних і соціальних зв'язках, які забезпечують інформаційну безпеку, визначається також соціальними й психологічними механізмами, які ускладнюють трансляцію інформації в соціотехнічних системах. Ідеться про те, що довіра до маніпулятивної інформації, фейків, технологій постправди формується практично так само, як і довіра до верифікованої інформації чи комунікантів, що в умовах посилення інформаційного потоку, інформаційного перевантаження спричиняє ситуацію або соціальної апатії, або деструктивного скепсису.

Так, сучасні дослідники стверджують, що «демографічні фактори, риси особистості, психологічні фактори, політика та цінності, споживання медіа та превентивні фактори. ... нижчий рівень освіти, високий ступінь екстравертності, низький рівень самооцінки, високий невротизм та низька когнітивна рефлексія значно підвищують віру в неправдиву інформацію» [219]. З іншого боку, усталений розгляд медіаосвіти як запоруки інформаційної безпеки та зведення останньої до медіагігієни, цифрової грамотності, навичок критичного мислення є недостатніми насамперед з очевидної причини – не можна підмінити засадове поняття безпеки у споживанні, трансляції і створенні інформації інструментальними практиками її контролю, адже це було б чимось подібним до спроби видати парашутистові для стрибка не парашут, а прилад для вимірювання висоти. Якщо «сучасне техномедійне суспільство не є альтруїстичною системою; комунікативні процеси продовжують перебувати під домінуванням економічних, політичних та соціальних еліт, головним інтересом яких є вплив на населення та його контроль» [167], то такий підхід втрачає значення парадигмального наприкінці першої чверті XXI ст.

через експоненціальне зростання кількості інформації, феномен реплікації інформаційних каналів і контенту, постання машинної агентності та генеративного ІІІ тощо.

Наразі слід припустити, що інформаційна безпека у такому насиченому середовищі може ефективно досягатися завдяки використанню інструментів, похідних від цього середовища. Ця думка не є новою, але сучасна метафора «зазирання під капот» («peek under the hood») медіапростору задля розкриття та візуалізації основних механізмів обробки даних промовисто вказує на ефективність використання соціально-комунікаційних платформ для аналізу їх функціоналу та механізмів фреймування інформації [195]. Тому коли йдеться про багатовимірний характер інформаційної безпеки та визначення критеріїв для формування типології загроз (серед яких фундаментальною є дихотомія антропогенних і техногенних), на нашу думку, слід особливу увагу приділяти не технічним аспектам загроз конфіденційності чи цілісності інформації, а умовній метафізичній проблематиці інформаційної безпеки, тобто тому, як саме загрози нівелюють зміст і смисли комунікації внаслідок розвитку і трансформацій формально-структурних її аспектів. Ця тенденція зазвичай позначається як дегуманізуюча. Принагідно до інституту освіти це може означати, що «інновації в освітньому процесі та педагогічних технологіях необхідні, оскільки від рівня освіти молоді залежить майбутнє благополуччя всієї країни. Зміни постійно відбуваються в усьому світі, як позитивні глобальна цифровізація, прискорення всіх процесів, так і негативні кризові явища, процеси дестабілізації, що впливають на освітній процес» [182, с. 9].

Отже, в умовах війни в Україні самої лише кібергігієни як засобу стримування агресивної дезінформації та спротиву конкузіональним формам війни недостатньо для забезпечення повноцінної інформаційної безпеки, адже кібергігієна є лише інструментом організації практики комунікації, форматом, але не стратегією і не програмою. Слід наголосити, що інформаційна безпека з необхідністю має бути частиною національної ідеї України. Сучасний дослідник зазначає: «Рівень кібергігієни користувачів визначає їх ступінь вразливості до кіберзагроз та

психологічних маніпуляцій, зокрема соціальної інженерії, фішингу та інформаційно-психологічних операцій. На практиці все це означає не тільки технічну грамотність, а й свідоме ставлення до власних дій в мережі. Це стосується обміну інформацією в соціальних мережах, дотримання правил конфіденційності, використання двофакторної автентифікації, своєчасного оновлення програмного забезпечення тощо» [92, с. 529].

Бачимо, що йдеться про технічні аспекти рецепції та обробки інформації, використання гаджетів і девайсів, але не розглядається переформатування самого досвідного горизонту реципієнта, який може бути як завгодно критичним, навіть практикувати стоїчний скепсис, але при цьому все одно потрапляє в ситуацію «вибору без вибору», адже інформаційний потік формує йому як власну дзеркальну бульбашку, так і світоглядні підстави метанаративу. Людині дуже важко подолати інерцію мислення саме в тому аспекті, щоб прийняти інший масштаб чи ракурс бачення, тобто інтенціонал свідомості. Саме це, на нашу думку, має бути надзавданням філософії інформаційної безпеки.

«Ситуація в цій сфері виявилася досить напруженою під час війни, коли росія використовувала інформаційні потоки як засіб просування пропаганди й інформаційної агресії, насадження наративів. У міру того як Україна продовжує захищати свій суверенітет і демократичні цінності від зовнішньої агресії, здатність її громадян критично аналізувати та реагувати на медійний контент стала вирішальним складником національної безпеки та стійкості. На майбутнє Україна залишається відданою розвитку медіаграмотності як одній із основних стратегій інформаційної безпеки. З огляду на те, що наша повсякденна діяльність дедалі більше переміщується в онлайн, опанування навичок критичного аналізу контенту є значущим як з погляду власної інформаційної безпеки, так і для повноцінної участі в онлайн-спільнотах. Тому необхідно побудувати стійке та демократичне суспільство, яке здатне протистояти викликам сучасної інформаційної ери», – зазначають сучасні дослідники [32, с. 203]. Бачимо, що тенденція до ототожнення інформаційної безпеки та навичок роботи з інформацією реалізується і під час війни, коли на часі актуалізація саме світоглядних, ідеологічних, ідентичнісних,

насамкінець – філософських підстав людської самототожності як ядра особистості. Ідеться не про індоктринацію ідеології в індивідуальну та масову свідомість. І, безумовно, ідеться не про інформаційну параною, тотальну недовіру та відбір джерел за певними територіальними, мовними чи ідеологічними обмеженнями. Мова про формування динамічної системи поглядів, навичок і умінь, які б уможливлювали швидку адаптацію до стрімких змін інформаційного ландшафту [68] без загрози засадничим принципам і ціннісним орієнтаціям особистості, групи та суспільства.

З. Самчук, обґрунтовуючи філософію мовної підготовки вчителів, особливо наголошує на тому, що вона «інтегрує три ключові виміри – ціннісно-патріотичний, транскультурний та соціально-етичний» [126, с. 204], що в контексті нашого дослідження означає акцентування аксіологічного виміру безпеки для суспільства.

Сучасний вітчизняний дослідник стверджує: «Гуманітарна безпека постає як інтегральна сукупність генетичної, демографічної, соціальної, психологічної, духовно-моральної, правової складових. Державна політика у сфері гуманітарної безпеки може бути ефективно здійснена тільки за умови структурних інституціональних змін, що характеризуються довгостроковими позитивними тенденціями стійкого розвитку» [21, с. 201]. Підкреслимо, що навіть такі загальні судження передбачають системність і стратегічну візію гуманітарної безпеки назагал та інформаційної зокрема. Але при цьому слід чітко наголосити, що в сучасних умовах конкузіональної війни, причому тотальної, на кількох масштабованих рівнях (США та ЄС і Китай як євроатлантична та китайська цивілізації, Україна і росія, колективний Захід і колективний Південь тощо) інформаційна безпека парадоксальним чином може набувати ознак родового поняття для гуманітарної, адже саме вона має забезпечити не лише ідентичність на всіх рівнях, але і власне зафіксувати людську природу як учасників комунікації, так і її структури.

Слід також відмітити, що сучасна тенденція до візуалізації інформації та її трансляції у медіапросторі і на популярних інформаційно-комунікаційних

платформах у царині інформаційної безпеки також формує цілу низку загроз, і деякі з них уже набули статусу загальників і констатацій у масовій свідомості, функціонуючи практично як меметичні структури (наприклад, сумнозвісне «кліпове мислення» чи «дофамінова залежність від коротких відео» тощо). У ситуації, коли констатується «плинна сучасність» (З. Бауман), тобто вкрай лабільна, пластична і динамічна природа інформаційних зв'язків і форматів комунікації починає превалювати над смислогенерацією, постає «легка економіка планетарного капіталізму» [202, с. 17-18].

Розглядаючи цей феномен як «відеономіку», сучасні вітчизняні дослідники зауважують, що «відеологія як учення про візуальні дискурси розпочинається із застосування технологій і моделей репрезентації, щоб візуалізувати, концептуалізувати й картографувати реальність. Візуальні дискурси ґрунтуються на певних «відеологічних матрицях» (тобто на тих узагальнювальних стратегемах і взаємозв'язках відеологічного дискурсу – метафорах, схемах, репрезентаціях тощо, – які «легітимують відеологічні практики і культурні форми»...). «Відеологія», таким чином, – це «ідеологізація» зримого, видимого (тут застосовується характерна для англійської мови гра слів: video + ideology, при цьому «video» асоціюється з латинським *videre* – «бачити»))» [104, с. 168]. Проблема полягає в тому, що фундаментальна відмінність між сенсорними каналами пов'язана також з інтерпретативними механізмами, адже мислена реальність є логоцентричною, передбачає теорію і гранднаратив як метафізичний вихід за межі досвіду й тотальний опис реальності, фрагменти якої поєднуються й мисляться як одне ціле, тоді як світ візуального – це світ фрагментарного Демокритового «схоплення» речей, в якому превалюють саме фрагменти, частини а не ціле, і розуміння зв'язків між ними часто-густо є факультативним. Ідеться не просто про домінацію одного сенсорного каналу та пов'язаних з ним інтерпретативних моделей. Мова про зміну патернів сучасної культури, насамперед інформаційної, адже саме в її межах формуються семіотичні коди розуміння реальності.

У ситуації, коли образи превалюють над словами, постає передбачена В. Беньяміном і М. Гайдеггером модель масової репродукції візуального контенту,

який може і не передбачати структурування, пояснення і розуміння. Безумовно, це суттєва загроза для інформаційної безпеки людей, груп і суспільств, адже медіапростір і віртуальність створюють для них додаткову реальність, яка може інколи витіснити вихідну емпірику) і в якій головну роль відіграють швидкість і новизна інформаційного потоку, а не якість обробки та інтерпретації інформації, не згадуючи вже про оцінні судження з царини аксіології чи політики: «Класичне порушення питання про роль візуального мислення обтяжується сьогодні певним напруженням між проблемою візуально орієнтованого соціального життя сучасної людини і лінгвістичної орієнтації філософії. Питання про техніку, яке супроводжувало філософію впродовж всього XX століття, віддаляє людину від «чистоти» звернення до пошуку істини. Опосередкована різними технічними інструментами істина все більше віддаляється, криючись за мовою, з її нескінченними багатозначностями і конфліктами інтерпретацій» [104, с. 170].

На нашу думку, превалювання візуального над наративним і усного над писемним за сучасних тенденцій розвитку медіапростору є тенденціями мейнстріму, які не можуть бути суттєво відкориговані через саму природу техногенної цивілізації та пряму залежність соціокультурної та економіко-політичної сфер від розвитку фундаментальної науки і технологій, власне просвітницької категорій прогресу та поступу. Глибинна трансформація соціокультурного середовища, пов'язана з утвердженням цифрової візуальної культури, що безпосередньо впливає на феномен інформаційної безпеки. Так званий «візуальний поворот» означає зміну домінантного способу репрезентації реальності – від текстуального до візуального, що зумовлює появу нових форм інформаційного впливу. У цьому контексті зображення, відео та символічні конструкції стають ключовими носіями смислів, здатними формувати масову свідомість значно ефективніше, ніж традиційні текстові повідомлення. Це підвищує ризики маніпуляцій, оскільки візуальні образи сприймаються швидше та менш критично. Концепція «легкої економіки» кіберпростору вказує на дематеріалізацію соціальних процесів і домінування цифрових форм комунікації, що ускладнює контроль за інформаційними потоками. Глобальність і плинність візуального

контенту створюють умови для швидкого поширення дезінформації, яка часто не піддається своєчасній верифікації. У таких умовах інформаційна безпека виходить за межі технічного захисту і набуває характеру когнітивного та культурного феномена.

Особливу роль відіграє «відеологія» як система візуальних дискурсів, що формують специфічні способи бачення реальності. Вона функціонує через повторювані образи та символи, які непомітно впливають на світоглядні установки індивідів, створюючи ефект латентної ідеологізації. Це ускладнює ідентифікацію загроз, оскільки вплив здійснюється неявно, на рівні сприйняття. Інтенсифікація комунікації та перенасичення інформаційного простору візуальними сигналами призводять до зниження критичного мислення та зростання вразливості до маніпуляцій. Віртуалізація соціальних зв'язків додатково підсилює ці ризики, оскільки ускладнює перевірку достовірності інформації та ідентичності її джерел. Отже, сучасна інформаційна безпека повинна враховувати не лише технічні, але й культурно-когнітивні аспекти, забезпечуючи стійкість суспільства до візуально опосередкованих інформаційних впливів.

У контексті російсько-української війни примат візуального над текстуальним означає насамперед легку доступність колективної уяви та масової свідомості до таргетованих впливів і маніпуляцій у межах конкузіональної війни, яка загрожує власне індивідуальним горизонтам смислів і цілому смислового полю колективної ідентичності як певній наративній матриці політичної, культурної, ціннісної єдності суспільства, а отже, стійкості держави. Сучасні дослідники вважають, що «саме в адекватній інформаційній оформленості цього смислового поля закладена можливість інтенсивного розповсюдження спільних ідентитетів та відповідних ідентифікаційних практик (консервативно-ретроспективних, конструктивно-перспективних, сакралізуючих тощо). Однак інформаційно-психологічна війна (що ведеться росією проти українського народу упродовж багатьох років) не лише деформує внутрішню структуру ідентифікаційних матриць громадян України, але й змістовне наповнення даних матриць, викликаючи смислові деструкції і смислові розходження в розумінні громадянами української

історії, українських національних інтересів, діяльності українських провідників, борців за свободу й незалежність...» [147, с. 82].

Не можна не погодитись з підходом [73], який ототожнює наразі національну та інформаційну безпеку, оскільки перша неможлива без другої: «...забезпечення національної безпеки в сучасну епоху, коли ІКТ швидко розвиваються та успішно застосовуються в усіх сферах людської діяльності, формується електронна держава та інформаційне суспільство, необхідні нові установки, підходи та методології. Національну безпеку вже неможливо забезпечити традиційними методами та інструментами. Оскільки на зміну традиційному суспільству приходить інформаційне суспільство, питання його безпеки сильно залежать від факторів інформації та інформаційних технологій. Аналіз особливостей інформатизації окремих складових національної безпеки та їх співвідношення з інформаційною безпекою також підтверджує, що поняття «національна безпека» та «інформаційна безпека» є подібними за змістом та суттю, де усі складові національної безпеки є об'єктом інформаційної безпеки» [147, с. 82].

Важливо, що вивчення міжнародного досвіду забезпечення інформаційної безпеки засвідчує неочевидність чіткого обґрунтування вимог до інформаційної безпеки на підставі автономної чи гетерономної моделей етики – релятивність станів загроженості й убезпеченості та необхідність у цій конфігуративній системі бенефіціарів, зовнішніх агентів впливу вкрай ускладнюють неманіпулятивні впливи у цій системі: «При цьому інформаційні виклики постають перед усіма: людиною, громадянином, суспільством, народом, державою. Це й створює надзвичайну складність концептуально-теоретичного дослідження проблем інформаційної безпеки. В нашому дослідженні одним з основних методів визначено комплексно-системний підхід, на основі якого здійснюється цілісне вивчення проблем інформаційної безпеки, що постають і перед людиною, і перед суспільством, і перед державою. Полісуб'єктність інформаційно-безпекового поля зумовлює складність, важливість і актуальність дослідження поставленої проблематики з точки зору філософсько-світоглядної рефлексії та політологічно-безпекової аналітики» [54, с. 107].

Згадана полісуб'єктність створює ситуацію невизначеності, в якій надзвичайно ефективними є технології потсправди для маніпуляцій індивідуальної та масовою свідомістю. Секрет Полішинеля, що загальнодоступність інформації та посилення інформаційного потоку внаслідок розвитку технологій і формування медіапростору, віртуальності, форматів медійного опосередкування людини та інформації через девайси і гаджети парадоксальним чином зробили людину, групи, суспільства беззахисними перед маніпулятивними впливами. Прогрес не спинити, але слід переформатувати уявлення про межі безпеки як межі безпекового простору, тобто зміна структури й динаміки психології та феноменології інформаційної взаємодії, якщо та відбувається у сфері віртуальності, актуалізують новітню візію безпеки.

Під кутом зору соціальної психології неможливо заперечити, що «однією з основних труднощів для соціально-філософської і соціологічної інтерпретації прикладення нових інформаційних технологій є соціодинаміка їхнього впливу на інституційну, діяльну, комунікативну й організаційну структури сучасних суспільств, зміни в характері соціальних відносин, ролей і статусів, які вони спричиняють. Сутність проблеми полягає в тому, що ми або інтерпретуємо вплив нових інформаційних технологій у контексті класичних уявлень про суспільство, або намагаємося представити якийсь новий соціальний континуум, відповідний концепції «інформаційного суспільства». У такий спосіб ми опиняємося або в минулому, або в майбутньому, не маючи можливості осмислити, і що важливіше – адекватно проаналізувати теперішній період впровадження дигітальної культури і засвоєння її в контексті різних ступенів розвитку соціальних систем, різних параметрів їхньої інтеграції і різного характеру самої соціальної та комунікативної дії. Стає неможливим оцінити і характеризувати в інваріантних параметрах конкретний стан будь-якої окремої соціальної системи і, насамперед, віртуальних і інформаційних вимірювань її соціокультурного континууму» [95, с. 143]. Маємо виходити з того, що ключовим індикатором становлення інформаційного суспільства та дигітальної культури виступає не стільки технологічна інфраструктура, скільки формування специфічної системи цінностей і ціннісних

орієнтацій, що відображають варіативність рівнів соціальної інтеграції. Водночас центральною методологічною проблемою аналізу ціннісної сфери постає необхідність ідентифікації природи самих цінностей та уточнення їхнього комунікативно-інформаційного виміру.

У цьому контексті інформація, представлена в електронній формі та доступна в мережевому просторі, перестає функціонувати як ізольований об'єкт. Натомість вона набуває характеристик середовища – мережевої тканини, що забезпечує циркуляцію смислів у глобальному масштабі. Традиційні моделі соціальних відносин поступово трансформуються у форми віртуальної соціальної організації. Репрезентативним прикладом такої трансформації є Інтернет як глобальна мережа, що виразно окреслює розрив між класичною та новітньою соціальною реальністю. Масштаби її поширення, інтенсивність впливу та рівень охоплення перетворюють її на одночасно матеріальний і інформаційний носій нових типів взаємодії, які істотно модифікують межі соціального.

За умов плюралізації форм знання суб'єкт стикається з необхідністю редукції надлишкової смислової складності, що зумовлює потребу у відповідних інструментах організації інформації. Сучасна дослідниця наполягає на тому, що таким основним інструментом є гіпертекст: «Гіпертекст уявляється як основна форма «організації» в Інтернеті, він описується як децентрування у Г. Ландоу, як подібність «ризому» Дельоза, як «революція» в дослідженнях, як дещо, що дає необмежену владу маніпулювати символами, текстами й образами. Тому гіпертекст як спосіб комунікації і організації знання охоплює саме знання (текст), комп'ютер і програмне забезпечення. Це значно ускладнює опис гіпертексту, він вислизає і не піддається визначенню. Користувач Інтернету, таким чином, живе і комуніціює в умовах включеності в простір гіпертексту» [95, с. 144].

Зауважимо, що в контексті нашої теми та назагал під кутом зору соціальної і політичної філософії концепт гіпертексту як нелінійна форма організації структури смислових патернів цілком надається до інтерполяції на епістемологічні моделі соціальної взаємодії та комунікації, що обумовлюють суспільну смислогенерацію, межі можливого, колективну уяву, порядок денний, систему габітусів і гештальтів.

Сама метафора сітки, вузли якої є такими фрагментами цілого, що визначаються через свої зв'язки, а не власний зміст, якраз і перетворює смисловий тезаурус культури на згадану Делезову ризому, причому в ній не фукіанські коди, автономні від референтів, а вже кореляція кодів, автономна від первісних кодів і референтів як симулякрів. Прикладом цього є рекурсивні моделі навчання LLM, в яких старші моделі навчаються на контенті, створеному молодшими, а обмін даними відбувається в межах цілої системи.

Поняття гіпертексту (Т. Нельсон, 1965) в добу поширення генеративного ШІ створює щось подібне до тотального смислового атрактора для всіх користувачів мережі, що в контексті проблематизації поняття інформаційної безпеки означає відповідно уніфікацію сенсів і загроженість відстеження походження наскрізних ідей. Інформаційне середовище, отже, з точки зору інформаційної безпеки, постає радше як відкрита система, для якої її збереження в цілому є пріоритетним щодо інтересів та убезпечення частин, що автоматично робить інформаційне середовище першочерговою загрозою інформаційній безпеці [224].

Ми пропонуємо розглядати гіпертекст як насамперед нерегулярну структуру смислогенерації, яка принципово не диференціює людську та машинну агентність і спирається не на буттєву присутність людського суб'єкта у світі, а на екзистенціалістську інтерпретацію існування, яка охоплює і генеративний ШІ. Отже, гіпертекст є епістемологічною моделлю, проєктом соціальних зв'язків (що частково вже експліковано підходом соціального конструктивізму), власне тканиною людської соціальності як взаємодії, підставою існування писемної культури (література, медіа), сфери розваг як життєвої форми (ігри), інфраструктурою смислу та власне інферфейсом між людиною та смисловим тезаурусом, опосередкованим технологіями і використанням девайсів і гаджетів.

Як спосіб комунікації та організації знання, гіпертекст інтегрує кілька компонентів: власне текстуальний масив, технічну інфраструктуру комп'ютера та програмне забезпечення. Саме ця комплексність ускладнює його чітке визначення, оскільки він уникає однозначної концептуалізації. У результаті користувач мережі

функціонує в умовах постійної включеності до гіпертекстуального простору, який визначає специфіку його комунікативної практики.

Здійснюючи селекцію та ієрархізацію інших користувачів, представлених у вигляді текстових репрезентацій, індивід – свідомо або ситуативно – формує власну конфігурацію соціальних зв'язків. Зокрема, йдеться про відбір потенційних комунікативних партнерів або, навпаки, уникнення небажаних контактів. У такий спосіб конструюється індивідуалізований сегмент віртуальної соціальної реальності, який набуває гіпертекстуальної форми: множини текстів, що репрезентують конкретних осіб, просторово розмежованих у уявному середовищі та поєднаних системою значущих зв'язків. Тому ми пропонуємо як одну з гіпотетично ефективних форм реалізації інформаційної безпеки звернути увагу не на фільтрацію інформації чи її заперечення або критику як, наприклад, у випадку фактчекінгу, контрпропаганди тощо, а на такі, що експлікують механізми функціонування інформації в гіпертексті, практично візуалізуючи технології постправди чи будь-які маніпулятивні практики. Це можуть бути специфічні додатки, які досліджують і навіть частково аналізують інформацію та її джерело на основі оприявлення траєкторії її поширення або градації трансформації смислів у процесі трансляції. На нашу думку, такі форми роботи з інформацією можуть бути цікавими саме для молодіжної аудиторії, оскільки їхня мета – не боротьба з ворожими ідеологічними тенденціями (чим, безперечно, мають займатися спеціальні безпекові служби держави), а демонстрація маніпулятивної природи сучасного медіапростору.

Уже існуючі додатки для контент аналізу соціальних мереж і фактчекінгу мають бути доповненими саме для того, щоб мати змогу демонструвати напрям розвитку системи. Наприклад, додаток Ground News і розширення NewsGuard демонструють рівень упередженості джерела, а також його достовірності. Інструменти Google Fact Check Explorer, Factiveverse Snopes / Factcheck.org, InVID / WeVerify (плагін), Exifdata / Exiftool Awario / Brand24, Google Trends, Опендатабот (Opendatabot) так чи інакше орієнтовані на саму інформацію, на повідомлення, тоді як наша пропозиція полягає в тому, щоб додаток чи плагін відслідковував саме

вузли вищезгаданої сітки гіпертекстової реальності інтернету, оприявнюючи смисл маніпулятивних практик і механізми їх роботи.

Сучасний дослідник інформаційного суспільства стверджує, що «сучасне інформаційне суспільство характеризується глобальною мобільністю й безпрецедентною інтенсивністю всіх соціальних процесів. У цьому контексті глибокого соціокультурного сенсу набуває проблема: як встановити, як виробити стійку ідентичність у сьогоднішньому мінливому світі глобальної комунікації. /.../ Сучасна технокультура дробить, фрагментує, коммодифікує світ людини. Ахіллесовою п'ятою сучасності є втрата відчуття спільності. Як тільки втрачається відчуття спільності, пошук ідентичності набуває широкого розмаху: від раціональної споживчої поведінки до ейфоричного відчуття саморозчиненості в уявній великій спільноті» [45, с. 327].

Але візія науковця, представлена на початку 10-х років ХХІ ст., орієнтована на гіпотетичний діалог Заходу та Сходу: «...метафізична основа такої специфічної сфери людської активності, як духовна комунікація. Парадигма спілкування є настільки істотною для людського досвіду, що «*Homo narrans*» (істота, яка спілкується) стоїть в одному ряду визначень людського роду, як і *Homo sapiens*. Усвідомлюючи недоліки західної системи цінностей, дослідники комунікації (Р. Вільямс, С. Хеймлінг, Р. Джоунс та ін.) звертаються до альтернативного комунікаційного досвіду тих незахідних народів, які зберегли свою соціокультурну ідентичність. При цьому істотно важливо відзначити наступне: мова не йде про заперечення західних моделей спілкування, а швидше про їх розширення (або доповнення) шляхом переміщення в незахідні культурні простори. Йдеться про конструювання інтегральної концептуальної моделі, достатньої для узгодження різних комунікативних реальностей. Наприклад, у східній традиції виняткове значення надається комунікативній силі мовчання. Мовчання вважається тут важливішою й ціннішою частиною справжнього (зрозумілого) спілкування, аніж вербальна комунікація. Тільки через глибоке мовчання, глибокий внутрішній спокій відкриваються нові простори пізнання й розуміння. Тільки за допомогою мовчання тут пізнають глибоку комунікабельність природного світу, коли

внутрішній голос природи стає чутним. Це і є розширена свідомість комунікабельності всього природного світу....

Сучасному суспільству, де панує культ інформації, не вистачає тиші, щоб почути «голос» природи – адже тільки в тиші, в мовчанні досягається духовна комунікація, коли щось відчувається внутрішньо» [45, с. 328].

Наразі в контексті посилення і пришвидшення інформаційних потоків, постання генеративного ІІІ та машинної агентності така візія убезпечення соціальної комунікації видається якщо не утопічною, то пасторальною, і то не тому, що пропонуваний механізм не спрацює, а тому, що ситуація просто не дасть можливості для його розгортання. Конфронтація і консолідація, безумовно, тісно пов'язані і питання інформаційної безпеки, очевидно, загострюється саме в епоху конфронтації, насамперед суспільств і держав. І тому «гібридна війна в Україні є каталізатором як конфронтаційних, так і консолідаційних тенденцій. Проте ці тенденції, на відміну від класичних війн минулого, химерно переплетені. Який баланс конфронтації та консолідації і яку їх якість зумовлює в Україні саме гібридна війна? Чи можна перемогти в ній так, як колись перемагали в минулих війнах? Як гібридна війна впливає на цивілізаційну суб'єктність нашої країни у світі?

Для відповіді на ці запитання передусім слід усвідомити, що Україна є об'єктом, а не суб'єктом гібридної агресії або гібридної війни. Ця обставина є певною мірою позитивною – міжнародна спільнота здебільшого сприймає нашу країну жертвою, а не ініціатором агресії. Проте Україні не вистачає суб'єктності в іншій площині – площині проявлення у світі за межами військового протистояння, в царині інноваційних здобутків у культурі та цивілізації. Перемога в гібридній війні можлива лише шляхом виходу за межі об'єктності, шляхом перетворення на суб'єкта геополітики» [108, с. 90]. Питання, поставлені українськими науковцями у 2020 р., українське суспільство та держава вирішують наразі у російсько-українській війні у прямому зіткненні з агресором. Тому інформаційна безпека та залежна від неї геополітична суб'єктність України, як і власне саме її існування, залежать від чіткого усвідомлення меж безпечного і небезпечного, і ці межі наразі

визначає стан конфронтації – армій, суспільств, культур, дискурсів, наративів, політичних і соціальних моделей, комунікативних ідіостилів, мов.

3.2. Безпековий вимір розвитку України: ідентичність, гейміфікація, пропаганда у воєнний час

Безпековий вимір розвитку України передбачає об'єднання зусиль із забезпечення інформаційної безпеки на соціальному, державному, груповому й індивідуально-екзистенційному рівнях і побудова стратегії та доктрини метафізики безпеки, які передбачають національну ідею як проєкт майбутнього, ідентичність як межі прийнятного та систему ціннісних орієнтацій, а також побудову ідеологічного дискурсу влади й народу таким чином, аби він не зводився лише до форматів контрпропаганди в умовах конкузійної війни з росією. Зазначена проблематика набуває принципово важливого значення, оскільки розвиток України відбувається в умовах довготривалого поєднання внутрішніх трансформаційних процесів із зовнішніми воєнно-політичними та інформаційними викликами, що актуалізує потребу в осмисленні гуманітарної безпеки не лише як теоретичної категорії, а як стратегічного ресурсу державотворення, суспільної консолідації та національної стійкості. У цьому аспекті безпековий вимір розвитку України доцільно розглядати крізь призму взаємозв'язку національної ідеї, ідентичності, пропаганди та інформаційних воєн, оскільки саме в цій площині відбувається боротьба за контроль над інтерпретацією історичного досвіду, за легітимацію політичної суб'єктності, за збереження колективної пам'яті та за відтворення смислових координат суспільного саморозуміння.

Національна ідея у цьому випадку постає не просто ідеологемою чи ціннісним конструктом, а складною інтегративною матрицею, через яку структурується суспільне уявлення про спільне майбутнє, нормативні засади співжиття та межі політичної солідарності. Водночас національна ідентичність виконує функцію не лише культурної самоідентифікації, а й механізму опору деструктивним впливам, оскільки саме вона забезпечує укорінення індивіда у

спільному символічному порядку, здатному протистояти зовнішнім спробам смислової дестабілізації.

Саме поняття метафізики безпеки ми інтерпретуємо в загальнофілософському та соціальнофілософському вимірах. Метафізика безпеки постає як філософсько-теоретичний конструкт, спрямований на осмислення глибинних підстав і умов можливості безпеки як онтологічного та аксіологічного феномена. Вона виходить за межі прикладних і нормативних підходів до безпеки, зосереджуючись на питанні буття, сутності та сенсу безпеки у структурі реальності. У цьому контексті безпека розглядається не лише як стан захищеності від загроз, а як фундаментальна характеристика взаємодії суб'єкта і світу, що визначає горизонти стабільності, передбачуваності та цілісності існування. Метафізика безпеки передбачає аналіз категорій ризику, небезпеки, невизначеності та вразливості як онтологічно первинних елементів, через які конституюється сама ідея безпеки.

Однією з ключових рис концепту є його трансдисциплінарність, що поєднує філософію, соціологію, політичну теорію та етику. Важливим аспектом виступає також акцент на суб'єктивному вимірі безпеки: переживання безпеки або небезпеки формується не лише об'єктивними умовами, а й інтерпретаційними рамками, культурними кодами та когнітивними структурами. Іншою визначальною рисою є динамічність безпеки як процесу, що постійно реконструюється у відповідь на зміни в середовищі та уявленнях про загрози.

Також метафізика безпеки порушує питання про межі контролю та можливість абсолютної безпеки, яка виявляється радше ідеалом, ніж досяжною реальністю. У цьому сенсі безпека постає як регулятивна ідея, що спрямовує практики управління ризиками та формування соціальних інститутів. Нарешті, концепт включає етичний вимір, пов'язаний із балансом між свободою і захищеністю, де прагнення до безпеки може вступати у напруження з іншими цінностями. Таким чином, метафізика безпеки окреслює фундаментальні підвалини розуміння безпеки як складного, багатовимірного і принципово відкритого феномена.

Відпочатку слід підкреслити, що в сучасних умовах, коли інформаційні технології та віртуальність постають як середовище, а не як інструмент, саме поняття віртуальності та віртуального простору комунікації набуває першорядного значення. Сучасна дослідниця стверджує: «Щоб експлікувати онтологічний статус віртуального простору, потрібно виокремити наступне: по-перше, віртуальне буття відмінно від буття речей; по-друге, віртуальне буття є буттям образним. Річ передбачає сутність, яка розкривається в її чуттєвому образі. Сутність є розумово осягнута, її чуттєвий образ «схоплюється» органами сприйняття, вона об'єднує різні образи, висловлюючись в них, але не зводяться до них та має здатність (потенцією) виражатися в інших образах. Сутність автономна від своїх образів, перевершує їх за змістом і в той же час виражається в них.

Сутність змістовна і це зміст ми називаємо предметним змістом речі. Іншими словами, зміст образу повністю і остаточно виражений в самому цьому образі і не існує автономно від нього, не володіє потенцією виражатися в інших образах. Образ у віртуальному бутті заданий носієм, в якому він розкритий та є іншим по відношенню до суб'єкту віртуальної взаємодії. В умовах становлення інформаційного суспільства у окремих індивідів та соціальних груп також проявляється можливість видозмінювати просторово-часовий концепт соціальних відносин. Оцифровка унікальних особистісних відмінностей створює унікальну просторову структуру, строго не локалізовану в жодній з фізичних протяжностей» [101, с. 93].

Ідеться про традиційну діалектику форми та змісту, яка, трансформуючись в екранній культурі, створює в просторі віртуальності специфічне співвідношення суб'єкта соціально-політичної дії, когнітивного агента та модусів його залученості до простору віртуальної комунікації. На нашу думку, інформаційна безпека у віртуальному просторі гранично нівелюється через превалювання форматів над змістом, а інтерфейсу над повідомленням. Інакше кажучи, абсолютна толерантність до будь-яких ідей та соціальних чи політичних поглядів у просторі віртуальності генерує позірне відчуття дистанційованості від реальності, а отже, ілюзію безпеки.

Зв'язок форми та змісту в образі у віртуальному просторі набуває специфічного характеру, зумовленого медіальною природою цифрової реальності та її онтологічною нестабільністю. На відміну від традиційного мистецтва, де форма виступає відносно сталою матеріальною оболонкою змісту, у віртуальному середовищі форма є динамічною, програмованою та інтерактивною структурою, що безпосередньо впливає на продукування змісту. У цьому сенсі образ у цифровому просторі постає як процес, а не завершений об'єкт. Сучасні філософи підкреслюють цю трансформацію. Так, Н. Срнічек зазначає, що цифрові об'єкти існують як модифіковані потоки даних, а не як стабільні сутності, що означає розмиття межі між формою і змістом [206]. Форма тут не просто репрезентує зміст, а конституює його через алгоритмічні механізми відбору, візуалізації та взаємодії. Аналогічно, М. Гансен наголошує, що медіа сьогодні функціонують на рівні афективного досвіду, де форма визначає спосіб переживання змісту, підкреслюючи тілесно-перцептивний вимір цифрових образів [163].

У віртуальному просторі форма набуває ознак інтерфейсу – вона організує доступ до змісту та структурує його сприйняття. Це означає, що зміст не існує поза формою, а виникає в процесі взаємодії користувача з цифровим середовищем. Як зазначає Бьон-Чхол Хань, прозорість цифрового є лише ілюзією, за якою приховується нова форма контролю, що вказує на те, що форма (інтерфейс, дизайн, алгоритм) визначає не лише естетику, але й смислові горизонти [169]. Водночас у віртуальному просторі посилюється симулятивний характер образу. За Ж. Бодріаром, симулякр не приховує істину – він є істиною, яка приховує, що її не існує [13]. У цифровому контексті це означає, що форма може повністю заміщати зміст, створюючи автономні візуальні конструкції, які функціонують без референта.

Отже, зв'язок форми та змісту в образі у віртуальному просторі характеризується їхньою взаємною імплікацією та нестабільністю. Форма стає активним агентом творення змісту, тоді як зміст втрачає автономність і залежить від технічних, алгоритмічних та перцептивних умов. Це відкриває нові можливості для творчості, але водночас ставить питання про автентичність, контроль і межі інтерпретації в цифрову епоху, адже технології безпеки тісно пов'язані з

технологіями віртуальності, особливо в такому динамічному під впливом позитивних і негативних факторів суспільстві, як українське: «...віртуальний простір може розглядатися як специфічна технологія соціального конструювання, сутність якої полягає у виробленні цілей і завдань, що характеризують бажаний стан об'єкта, розробку шляхів і засобів досягнення поставлених цілей. Віртуальний простір у якості соціальної технології використовується для коригування проблемних моментів соціального простору сучасного українського суспільства у тому числі завдяки реалізації віртуальних соціальних проектів, спрямованих на вирішення актуальних соціальних проблем» [101, с. 355].

В опублікованому ще до повномасштабного вторгнення дослідженні (2020) трансформації влади в інформаційну епоху Т. Комарова відзначає, на нашу думку, релевантну рису кореляції знелюднених алгоритмізованих технологій віртуальності та «живої» людської політики й комунікації і робить це на прикладі констатацій кризи традиційних демократій: «Криза сприйняття демократії в інформаційну епоху віддзеркалює загальний конфлікт між аксіологією діяльності та технологією, що з особливою силою виявляється саме на певному етапі людства. У розумінні поняття «демократія» сьогодні превалюють риси, що пов'язані з технологією впровадження демократії із забезпеченням інституціонального підґрунтя, тобто відповідної організації. Інституціонально-технологічні аспекти починають переважати над джерельною аксіологічною сутністю розуміння демократії. У процесі нібито набуття демократичного змісту знецінюється докорінний зміст. Красномовно свідчить про це увага до процедури виборів в Україні, популярність промов експертів, нестабільність інституційно-конституційної моделі, однак на цьому тлі розквітає повна зневага до прав і свобод людини, до їх стану та практичних механізмів захисту. На жаль, інститути та процедури стають у нашому суспільстві та політикумі важливішими за людину» [65, с. 157]. Беручи до уваги, що «розвиток міжцивілізаційного діалогу є найважливішим аспектом сучасної епохи. Різноманітний розвиток, зміни, будь-яке функціонування достатньо складних соціокультурних систем передбачають диференціацію та інтеграцію»

[181, с. 6], зазначимо, що безпека потребує діалогізму, що переконливо аргументує В. Левкулич.

Ця тенденція не демонструє ознак послаблення, понад те консолідація влади й суспільства «навколо прапора та герба» у час воєнної загрози генерує нову хвилю політичного цинізму, опертого на інформаційні технології, який знаходить свій вираз у непоодиноких випадках корупції у вищих ешелонах влади, структурах ЗСУ, що призводить до втрати суспільством згуртованості і вмотивованості дій. Україна потребує інформаційної безпеки, забезпеченої не уніфікацією владних дискурсів та ідеологічних наративів, але індивідуальними та груповими ініціативами, прикладами, які унаочнюють українську ідентичність та привабливість і конкурентність українського наративу та української культури в умовах конкузіональної війни та загроженості інформаційного й віртуального простору. Відомі ще з ХХ ст. підходи до значення інформаційно-комунікативних технологій для безпеки (теорія інформаційного суспільства (З. Бжезинський, М. Кастельс, Е. Тоффлер, Д. Белл та ін.); посткласична соціальна філософія (Ж. Бодріяр, М. Маклуен, Г. Дебор та ін.); теорія віртуальності та медіапростору (Л. Манович, Н. Луман, Ж. Ланьє, А. Крокер та ін.)) наприкінці першої чверті ХХІ ст. з'ясовують свою недостатність для прогнозування гіпотетичних векторів розвитку соціальних систем саме в контексті їх інформаційної безпеки, адже остання безпосередньо визначає їх онтологічний статус. Це дає можливість вказати не лише на мінливість сучасної безпекової політики [17], зумовлену інформаційно-комунікаційними технологіями, але стверджувати її принципову нестабільність унаслідок їхнього розвитку

Сучасний вітчизняний дослідник, вивчаючи проблеми інформаційного забезпечення державної безпеки України в умовах трансформаційних викликів і загроз, визначає наступні тенденції, що посилюють безпековий дисбаланс: «Наразі є сенс говорити про феномен глобального електронного середовища. Це у свою чергу створює певні загрози існуванню держав, перш за все в інформаційній сфері. На нашу думку, основними чинниками, що впливають на формування електронного середовища, є:

- трансформація соціальних і державно-управлінських інститутів в умовах розвитку інформаційного суспільства;
- розвиток онлайн-співтовариств, їх взаємодія між собою і традиційними громадами;
- вплив розвитку Інтернету на зміну системи соціальної комунікації та забезпечення інформаційної безпеки держави;
- трансформація сучасної освіти, розвиток дистанційної освіти;
- проблема збереження культурної ідентичності;
- формування «електронної економіки»;
- формування «електронного уряду» і в кінцевому підсумку – «формування механізмів електронного уряду» [142, с. 78].

Зазначимо, що перелічені чинники, фіксуючи створення віртуальності як простору локалізації життєвих практик людини, зокрема і соціально-політичних, вказують як на позитивні, так і на негативні аспекти віртуалізації соціальної комунікації та взаємодії. Принагідно до проблематики інформаційної безпеки та воєнних контекстів українського суспільства та державного управління особливо слід відзначити проблему збереження культурної ідентичності як надзавдання, вирішення якого необхідно передбачає трансформацію сучасних форм освіти та забезпечення інформаційної безпеки держави через збереження контролю над системами соціальної комунікації і трансформаційними тенденціями в освіті.

Справді, економічні й управлінські аспекти інформаційної безпеки, безумовно, важливі, але в ситуації екзистенційної війни та тотальної загроженості національної культури вони постають швидше засобами й інструментами, тоді як ідентичність, яка формується в освіті, фіксує саму ідею нації як єдності, що уможливлює існування народу та держави. Таким чином, саме у сфері ідентичності зближення форми та змісту в просторі віртуальності видається найменшим, оскільки симулювати ідентичність поки що мережі не можуть повноцінним чином. Маємо на увазі, що Ніцшеве «людське, занадто людське», природа людськості не як ознаки, а як сутності і є фундаментальною пересторогою віртуалізації ідентичності та збереження принципу гуманізму в інформаційному суспільстві та техногенній

цивілізації. Саме тому освіта та соціальна комунікація, соціалізуючи й адаптуючи індивідів і групи, створюють фрейми для політики, економіки і права.

Розуміючи, що кореляція між зазначеними сферами взаємна, ми все ж наполягаємо на розумінні інформаційної безпеки для сучасної України як на збереженні культурної й національної ідентичності насамперед – вони окреслять окремість, забезпечать самопозиціонування та зумовлять формати взаємодії із середовищем, таким чином зберігаючи й забезпечуючи суб'єктність і агентність України в просторі віртуальної та медіатизованої культури й політики, в якій «хвіст може крутити собакою», тобто формати взаємодії можуть зумовлювати її зміст.

Розглядаючи процеси адаптації ноосферного мислення в інформаційному суспільстві, сучасна науковиця зазначає, що «у межах біосфери відбувається боротьба самих різноманітних стратегій, одна з яких являє собою формування ноосферної оболонки, квазірівновагомий подальший розвиток людства. Проте цій стратегії протистоять інші, у тому числі і руйнівні, в результаті чого ноосфера може і не відбутися, тому так важливим є формування ноосферного мислення і світогляду. У ноосферному мисленні слід виділити декілька основних напрямків: планетарне мислення, формування нообіогеоценозів, усвідомлення ноосферогенозу в цілому. Людина не може поки що охопити своєю свідомістю всі аспекти ноосфери: її багатовимірність, складне ієрархічне облаштування і саморозвиток. Першою фундаментальною задачею у процесу становлення ноосфери являється формування планетарного мислення» [25, с. 147].

На нашу думку, концепція планетарного мислення давно на часі у масштабі людства, але в контексті сучасного загострення геополітичних процесів, зумовленої розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та III боротьби за ресурси й перерозподілу ринків є швидше стратегічним орієнтиром, ніж реальним політичним завданням. Дослідниця вважає, що «головна функція ноосферного мислення – це забезпечення інтегральної цілісності, єдності, безпеки і добробуту своїх громадян, що забезпечується за рахунок вмілого керівництва та ефективного управління» [25, с. 147-148].

Тобто ідеться про формально-інструментальний аспект прагматичної раціональності, універсалізованої у планетарних масштабах. При цьому якусь глобальну ідентичнісну ідею, крім антропоцентризму чи гуманізму в різних тлумаченнях, ці інструменти не передбачають як необхідні; ідеологія та формати ідентичності, отже, за замовчуванням постають як модульні елементи системи, не необхідні, а факультативні, тоді як сучасна Україна, аби акцентувати власну суб'єктність, має ставитися до своєї ідентичності навіть з певною гіпертрофованою увагою. Саме тому такі важливі освіта, культура й політика прямої дії, суспільні практики комеморації – все те, що дозволяє людині вийти з капсули віртуальності до реального Іншого та власне зустрітися з власними нацією і народом.

Неможливо не погодитися, що «якщо докорінним чином сформувати теоретичне підґрунтя розвитку концепції гуманітарного розвитку сучасного українського суспільства, що базується на соціоантропологічній парадигмі, та сприяти рефлексії соціально-орієнтованого державного управління, методологічних прийомів і технік його впровадження; структуризації, так і інституціонального впливу держави на економіку, політику, культуру, соціальну сферу, можливих варіантів вирішення проблем у всіх сферах життєдіяльності суспільства, використовуючи самоорганізаційні і креативні аспекти; ...у сучасній соціально-філософській науці має місце пізнавальна наукова проблема, яка пов'язана з дефіцитом теоретичної та практичної рефлексії механізмів розвитку сучасного соціуму, в центрі якої антропологічна проблематика, яка сприяє поглибленню підґрунтя для аналізу загальнолюдських цінностей в умовах загальносвітових тенденцій – глобалізації і глокалізації» [25, с. 151].

У такому разі гуманітарний розвиток сучасної України має бути забезпечений від інформаційних загроз і то насамперед, адже саме формати визначають сенси в просторі віртуальної комунікації, і тому маклуенівська теза про те, що медіа є повідомленням не тотожна вітгенштайнівському твердженню про те, що вживання обумовлює значення. Знелюднений, анонімізований меседж інформаційного потоку віртуальності дегуманізує соціальну й політичну практику, причому це не є епіфеноменом мережевої культури. Це наслідок принципу симуляції людських дій,

мовлення та комунікації у віртуальності. Розкрити зміст цієї симуляції можна, на нашу думку, лише зсередини, чітко відокремивши людську й машинну агентності не на рівні «схоже – не схоже» умовного тесту Тюринга будь-якого рівня складності, а на рівні безпосереднього емпіричного досвіду. Тобто для спілкування з людьми – люди, для аналізу мережевого контенту – додатки. Таким спрощеним формулюванням диференціації безпекових загроз для воєнної та повоєнної України ми можемо зафіксувати нагальну потребу в оприявненні вододілу між політичними загрозами традиційними та такими, що є похідними від інформаційних технологій.

Вивчаючи розвиток інститутів інформаційної безпеки сучасної України, сучасний дослідник зазначає: «Аналіз сучасних дискурсів щодо інформаційної безпеки виявив її мультидисциплінарний характер, який охоплює філософські, політологічні, і національно-безпекові аспекти, з огляду на зростаючу роль інформаційно-комунікаційних технологій у глобальному контексті. Визнання інформаційної безпеки критично важливою компонентою національної та міжнародної безпеки підкреслюється необхідністю захисту суспільства від недостовірної, маніпулятивної та шкідливої інформації, що може підривати стабільність, соціальну згуртованість та демократичні цінності. Центральне місце в дослідженні інформаційної безпеки займає вивчення впливу інформаційних втручань на рівні регіональної та глобальної геополітики, що вимагає аналізу зовнішніх і внутрішніх загроз. Такі загрози охоплюють широкий спектр дій, від кібератак та поширення дезінформації до цілеспрямованих інформаційних кампаній, що впливають на громадську думку та політичні процеси. Враховуючи ці виклики, ключовими принципами дослідження інформаційної безпеки є комплексність та системність підходів, що дозволяють всебічно оцінити ризики та розробити ефективні стратегії захисту. Важливу роль у цьому процесі відіграє налагодження співпраці з міжнародними організаціями та партнерами, що сприяє обміну досвідом, знаннями та найкращими практиками у галузі інформаційної безпеки» [85, с. 231].

Зазначимо, що дослідник підкреслює статус інформаційної безпеки як стану певної рівноваги, тобто захищеність, якої слід досягти і яку слід оберігати. На нашу

думку, системність суспільства і держави в контексті діалектичного розуміння соціально-політичних часу й простору не дозволяє в інформаційному суспільстві розуміти інформаційну безпеку статично – вона швидше є процесуальністю взаємодії один з одним, спільнотами, суспільством, державою, віртуальністю в просторі медіа, культури – як традиційної, так і віртуальної. Безумовно, це пов'язано зі специфікою цифрових комунікацій, що насамперед стосується платформ: «Особливо цікаві когнітивні наслідки експансії цифрових комунікацій. Чи можна говорити сьогодні про генезис під впливом агресивної віртуальності і в ній нового типу соціального знання? Всі передумови для цього в наявності... трансляція всіх видів повідомлень в одній і тій же системі індукує їх інтеграцію в загальній когнітивній структурі. Прийом аудіовізуальних новин, освітніх передач і шоу на одному і тому ж засобі – це ще один крок до зміщення змісту, який вже має місце на телебаченні. З погляду засобу різні види комунікації схильні запозичувати принципи один у одного: інтерактивні освітні програми виглядають як відеоігри; випуски новин будуються як аудіовізуальні шоу; судові процеси траншуються як «мільні опери»; спортивні ігри ставляться професіоналами так, що вони стають все більш схожими з фільмами в стилі action і так далі...» [93, с. 47].

Важливо, що ідеться не про еклектику контенту чи жанрів медіаформатів в інформаційному потоці, а швидше про уніфікацію цього потоку, який відповідно формує рецептивні фрейми та впливає на колективну уяву, обумовлюючи практики реальної комунікації, особисті та групові поведінкові моделі тощо. Загроза інформаційній безпеці полягає, очевидно, в самій інформації, що розуміли ще давньогрецькі філософи (пригадаймо хоча б Платона з його концептом симулякра чи Анархасиса з його метафорою убезпечених кораблів, витягнутих на берег), але уніфікація інформаційного потоку вкрай утруднює розрізнення між фактом і фейком, істиною та хибою, реальним і уявним, тобто практично віддає людський життєсвіт на поталу технологіям постправди та їхнім бенефіціарам: політичним акторам – корпораціям, державам, політичним силам тощо. Отже, інформаційна безпека в сучасній Україні в останньому наближенні є захистом свободи

самовизначення та ідентичності, тоді як позірно на першому місці безпека соціальних інституцій і механізмів.

У контексті інформаційної безпеки у воюючій країні слід також розглянути поняття гейміфікації. Гейміфікацію ми розглядаємо наразі не лише як сучасний освітній тренд чи новітню життєву форму, яка в умовах цифровізації репрезентує ідеї Й. Гайзінги чи Е. Берна, а тлумачимо цей феномен як тенденцію застосування ігрових практик і стратегій в неігрових контекстах включно з воєнною сферою. Сучасні науковці зазначають: «...гейміфікація війни в глобальних бренд-комунікаціях є складним багатовимірним феноменом, який поєднує механіки емоційного маркетингу, цифрового сторітелінгу та символічної політики бренду. Встановлено, що інтеграція воєнних наративів у гейміфікований дизайн здатна суттєво підвищувати рівень залученості аудиторії, активізувати механізми солідарності та посилювати вірусність комунікацій» [139, с. 410]. Таким чином, маючи на увазі, що «одним з ключових елементів нової цифрової культури стають ігри. Дослідники констатують, що комп'ютерні ігри вже давно втратили статус феномена інформаційної субкультури, а процес гейміфікації вийшов за межі індустрії розваг і поширився на всі сфери суспільного життя – від освіти, професійної діяльності і стосунків між людьми, до побудови кар'єри і суспільств» [61, с. 199], ми стверджуємо, що гейміфікація давно вийшла за межі дизайну ігор, позаяк медіатизація та датифікація культури створила умови для постання специфічного поведінкового режиму як життєвої форми, яка може накладатися на традиційні і трансформувати їх.

Таким чином, гейміфікація постає як модус привласнення й олюднення людської активності (включно із соціально-політичною дією) в епоху інформаційно-комунікаційних технологій, способом поєднання емпіричного й віртуального потоків досвіду, а отже, вихід за межі суспільства спектаклю (Г. Дебор) та симуляції і симулякрів (Ж. Бодріяр), розмивання межі між істинним і неістинним. Власне, тенденція до гейміфікації формує новий рівень інформаційної безпеки, орієнтований на покоління digital native, сформовані цілком у середовищі цифрової комунікації та віртуальної культури. Ми акцентуємо саме універсальний

характер гейміфікації [221], а також її специфічний спосіб подавати інформацію як процесуальність, через дію [225].

XXI ст. як століття ігор (Е. Ціммерман, Д. Гі, М. Кастельс, С. Вальц, К. Текінбас) передбачає для інформаційної безпеки нові виклики. В українському ж контексті це означає використання ігрових стратегій у війні, що засвідчує проєкт Defense Tech for Ukraine («Оборонні технології для України» (DTU)) [135]. Безумовно, гейміфікація передбачає перехід від безпеки, тлумаченої як статична захищеність закритої системи до процесуальної, діяльнісної логіки аутопоезису (У. Матурана, Ф. Варела) відкритих систем – у цьому контексті не біологічних, а соціально-комунікативних. Також можна виокремити філософське підґрунтя, якщо гейміфікацію війни розглянути крізь призму постмодерної філософії, зокрема ідей Ж. Бодріяра, Ж. Делеза та сучасних концепцій алгоритмічного управління. Такий підхід дозволяє вийти за межі інструментального розуміння гейміфікації та осмислити її як фундаментальну трансформацію самої природи війни, інформації та суб'єктності.

З позиції Ж. Бодріяра, який у праці «Війни в Затоці не було» (1991) описав феномен симуляції війни через медіа, сучасна гейміфікована війна може розглядатися як новий етап гіперреальності. Якщо у Бодріяра війна перетворюється на медійний симулякр, то у випадку України ми спостерігаємо наступний рівень – інтерактивний симулякр, де реальні бойові дії інтегруються у цифрові інтерфейси, що функціонують за логікою гри. Це засвідчує також трансформація сприйняття українцями медійного контенту після початку війни переважно в бік недовіри, яка посилює відчуття небезпеки [107], а також освітні практики воєнного періоду [141].

Відеозаписи з дронів, які використовуються для підтвердження уражень і нарахування балів, водночас є і доказом реальності, і елементом її медіа-репрезентації. Таким чином, відбувається парадоксальне поєднання: війна є максимально реальною (у сенсі фізичних наслідків), але водночас переживається і організовується як симуляційний процес. Це створює новий тип інформаційної безпеки, де ключовим стає не лише контроль інформації, але й контроль її репрезентації у цифровому середовищі.

Ж. Делез у своїй концепції «суспільств контролю» («Post-scriptum sur les sociétés de contrôle», 1990) пропонує іншу оптику для аналізу. На відміну від дисциплінарних суспільств М. Фуко, де контроль здійснюється через інституції, Делез описує мережеві, децентралізовані системи, в яких влада функціонує через безперервний моніторинг і модуляцію поведінки. Принагідно до України фукіанський і делезівський підходи утворюють єдність – елементи дисциплінарної системи, притаманної СРСР, взаємодіють з механізмами цифрового контролю, впроваджуваними актуальною владою, адже наразі Україна є чи найяскравішим прикладом суспільства контролю (контроль громадян через цифрові реєстри, дивідуалізація, цифровий фронт, електронний облік, «Дія» тощо), за Делезом. Це, безумовно, означає реконцептуалізацію безпеки. Гейміфіковані військові платформи, що використовуються в Україні, є яскравим прикладом такої логіки: вони не просто фіксують дії, а постійно оцінюють, ранжують і стимулюють суб'єктів через алгоритмічні механізми. Бал, рейтинг, бонус – це не лише елементи гри, а інструменти контролю, які формують поведінку без прямого примусу. У цьому сенсі гейміфікація виступає як форма «м'якої влади», що інтегрує індивіда у систему безпеки через мотивацію, а не через наказ.

Сучасні теорії алгоритмічного управління (algorithmic governance) доповнюють ці підходи, акцентуючи увагу на ролі даних і алгоритмів у прийнятті рішень. Український контекст передбачає осмислення легітимності публічної влади та режимів управління під час війни [71]. У гейміфікованій війні алгоритми визначають, які дії є ефективними, які – ні, як розподіляються ресурси і як оцінюється результат. Це означає, що частина суверенітету держави фактично делегується технічним системам. У випадку України це проявляється у використанні цифрових платформ для управління дронними операціями, де рішення базуються на даних, отриманих у реальному часі. Така модель має очевидні переваги – швидкість, точність, масштабованість, але водночас породжує нові ризики: алгоритмічну упередженість, вразливість до кібератак, а також проблему «чорної скриньки», коли логіка прийняття рішень стає непрозорою навіть для самих користувачів.

Поєднання цих трьох підходів дозволяє сформулювати кілька ключових висновків щодо природи гейміфікації війни. По-перше, вона трансформує війну у гібрид реальності та симуляції, де інформація стає не лише інструментом, але й середовищем існування конфлікту. По-друге, вона змінює структуру влади, переводячи її з ієрархічної у мережеву, де контроль здійснюється через алгоритми і стимулюючі механізми. По-третє, вона створює новий тип суб'єкта-оператора, який діє у межах цифрового інтерфейсу і взаємодіє з війною як із системою даних.

У контексті національної інформаційної безпеки це означає, що держава повинна контролювати не лише інформаційні потоки, але й самі алгоритми, які їх структурують. Інформаційна безпека у XXI столітті – це вже не тільки захист даних, але й управління логікою їх обробки. Для України, яка перебуває на передовій як у фізичному, так і в цифровому вимірі війни, це набуває стратегічного значення. Гейміфікація, таким чином, є не просто технологічним інструментом, а елементом нової онтології війни, де межі між грою, інформацією та реальністю стають дедалі більш умовними.

Отже, гейміфікація як концепт сучасної цифрової культури може бути розглянута не лише як інструмент підвищення мотивації, а як системний механізм управління поведінкою в складних соціотехнічних середовищах та відповідно модель їх безпеки. У контексті національної інформаційної безпеки це означає інтеграцію ігрових механік – балів, рейтингів, зворотного зв'язку та цифрової винагороди, у процеси збору, обробки та верифікації інформації. Такий підхід трансформує пасивного користувача інформації в активного суб'єкта безпеки, здатного взаємодіяти з державними та військовими системами у режимі реального часу. Особливої актуальності ця трансформація набуває в умовах повномасштабної війни в Україні, де інформаційний вимір конфлікту є не менш значущим, ніж пряме фізичне протистояння.

Війна в Україні продемонструвала унікальний кейс переходу від традиційних моделей інформаційного забезпечення до так званої операційної гейміфікації, коли ігрові механіки інтегруються безпосередньо у військові процеси. Прикладом є система Army of Drones Bonus, яка передбачає нарахування балів військовим

підрозділам за підтверджене знищення ворожих цілей із використанням безпілотних літальних апаратів. Ключовим елементом цієї системи є обов'язкова відеоверифікація результатів, що не лише підвищує точність обліку, але й створює новий стандарт інформаційної прозорості. Бали, отримані у межах системи, можуть обмінюватися на нове обладнання, що формує замкнений цикл «інформація – дія – підтвердження – винагорода». У цьому контексті гейміфікація виступає не як допоміжний інструмент, а як ядро цифрової військової логістики.

Особливу роль у цій системі відіграють дроніві технології, які стали центральним елементом сучасної війни в Україні. Безпілотники виконують функції розвідки, коригування вогню та безпосереднього ураження цілей, формуючи при цьому масиви даних, що інтегруються у гейміфіковані платформи. Взаємодія людини з дронами дедалі більше опосередковується цифровими інтерфейсами, включаючи елементи доповненої реальності та алгоритми штучного інтелекту, що дозволяє підвищити точність і швидкість прийняття рішень. Таким чином, формується кіберфізична система, де інформаційні потоки безпосередньо впливають на фізичні результати бойових дій. Це має критичне значення для інформаційної безпеки, оскільки забезпечує одночасно і збір, і перевірку даних у межах єдиного цифрового контуру [26].

Однак, щоб повністю зрозуміти значення гейміфікації у війні, необхідно звернутися до її філософського виміру. У класичній філософії війни, починаючи від Клаузевіца, війна розглядалася як продовження політики іншими засобами, тобто як раціональна діяльність, спрямована на досягнення політичних цілей. Гейміфікація, натомість, змінює саму структуру раціональності війни, вводячи елементи гри, які, як відомо, за Й. Гейзінгою, є фундаментальною складовою культури. У гейміфікованій війні відбувається злиття «серйозного» та «ігрового», де бойові дії одночасно залишаються смертельно небезпечними і набувають форми цифрового змагання.

Це породжує феномен, який можна назвати алгоритмічною етикою війни. Якщо у традиційній війні моральні рішення приймаються людьми, то в гейміфікованих системах вони частково делегуються алгоритмам: система

визначає, що є «успіхом», як він вимірюється і як винагороджується. Таким чином, формується новий ціннісно-економічний порядок, за яким цінність дії визначається її місцем у системі балів і рейтингів. Цей процес може призводити до редукції складних етичних дилем до кількісних показників, що створює ризик дегуманізації війни як людської життєвої форми. Проблема розлюднення ворога в медіа, пропаганді і контрпропаганді є суттєвим фактором дестабілізації інформаційної безпеки, за яким вимоги останньої можуть суперечити етичним настановам особи чи групи.

Водночас, з точки зору постструктуралістської філософії, зокрема ідей М. Фуко, гейміфікація може розглядатися як форма біовлади, що здійснює контроль над поведінкою через мікромеханізми стимулювання і нормалізації. У цьому сенсі гейміфіковані військові платформи виступають інструментами дисциплінарної влади, які формують «правильного» суб'єкта війни – ефективного, раціонального, орієнтованого на результат. Водночас, вони також відкривають можливості для децентралізації влади, оскільки дозволяють широкому колу акторів брати участь у процесах безпеки. Знову ж таки, останні тлумачення загострюють проблему дегуманізації.

З позицій феноменології можна говорити про зміну досвіду війни: оператор дрона, який взаємодіє з ворогом через екран, переживає війну інакше, ніж солдат на полі бою. Гейміфікація посилює цей ефект, створюючи інтерфейси, що нагадують відеоігри, і тим самим змінює сприйняття ризику, відповідальності та наслідків. Це може як знижувати психологічне навантаження, так і створювати ефект відчуження від реальності насильства.

Кореляція між гейміфікацією та інформаційною безпекою у цьому контексті набуває глибшого змісту. Гейміфікація не лише підвищує ефективність інформаційних систем, але й змінює саму природу інформації як ресурсу влади. Вона перетворює інформацію на елемент гри, де її цінність визначається не лише змістом, але й роллю у системі стимулів. Це дозволяє державі більш ефективно управляти інформаційними потоками, але водночас створює нові вразливості, пов'язані з можливістю маніпуляції ігровими механіками. Класичний роман

О. Карда «Гра Ендера» («Ender's Game», 1985) моделює ситуацію трансформації досвіду оператора військових систем і його візію війни, яка відбувається для нього на екрані монітору.

Для України, яка перебуває у стані війни, ці аспекти мають екзистенційне значення. Гейміфікація дозволяє компенсувати асиметрію ресурсів за рахунок підвищення ефективності, забезпечує інтеграцію цивільного населення у процеси безпеки, стимулює розвиток технологій і підвищує довіру міжнародних партнерів. Водночас вона вимагає високого рівня кіберзахисту і етичного контролю, щоб уникнути негативних наслідків.

У цьому контексті можна виокремити п'ять ключових напрямів оптимізації інформаційної безпеки України:

- 1) інтеграція штучного інтелекту для аналізу даних;
- 2) посилення кіберзахисту цифрових платформ через zero-trust архітектуру (архітектура нульової довіри (ZTA) – це система кібербезпеки, що базується на принципі «ніколи не довіряй, завжди перевіряй», що усуває неявну довіру для користувачів або пристроїв незалежно від їхнього місцезнаходження);
- 3) стандартизація процедур верифікації інформації;
- 4) обмеження доступу до релевантних даних;
- 5) розвиток систем протидії безпілотникам.

Ці заходи дозволять максимально використати потенціал гейміфікації, мінімізуючи її ризики.

Таким чином, гейміфікація постає як нова парадигма управління інформацією, що поєднує технологічні, соціальні та етичні аспекти. У випадку України вона стає ключовим елементом національної інформаційної безпеки, інтегруючи дроніві технології, цифрові платформи та людську поведінку у єдину систему. Філософський аналіз показує, що гейміфікація не лише змінює інструменти війни, але й трансформує її сутність, створюючи нову реальність, де межа між грою і війною стає дедалі менш чіткою.

Для інформаційної безпеки України гейміфікація постає важливою тенденцією і водночас маркером уявлень про безпеку на індивідуальному та соціальному рівнях. Можна сказати, що гейміфікація є маркером новітнього модусу переживання реальності когнітивним агентом, відокремленість якого від інших людей і спільнот посилюється ще і фільтром віртуальної реальності. Очевидно, що це загострює не лише проблематику реабілітації військових у повоєнний період і зниження тривожності суспільства, але і змінює саме поняття самотності як окремішності в цифрову епоху. Парадоксальним чином з точки феноменології та філософської антропології у віртуальній реальності гри убезпеченим можна бути, лише маючи можливість вийти з неї, що вказує на неможливість гарантувати інформаційну безпеку лише управлінськими й політичними методами та на велике значення культурних інституцій, а також церкви й освіти.

Якщо «інформаційно-психологічний захист як фактор збереження національної та культурної ідентичності. Проблема інформаційно-психологічної безпеки особистості, її психологічної захищеності й способів формування психологічного захисту в умовах кардинальних змін суспільства стає особливо актуальною як у теоретичному, так і в прикладному плані» [50, с. 65], то інформаційна безпека другої чверті ХХІ ст. має бути узгодженим рухом від людини до соціуму й держави та від держави до людини, такою інтеракцією та взаємодією, яка усуває крайнощі фукіанської дисциплінарності та Делезового контролю у суспільній сфері, гуманізуючи безпековий простір і здійснюючи релегітимізацію не лише антропологічного знання, але і відповідного світогляду включно з етичними й аксіологічними елементами. Цінність людського життя в добу цифрових технологій з необхідністю має постати як визначальна, що власне і надасть мотивації та сенсу інформаційній безпеці у масштабах людства.

Розглядаючи поняття національної ментальності, Є. Борінштейн стверджує, що вона є принципово динамічний феноменом, «соціокультурний явищем, яке постійно трансформується» [16, с. 32], що логічно приводить нас до поняття інерційності масових культури, свідомості та уяви.

Сучасний дослідник, говорячи про кібербезпеку, наголошує на властивості самозбереження системи: «Світова цивілізація, окремі держави, як і будь-які інші динамічні системи (біологічні, технічні або соціальні), розвиваються в умовах постійних зовнішніх і внутрішніх впливів різної природи і різних форм. Зовнішні та внутрішні впливи можуть мати як позитивний, так і негативний характер. Позитивні впливи – це ті, які сприяють досягненню мети функціонування динамічної системи (ДС) і, як мінімум, не погіршують якісні характеристики цього функціонування. Негативні впливи – це ті, які призводять до істотного погіршення якісних показників функціонування ДС і, навіть, можуть привести до неможливості досягнення мети функціонування (до функціональної загибелі).

Відомо, що самозбереження – це прагнення якомога довше зберегти своє життя, прагнення убезпечити себе від чогось... Отже, властивість самозбереження системи – це така властивість, яка спрямована на забезпечення досягнення цілей функціонування шляхом нейтралізації дії негативних впливів. Тому базовою умовою існування, функціонування і розвитку ДС є наявність у неї такого фундаментальної атрибутивної властивості як самозбереження. Наявність властивості самозбереження забезпечується завдяки функціонуванню спеціальної підсистеми адаптації ДС до змін зовнішніх і внутрішніх впливів. Основне призначення підсистеми адаптації полягає в нейтралізації негативних впливів, що перешкоджають досягненню мети функціонування ДС, і, як мінімум, у збереженні якісних характеристик цього функціонування, а, як максимум, в створенні сприятливих умов для їх підвищення. Нейтралізація реалізації негативних впливів відбувається в результаті певної реакції ДС, ініційованої підсистемою адаптації. Отже, саме властивість самозбереження, що базується на взаємодії всієї системи і її підсистеми адаптації, лежить в основі всіх процесів еволюції» [6, с. 103-104].

Цікаво, що такий підхід об'єднує біологічну та соціотехнічну, системну візію безпеки, але при цьому практично елімінує так званий антропогенний фактор, який може вносити елемент непередбачуваності в траєкторію розвитку та змін будь-якої дисипативної системи. На нашу думку, інформаційна безпека має концептуалізуватися, виходячи не з пріоритетизації системи, а з людської точки

зору, людського досвіду, екзистування, життєвих форм і соціально-політичної дії. Саме тому слід чітко диференціювати візію інформаційної безпеки в раціональному й магічному типах свідомості: «Шукати чітку грань між раціональним і магічним типом свідомості було б марною справою. Парадоксальність суспільної свідомості знаходить свій прояв в її антиномічності й диверсифікації: навіть у свідомості окремої людини химерно переплітаються взаємовиключні наукові, стихійно-матеріалістичні, міфологічні, ідеалістичні уявлення, причому питома вага останніх тим більша, чим менш знайомі з досвіду індивіда об'єкти стають предметом розгляду. Часте повторення навіть безглузвих постулатів здатне закріпити їх у свідомості людини настільки, що вона не помічає підміни. Міжпоколінські канали передачі інформації, насамперед через сім'ю, поширюють не лише традиції, але й передсуди» [90, с. 144-145]. До згаданих типів свідомості можна додати ще й побутову свідомість, що формує колективну уяву. Саме тому в сучасному світі акцентування гуманітарної безпеки осмислюється з філософської точки зору, яка обумовлює цифровізацію даних і конкретні гуманітарні практики допомоги [200], також можливості гуманітарної безпеки та гуманітарної діяльності ставляться в контекст розвитку цифрових технологій [173].

Досліджуючи інформаційну безпеку, сучасний науковець зазначає: «Попри всі позитивні зрушення в українському суспільстві, на сьогодні ми змушені акцентувати увагу на недостатню здатність суспільства, включно з молоддю, професійно орієнтуватись у загальному інформаційному потоці (на предмет її достовірності) – навичок, що вимагають не тільки відповідної суспільної, а й інформаційно-технічної підготовки. За виключенням обмеженої частини громадян, так чи інакше обізнаних з новітніми інформаційними технологіями, переважна частина громадян не усвідомлює навантаження та впливу сучасних інформаційних загроз. Недостатній рівень суспільно-політичної освіти молоді на рівні середніх і вищих навчальних закладів, інформаційно-психологічні операції агресора, на жаль, здатні досягати цільової аудиторії. Звідси – й низька стійкість суспільства до існуючих та потенційних загроз політичного, інформаційного та військового характеру; неготовність значної частини громадян до захисту України» [103].

На жаль, ці констатації 2021 р. практично зберегли свою актуальність і нині, після чотирьох років повномасштабного вторгнення агресора, що змушує не лише констатувати недостатність інструментального розуміння інформаційної безпеки, за якого держава працює не з причинами, а з наслідками негативних явищ, але і формування простору «уявної допомоги», «уявної участі» та «уявного адресата» гуманітарної безпеки назагал та інформаційної зокрема, подібне до процесів, які у західних суспільствах сформувалися у XX ст. під час масштабних кампаній гуманітарної допомоги жертвам воєн і військових конфліктів. Медіатизація цієї проблеми сформувала ситуацію, коли безпека віртуалізується і може не передбачати реальної дії, а зводиться до віртуальної участі [177]. Отже, використання інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення інформаційної безпеки є підставою для розуміння категорії гуманітарного у XXI ст., причому не інструментальною, а онтологічною, такою, що надається і до доктрини інформаційної безпеки в соціально-політичному вимірі, і до метатеорії інформаційної безпеки у вимірі філософському.

Сучасний дослідник стверджує: «У цей критичний момент історії гуманітарної діяльності успіх залежить від того, чи усвідомлять гуманітарні працівники того, що використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) має стати основною компетенцією для гуманітарної діяльності. У минулому вони розглядалися як окрема підгалузь гуманітарної практики, але зараз їхня центральна роль зробила збір, аналіз та поширення даних, отриманих з ІКТ та інших джерел, базовою навичкою, необхідною для гуманітарних працівників у XXI столітті. Використання ІКТ тепер має розглядатися як важлива компетенція з критично важливими наслідками для ефективності та результативності гуманітарного реагування» [199].

У контексті реалізації гуманітарних практик в Україні важливо зазначити, що технологічні заходи безпеки можуть не співпадати з вимогою залучення громад і суспільства в цілому, що вкрай негативно позначається на політичних та ідеологічних наративах, які мають консолідувати суспільство [192]. Також слід згадати про кореляцію між політичними поглядами людей і спільнот і їх рецесією

інформаційних технологій, зокрема пов'язаних з ІІІ [196], що теж впливає на інформаційну безпеку, способи її забезпечення та концептуалізації в соціальних дискурсах і колективній уяві.

Таким чином, у ХХІ столітті війна дедалі більше виходить за межі фізичного протистояння і трансформується у багатовимірний конфлікт, центральним елементом якого стає інформаційний простір. Інформаційні війни, які є складовою гібридних конфліктів, спрямовані не лише на дезорганізацію систем управління чи кіберінфраструктури, а передусім на вплив на свідомість індивідів і колективів, зміну цінностей, ідентичностей та моделей поведінки. У цьому сенсі вони безпосередньо корелюють з національною інформаційною безпекою, оскільки остання залежить не лише від технічного захисту даних, але й від стійкості суспільства до маніпуляцій і дезінформації.

Сучасні дослідження визначають інформаційну війну як латентний вплив на масову свідомість через пропаганду, дезінформацію та маніпуляцію з метою трансформації соціально-політичних установок. У контексті російсько-української війни цей вплив набуває системного характеру: він спрямований на підриг довіри до державних інституцій, деморалізацію населення та розмивання національної ідентичності. Сучасна інформаційно-психологічна війна є системоутворюючим фактором національної безпеки, і її значення лише зростає разом із розвитком цифрових технологій. В. Алещенко, розглядаючи психологічні аспекти безпеки в контексті інформаційно-психологічних воєн і російсько-української війни, зазначає: «Необхідно розпочати підготовку фахівців з ведення інформаційно-психологічних воєн. На базі провідних закладів вищої освіти України, у тому числі, і силових відомств розгорнути систему підготовки фахівців з інформаційної безпеки із кваліфікаційним рівнем від спеціаліста до магістра управління за різними спеціалізаціями в межах спеціальності "Інформаційна безпека держави". Активно залучати молодь до створення програмного забезпечення, відеоконтенту, спрямованого на стимулювання патріотичного духу в нашій країні, створення сайтів, поширення необхідної інформації в соціальних мережах, переведення літератури, необхідного контенту на іноземні мови, тобто для активного

централізованого ведення інформаційно-психологічних операцій. Організація ефективної системи забезпечення інформаційної безпеки держави передбачає централізоване управління з конкретними функціями, які забезпечують моніторинг і контроль за всіма психологічними компонентами інформаційної війни» [2, с. 30-31].

Таким чином, слід наголосити, що заходи, названі дослідником, стосуються управлінських аспектів інформаційної безпеки, тоді як когнітивна війна – це війна наративів, які не конче надаються до контролю адміністративними методами: «...когнітивна війна сьогодні є одним із ключових вимірів сучасного безпекового середовища, де битва за свідомість, уявлення і волю населення стає не менш важливою, ніж традиційні бойові дії. Російсько-українська війна (з 2014 року) демонструє, що успіх чи поразка в когнітивному просторі визначає не лише імідж держави на міжнародній арені, а й безпосередню здатність країни захищати свою територіальну цілісність та національну ідентичність. Когнітивна війна – це війна за свідомість, де інформація, наративи та смисли стають головними бойовими інструментами. Перемога у цій війні є ключовою умовою для досягнення загальної перемоги України у гібридному конфлікті з росією. Тільки системний, скоординований, інноваційний підхід до когнітивної безпеки здатен зламати перевагу ворога і забезпечити стійкість українського суспільства та держави в умовах сучасних викликів» [62, с. 45]. Але яким саме чином можна забезпечити доступ до рецептивного потоку людини та формування колективної уяви? Відповідь гранично проста: через інформацію. І в цьому контексті саме поняття маніпуляції може втрачати свій сенс, адже в умовах фільтрації інформаційного потоку будь-яка інформаційна взаємодія може бути інтерпретована як маніпуляційна.

Отже, інформаційні війни слід розглядати як органічний і невід’ємний компонент сучасної соціальної реальності, який суттєво модифікує традиційні моделі державного управління, геополітичної рівноваги та стратегічної комунікації. Посилення їхнього впливу безпосередньо пов’язане з інтенсивним розвитком інформаційно-телекомунікаційних технологій, що визначають структурну

організацію глобалізованого дискурсивного простору. У постіндустріальному суспільстві, з огляду на довготривалі руйнівні наслідки класичних міждержавних конфліктів, інформація набуває статусу не лише стратегічного ресурсу, але й своєрідної онтологічної зброї масового когнітивного впливу, інтегрованої в алгоритмічно керовані процеси формування колективної свідомості. Відтак цей феномен виходить за межі суто прикладного аналізу і стає об'єктом ґрунтовної філософської рефлексії, оскільки актуалізує проблематику істини, маніпуляції, епістемологічної достовірності та семантичного викривлення реальності.

Вивчаючи «алгоритмічний захист онлайн комунікацій, формування метакогнітивних стратегій у молодіжному середовищі», загальну резистентність до інформаційних атак, механізми психологічної адаптації до інформаційного тиску, «дискурсивний вплив цифрових технологій на інтергенераційний розрив», сучасні дослідники зазначають: «При стратегічному позиціонуванні певним чином верифікованих інформаційних імпульсів у суспільстві відбувається формування нормативних імперативів та регуляторних механізмів, що функціонують поза межами класичних юрисдикційних та транскордонних правових систем. Ба більше, ці процеси уникають традиційного морально-етичного коригування, оскільки їхня дія відбувається на рівні латентного впливу на когнітивні конструкції суб'єкта. Ключовим аспектом інформаційної війни є те, що інформація не лише виконує функцію транспарентного носія знань про реальність, а й виступає маніпулятивним інструментом для контролю за суб'єктивною онтологією. Глобалізований капіталізм (або його постмодерністська версія – посткапіталізм) не потребує множинності націй, їхньої самобутності чи культурної аутентичності; натомість він імплементує уніфікацію та стандартизацію як умови стабільності соціальних структур. Це призводить до того, що культурні продукти ХХІ століття репрезентують унітарний формат соціальних відносин, що поступово редукує здатність індивідуума до автономного критичного мислення та деконструкції нормативних наративів» [48, с. 10].

Особливо слід відзначити антитезу критичного мислення як метакогнітивної стратегії інформаційної безпеки та інформаційної ентропії як маніпулятивного

простору технологій постправди. Безперечно, герменевтичний аналіз феноменологічні й деконструктивістські практики формування дискурсу та його критичного аналізу є помічними, але йдеться про принципову можливість розрізнення фактуальної реальності та дискурсивної чи наративної її дескрипції, яка необхідно передбачає інтерпретативний елемент.

Неможливо не погодитись з думкою про те, що «істина в інформаційній війні дедалі більше зводиться до інструментальної ефективності, що призводить до розмивання меж між реальністю та її симульованими формами» [48, с. 1], але слід мати на увазі відповідні трансформації механізмів інформаційної безпеки на рівні суспільства й держави. На рівні лише одного протистояння інформаційним атакам у сучасній когнітивній війні неможливо не програти, оскільки її метою є витіснення чи компрометація ворожих дискурсів і наративів. Тому національна ідея, самосвідомість, національна ідентичність усіх рівнів є не гаслами політичної риторики, а в сучасних умовах базовими механізмами виживання української держави, культури та нації. У цьому контексті атака на інформаційний простір є водночас атакою на національну ідею.

Для України це має особливе значення, оскільки національна ідентичність у процесі війни перебуває у стані інтенсивного формування. З одного боку, війна консолідує суспільство навколо ідей свободи, гідності та спротиву. З іншого – вона створює умови для інформаційного тиску, спрямованого на розкол суспільства, дискредитацію держави та нав'язування альтернативних ідентичностей. Як показують сучасні дослідження наративів у Telegram [165], інформаційні кампанії активно адаптуються до локальних контекстів, впливаючи на різні соціальні групи по-різному. З'ясовано, зокрема, що проросійські та проукраїнські спільноти формуються і реагують на новини відповідно до заданих наративів як смислових атракторів: «Дослідження наративів, що обговорювалися російською та українською спільнотами в Telegram на ранніх етапах війни, проливає світло на динамічні та контрастні способи, якими ці групи сприймають та реагують на події, що розгортаються. Цей аналіз показав, як швидко онлайн-спільноти реагують на зовнішні події, підкреслюючи невід'ємну мінливість цифрових наративів.

Наприклад, різний акцент на військових діях, політичних рухах та гуманітарних зусиллях між російськими та українськими наративами не лише демонструє різні пріоритети, але й підкреслює значний вплив наративного фреймінгу на залученість та сприйняття громадськості» [165]. При цьому прослідковується неочевидна залежність між ботами й акаунтами, що їх підтримують люди, відповідно до їхньої ідеологічної позиції та базових наративів. Використання РФ інформаційних інструментів у когнітивній війні засвідчує тезу про те, що проросійські наративи апелюють більшою мірою до емоцій і ресентименту, тоді як проукраїнські – до раціональності [205], що цілком вкладається у тезу маніпулятивного характеру пропаганди, генерованої авторитарними режимами, тобто її неукоріненості в персональному і груповому досвіді. Це дозволяє виснувати, що головним модусом просуванням проросійських наративів є маніпулятивна індоктринація з використанням репресивних засобів. Арсенал цих засобів відомий як когнітивній психології, так і епістемології та соціальній філософії та зазвичай зводиться до відмови від принципу довіри й аргументації в діалозі і спирається на когнітивні упередження, маніпулятивні апеляції до «системи 1» (Д. Канеман).

Сучасні науковиці стверджують: «Зовнішня мета пропагандистських методів інформаційної війни Росії проти України та цивілізованого світу – спроба підірвати систему демократичних цінностей, довіри та солідарності всередині українського суспільства та у відносинах країни зі світом, послабити підтримку українського опору. Внутрішня мета – просування наративу про «постзахідний світопорядок» заради політичної дезорієнтації та зомбування російського суспільства, щоб запобігти критичним процесам щодо дій влади та мобілізувати матеріальні та людські ресурси для цілей війни... доведено та узагальнено, що Росія використовує методи лексичної семантики (псевдоуточнення у визначенні понять, евфемізми, метафори) у веденні інформаційної війни; заміну раціонального критичного сприйняття явищ емоціями; поширення події в широкому контексті; соціальну деперсоналізацію; створення образів ворожих країн та країни-фортеці, вестсплейнінгу; персоніфікацію події; швидке конспірологічне представлення явища, що призводить до перевантаження свідомості; газлайтинг як навмисна

маніпуляція людьми для створення фальшивої реальності, яка потім використовується для контролю над жертвою» [63, с. 13]. Безумовно, спротив ворожим наративам і дискурсивним практикам, якщо він справді ефективний, не може бути нав'язаний когнітивному агенту і політичному актору виключно адміністративними чи кримінально-процесуальними інструментами. Він має бути інспірованим середовищем культури, постійно відтворюваними поведінковими моделями й соціально-комунікативними практиками, опертий на систему ціннісних орієнтацій та колективну уяву, які формують межі можливого, створюють фрейм, культурний і політичний профілі українського громадянина та патріота.

Національна ідея у цьому контексті виконує функцію смислового ядра, яке забезпечує стійкість до інформаційних атак. Вона формує рамку інтерпретації подій, дозволяючи суспільству зберігати цілісність навіть в умовах інформаційного хаосу, проте її ефективність залежить від здатності бути інтегрованою у повсякденні практики – освіту, медіа, культуру. Інформаційна безпека, таким чином, стає не лише технічним, але й гуманітарним завданням.

Філософський вимір інформаційної війни підкреслює, що її сутність полягає у боротьбі за істину та інтерпретацію реальності. Сучасні дослідження наголошують на центральній ролі маніпуляції та критичного мислення у цьому процесі, де інформація виступає як інструмент влади. У цьому сенсі інформаційна війна є боротьбою за контроль над смислами, а не лише над фактами.

Для воюючої України це означає, що національна інформаційна безпека повинна розглядатися як комплексна система, що включає не лише кіберзахист, але й культурну та когнітивну стійкість. У цьому контексті особливо важливими є гуманітарні напрями оптимізації інформаційної безпеки.

Перший напрям – це розвиток критичного мислення як елементу національної культури. Йдеться не лише про освітні програми, але про формування культури сумніву, аналізу і рефлексії, яка дозволяє суспільству протистояти маніпуляціям навіть в умовах інформаційного перевантаження. Це включає інтеграцію медіаграмотності у всі рівні освіти та публічного дискурсу.

Другий напрям – зміцнення національного наративу та культурної ідентичності. Це передбачає активне виробництво культурного контенту, зокрема літератури, кіно, мистецтва, який відображає український досвід війни і формує спільне розуміння минулого, теперішнього і майбутнього. Такий підхід дозволяє не лише протидіяти зовнішнім наративам, але й створювати власний смисловий простір.

Третій напрям – розвиток культури пам'яті та колективного осмислення війни. Меморіальні практики, публічні дискусії, документування досвіду війни створюють основу для формування стійкої ідентичності, яка здатна протистояти інформаційним атакам. Це також сприяє психологічній стабільності суспільства, що є критично важливим у довготривалій війні.

Таким чином, інформаційні війни в Україні демонструють глибоку взаємозалежність між інформаційною безпекою та національною ідентичністю. Вони трансформують саму природу конфлікту, перетворюючи його на боротьбу за свідомість, смисли та інтерпретації. У цих умовах ефективна інформаційна безпека неможлива без гуманітарного виміру, який включає культуру, освіту та ідентичність. Саме ці фактори визначають здатність суспільства не лише виживати, але й зберігати свою суб'єктність у глобальному інформаційному середовищі.

Інформаційна війна між Україною та Росією є не лише боротьбою за факти, але насамперед за смисли, інтерпретації та онтологічні підвалини ідентичності. Вона розгортається як боротьба за те, що можна назвати «семантичним суверенітетом», тобто здатністю суспільства самостійно визначати, ким воно є, яким є його минуле і куди спрямоване його майбутнє. У цьому сенсі пропаганда виступає не просто інструментом маніпуляції, а технологією реконфігурації реальності, що впливає на базові когнітивні та культурні структури. Як зазначають дослідники, інформаційна війна використовує наративи, дезінформацію та психологічні операції для впливу на поведінку і сприйняття мас [170]. Водночас її ключовою мішенню стає не лише політична позиція, а сама структура ідентичності.

Російська пропаганда функціонує як система виробництва «симулякрів», тобто штучних смислових конструкцій, які підміняють реальність і формують

альтернативний світогляд. Вона апелює до архетипів, історичних міфів та емоційних тригерів, створюючи ілюзію стабільності й «онтологічної безпеки» для реципієнта [27]. У цьому контексті українська ідентичність стає об'єктом деконструкції: її намагаються представити як штучну, вторинну або залежну. Така стратегія спрямована на руйнування внутрішньої цілісності суб'єкта, що, за своєю суттю, є формою когнітивної агресії.

Протидія цьому не може обмежуватися адміністративними чи технічними заходами – блокуванням каналів, регуляцією медіа чи фактчекінгом. Ці інструменти необхідні, але недостатні, оскільки вони працюють на рівні симптомів, а не причин. Пропаганда як дискурс не лише і не стільки інформує, як структурує смисли та створює рамку чи фільтр для досвіду. Відповідно, протидія має відбуватися на рівні філософії, мови, дискурсу та культури як середовища, у якому ці смисли народжуються і циркулюють.

Філософський вимір протидії передбачає реконструкцію онтологічних основ ідентичності. Йдеться про формування цілісної картини світу, у якій українська ідентичність постає не як реакція на зовнішній тиск, а як автономна і самодостатня система. Це означає переосмислення історії не як травми, а як ресурсу; культури – не як спадку, а як процесу; мови – не як інструменту, а як середовища буття. У цьому сенсі філософія виконує функцію архітектора смислів, подібного до деміурга з античної традиції, який формує каркас, на якому тримається колективна свідомість.

Мовний вимір є критично важливим, оскільки мова виступає не лише засобом комунікації, а й інструментом конструювання реальності. Пропаганда активно використовує мовні маніпуляції: евфемізми, метафори, семантичні підміни. Наприклад, зовсім у традиції орвелівської новомови війна може називатися «спеціальною операцією», а агресія – «захистом». Таким чином відбувається зміщення семантичних акцентів, яке змінює сприйняття подій. Дослідження показують, що маніпулятивні наративи експлуатують когнітивні упередження, зокрема страх і підтверджувальне мислення (confirmation bias) [194], яке як маніпулятивна техніка, пропонуючи зібрати картину з недостатньої кількості пазлів, змушує людину фільтрувати потік інформації відповідно до вже

привласнених наративів. Протидія цьому вимагає розвитку мовної рефлексії – здатності аналізувати не лише зміст, а й форму висловлювання.

Дискурсивний рівень передбачає боротьбу за домінування у публічному просторі. Дискурс – це не просто сукупність висловлювань, а система правил, що визначає, що може бути сказано, ким і в якій формі. У цьому сенсі протидія пропаганді означає створення альтернативних дискурсивних полів, у яких українська ідентичність репрезентується як легітимна, складна і багатовимірна. Це включає розвиток академічного, медійного та культурного дискурсу, який не лише спростовує фейки, а й пропонує нові інтерпретації. Наративний вимір є, можливо, найважливішим. Люди мислять не фактами, а історіями. Пропаганда створює прості, емоційно насичені наративи, які легко засвоюються і відтворюються. Вони функціонують як віруси смислу, що поширюються через соціальні мережі та міжособистісну комунікацію. Протидія цьому передбачає створення контрнاراتивів – не як заперечення, а як альтернативи. Ці наративи мають бути не менш емоційними, але більш складними; не менш доступними, але більш правдивими. Вони повинні апелювати не лише до розуму, а й до уяви. Ми стверджуємо, що контрнاراتив має бути меметичним, але при цьому мати ресурс до поглиблення та розгортання аргументації, чого зазвичай завжди бракує пропагандистським наративам, скерованим виключно на емоції.

Культура в цьому контексті виступає як екосистема, у якій формуються і циркулюють смисли. Вона є середовищем, а не інструментом. Саме тому культурна політика має бути спрямована не лише на збереження спадщини, а й на створення нових форм – літератури, кіно, музики, візуального мистецтва, які репрезентують українську ідентичність у сучасному контексті. Культура функціонує як ґрунт, в якому проростають наративи; якщо цей ґрунт бідний, будь-яка пропаганда легко вкорінюється.

Механізми протидії можна умовно поділити на кілька рівнів:

- *когнітивний*: розвиток критичного мислення, медіаграмотності, здатності до рефлексії. Це передбачає освітні програми, які навчають не лише споживати інформацію, а й аналізувати її;

- *семантичний*: формування стабільних значень і концептів, які не піддаються легкій маніпуляції, що включає стандартизацію термінології, розвиток наукового дискурсу, популяризацію точних понять;
- *емоційний*: створення позитивних образів ідентичності, які викликають гордість, а не лише захисну реакцію;
- *інституційний*: підтримка незалежних медіа, культурних ініціатив, дослідницьких центрів.

Конкретні кроки можуть включати: інтеграцію курсів з аналізу дискурсу та наративу у шкільну та університетську освіту; створення платформ для популяризації української культури на глобальному рівні; розвиток міждисциплінарних досліджень у сфері інформаційної війни; підтримку перекладів українських текстів іноземними мовами; формування мережі експертів, які можуть оперативно реагувати на інформаційні атаки; використання цифрових технологій для аналізу і виявлення маніпулятивних наративів.

Важливо також розуміти, що пропаганда є адаптивною системою, яка постійно еволюціонує. Вона змінює свої форми, канали та стратегії, реагуючи на контрзаходи. Тому протидія має бути не статичною, а динамічною – здатною до самооновлення. У цьому сенсі культура і філософія мають перевагу над адміністративними інструментами: вони не просто реагують, а формують середовище, у якому пропаганда втрачає свою ефективність.

Отже, ефективна протидія пропаганді в російсько-українській інформаційній війні вимагає комплексного підходу, який поєднує різні рівні – від когнітивного до культурного. Вона передбачає не лише захист, а й творення; не лише реакцію, а й ініціативу. Українська ідентичність має бути не об'єктом захисту, а суб'єктом творення смислів. Лише в цьому випадку вона зможе не лише витримати тиск, а й трансформувати саму логіку інформаційної війни. Якщо дозволити собі перифраз славетної метафори Дж. Р. Р. Толкіна про те, що мудреці можуть залишити нащадкам зорне поле, але не можуть забезпечити гарну погоду з «Володаря перснів», то інформаційна війна – це не лише поле бою, а клімат. Пропаганда – це вірус, який поширюється в умовах слабкого імунітету. Адміністративні заходи –

антисептики, які знищують окремі прояви, але не змінюють середовище. Натомість філософія, мова, дискурс і культура – це імунна система, яка забезпечує стійкість організму. Вони не лише захищають, а й формують здатність до самовідновлення.

Висновки до третього розділу

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що гуманітарна безпека у сучасному інформаційному суспільстві постає не як допоміжний або похідний елемент загальної безпекової архітектури, а як її онтологічна основа. У цьому контексті визначальною є те, що інформаційна безпека не може бути розглянута суто інструментально, оскільки вона безпосередньо формує середовище соціального самопозиціонування та формування ідентичності. Саме ця ідея дозволяє перейти від вузького розуміння безпеки як захисту інформаційних потоків до її розуміння як захисту смислових структур соціального буття.

Обґрунтовано, що віртуалізація життєвих і культурних форм трансформує не лише комунікативні практики, але й саму структуру соціальності. Інформаційний простір дедалі більше функціонує як автономне середовище виробництва реальності, в якому відбувається конкуренція наративів, символічних кодів і моделей ідентичності.

З'ясовано, що інформаційна безпека через постання новітніх технологічних укладів може розглядатися як передумова глобальної безпеки. Це означає, що локальні інформаційні процеси мають безпосередній вплив на глобальні цивілізаційні трансформації, а отже, гуманітарний вимір безпеки набуває планетарного масштабу.

Також було виявлено фундаментальну суперечність між раціоналістичними моделями безпеки та реальністю сучасних інформаційних конфліктів. Справа у фундаментальній тотальній дилемі життя та смерті, створення та знищення, конструювання та деструкції, що надає інформаційній безпеці глибокого філософського змісту. Ця теза дозволяє інтерпретувати інформаційну війну не лише

як боротьбу за вплив, але як конфлікт онтологічних моделей світу, в якому протистоять різні способи організації реальності.

Проаналізовано безпековий вимір розвитку України в умовах війни. Також доведено, що ідентичність виступає центральним елементом гуманітарної безпеки, оскільки саме вона визначає межі прийнятного, структурує соціальну реальність і забезпечує здатність до опору деструктивним впливам. У цьому контексті принципового значення набуває положення про те, що національна ідентичність виконує функцію механізму опору деструктивним впливам, забезпечуючи укорінення індивіда у спільному символічному порядку.

Запропоновано авторську концепцію метафізики безпеки, яка дозволяє розглядати безпеку як онтологічну характеристику взаємодії суб'єкта і світу. У цьому вимірі безпека постає не лише як захищеність, а як умова можливості цілісного існування. Відповідно, інформаційна безпека набуває статусу процесу, що постійно реконструюється в умовах динамічного інформаційного середовища. У рамках запропонованої концепції з'ясовано, що інформаційна безпека не може розумітися статично – вона є процесуальністю взаємодії, що охоплює різні рівні соціальної реальності.

Виснувано, що віртуалізація комунікації призводить до зміщення акценту зі змісту на форму, що створює нові виклики для гуманітарної безпеки. У цьому контексті сформульована принципова ідея про те, що у віртуальному просторі форма набуває ознак інтерфейсу і визначає смислові горизонти. Це означає, що контроль над формами комунікації фактично означає контроль над смислами, що робить інформаційний простір ключовим полем боротьби в умовах війни.

Важливим результатом дослідження є також обґрунтування ролі культури та освіти як базових механізмів забезпечення гуманітарної безпеки. Саме у сфері ідентичності формується сама ідея нації як єдності, що робить культурні та освітні практики визначальними для збереження державності. У цьому сенсі гуманітарна безпека не може бути забезпечена виключно адміністративними або технічними засобами, оскільки вона вкорінена у повсякденних практиках, символічних структурах і комунікативних процесах.

Особливо відзначено роль гейміфікації як нового модусу організації соціального досвіду. Досліджено, що гейміфікація виходить за межі розважальної сфери, стає універсальним механізмом структурування інформації та поведінки та постає як модус привласнення й олюднення людської активності, що відкриває нові можливості для формування ідентичності, але водночас створює нові ризики маніпуляції.

Наголошено на тому, що гуманітарна безпека в умовах інформаційного суспільства має розглядатися як системний феномен, що охоплює когнітивний, аксіологічний, дискурсивний та ідентичнісний рівні. Вона визначає не лише стійкість суспільства до зовнішніх впливів, але й його здатність до саморозвитку. Інформаційна війна є боротьбою за смисли, а отже, її результати визначаються не лише технологічними або ресурсними факторами, але й здатністю суспільства до продукування власних наративів і підтримання символічного суверенітету.

Акцентовано, що ідентичність виступає ключовим ресурсом гуманітарної безпеки, оскільки вона забезпечує цілісність соціального буття і здатність до колективної дії. Її руйнування або підміна є однією з головних цілей інформаційної агресії. Відповідно, ефективна стратегія забезпечення гуманітарної безпеки має базуватися на поєднанні філософського осмислення, культурної політики, освітніх практик і розвитку критичного мислення, а не лише на адміністративних заходах.

Зазначено, що віртуалізація соціальності створює як нові можливості, так і нові ризики, що вимагає постійного оновлення підходів до аналізу та забезпечення безпеки.

Отже, гуманітарна безпека в сучасній Україні постає як динамічний, багатовимірний і принципово відкритий процес, у якому поєднуються технологічні, соціокультурні та філософські виміри. Її забезпечення можливе лише за умови усвідомлення того, що інформаційний простір є не лише середовищем комунікації, але й простором формування реальності, в якому вирішується питання про існування та майбутнє нації.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє сформулювати узагальнені висновки, що відповідають поставленим завданням і відображають комплексне соціально-філософське осмислення гуманітарної безпеки як багатовимірного феномену сучасності.

1. У результаті аналізу науково-теоретичних засад поняття гуманітарної безпеки встановлено, що воно виходить за межі вузькоінструментального або прикладного розуміння та набуває статусу фундаментальної соціально-філософської категорії. Його зміст визначається не лише через стан захищеності, але через онтологічні характеристики людського існування, що охоплюють досвід, ідентичність, смислотворення та соціальну взаємодію. Гуманітарна безпека постає як складна структурована система, що включає когнітивний, аксіологічний, нормативний, комунікативний та ідентичнісний рівні. Вона займає особливе місце в системі соціально-філософського знання, виступаючи своєрідною метакатегорією, яка інтегрує різні дискурси — політичний, правовий, культурний, етичний та антропологічний. Уточнення змісту цього поняття дало змогу відійти від редукціоністських моделей безпеки та обґрунтувати необхідність її розгляду як процесуальної та динамічної характеристики соціального буття.

2. Дослідження філософських та історико-культурних джерел формування уявлень про безпеку в західній традиції засвідчило, що концепт безпеки має глибоке коріння в античній політичній філософії, середньовічній теології та новочасній раціоналістичній думці. В античності безпека пов'язувалася з ідеями блага, справедливості та гармонії поліса, що надавало їй телеологічного характеру. У середньовічній традиції вона набувала теологічного виміру, де ключову роль відігравали віра, любов і духовна єдність. Новий час акцентував раціонально-правовий аспект безпеки, що зумовило формування сучасних правових і політичних концепцій. Виявлено, що ці історичні парадигми не лише зберігають свою актуальність, але й визначають сучасні підходи до розуміння гуманітарної безпеки, зокрема через поєднання етичних, правових і онтологічних

вимірів. Західна традиція формує специфічний тип мислення, в якому безпека розглядається як результат пізнання, організації соціального порядку та правового регулювання, що суттєво вплинуло на сучасні концепції human security.

3. Розкриття змісту філософії безпеки в гуманітарному знанні дозволило встановити її тісний зв'язок з онтологією життєвих форм людини. Безпека постає не як зовнішня умова існування, а як внутрішній модус буття, що визначає спосіб взаємодії людини зі світом. Вона має характер онтологічного «контейнера», який об'єднує емпіричний досвід і когнітивні процеси конструювання смислів. У цьому контексті безпека не може бути адекватно визначена через протиставлення небезпеці, оскільки обидва феномени мають спільну онтологічну основу. Встановлено, що безпека є динамічною характеристикою, пов'язаною з діяльністю, становленням і розвитком, а не зі статичним станом. Такий підхід дозволяє інтерпретувати безпеку як умову реалізації свободи, творчості та самопозиціонування людини в соціальному просторі. Аналіз кореляції філософії та ідеології у процесі концептуалізації гуманітарної безпеки засвідчив, що сучасний етап розвитку характеризується посиленням ролі ідеологічних механізмів у формуванні уявлень про безпеку. Ідеологія перестає бути жорсткою системою догм і постає як динамічна модель організації досвіду в умовах інформаційного перенасичення.

4. Виявлено тенденцію до реідеологізації гуманітарного знання, що пов'язано з віртуалізацією соціальної комунікації та зростанням ролі медіа. Концепт безпеки дедалі більше формується через дискурсивні практики, наративи та символічні структури, що створює ризики маніпуляції та викривлення реальності. Особливу увагу приділено феномену ідеологічного плюралізму, який часто маскує реальні ідеологічні засади суспільства. Встановлено, що сучасні уявлення про безпеку значною мірою детермінуються політичними та інформаційними факторами, що призводить до їхньої віртуалізації та відриву від безпосереднього досвіду.

5. Феноменологічний підхід дозволив поглибити розуміння взаємозв'язку між суб'єктивністю, досвідом і безпекою. Доведено, що індивідуальне сприйняття

безпеки формується під впливом комунікативних процесів і соціальних практик, що визначають ідентичність та світогляд людини. У цьому контексті безпека виступає не лише як об'єктивний стан, але як переживання, інтерпретація і результат взаємодії з інформаційним середовищем.

6. Аналіз нормативного аспекту деонтології гуманітарної безпеки показав, що вона має чітко виражений ціннісний і регулятивний характер. Деонтологія безпеки визначає рамки належної поведінки, що формуються як через правові норми, так і через культурні та соціальні практики. Встановлено, що гуманітарна безпека має амбівалентний характер: з одного боку, вона спрямована на захист людини та її прав, а з іншого – може використовуватися як інструмент легітимації політичного впливу та ідеологічного домінування. Це обумовлює необхідність чіткого нормативного визначення поняття гуманітарної безпеки, яке повинно ґрунтуватися на принципах свободи, гідності та права вибору. Роль правової культури суспільства визначено як ключову, оскільки саме вона забезпечує ефективність функціонування безпекових механізмів і формує довіру до них.

7. Доведено, що гуманітарна безпека не може бути забезпечена виключно через формальні правові інструменти, оскільки вона вкорінена в культурі, мові та системі цінностей. Національна культура виступає базовою основою формування уявлень про безпеку, оскільки саме в ній закріплюються смислові структури, що визначають сприйняття реальності. Це дозволяє стверджувати, що ефективна безпекова політика повинна враховувати культурний і символічний контекст суспільства.

8. Особливу увагу в дослідженні приділено трансформації гуманітарної безпеки в умовах інформаційного суспільства. Встановлено, що цифровізація та віртуалізація соціальності радикально змінюють характер безпекових викликів. Інформаційний простір стає автономним середовищем виробництва реальності, в якому відбувається боротьба за смисли, ідентичності та наративи. У цьому контексті інформаційна безпека постає як ключовий елемент гуманітарної безпеки, оскільки вона визначає умови формування світогляду та соціальної поведінки.

Виявлено, що віртуалізація життєвих форм призводить до зміщення акценту зі змісту на форму, що створює нові можливості для маніпуляції. Контроль над формами комунікації означає контроль над смислами, що робить інформаційний простір основним полем сучасних конфліктів. Інформаційна війна розглядається як конфлікт онтологічних моделей світу, в якому протистоять різні способи організації реальності. Це дозволяє інтерпретувати гуманітарну безпеку як процес захисту смислових структур соціального буття.

9. Дослідження специфіки безпекових викликів в Україні показало, що гуманітарна безпека має особливе значення в умовах війни та інформаційної агресії. Встановлено, що ідентичність є центральним елементом безпеки, оскільки вона забезпечує цілісність суспільства та його здатність до опору. Національна ідентичність виступає механізмом захисту від деструктивних впливів, забезпечуючи укорінення індивіда в спільному символічному порядку.

10. Доведено, що ефективна стратегія забезпечення гуманітарної безпеки в Україні повинна базуватися на поєднанні філософського осмислення, культурної політики, освіти та розвитку критичного мислення. Адміністративні та технічні заходи є недостатніми без урахування гуманітарного виміру безпеки. Особливу роль відіграють культура та освіта як механізми формування ідентичності та підтримання символічного суверенітету.

11. У роботі також обґрунтовано значення новітніх соціокультурних феноменів, зокрема гейміфікації, яка виступає новим модусом організації досвіду. Вона створює як можливості для формування ідентичності, так і ризики маніпуляції, що потребує додаткового осмислення в контексті гуманітарної безпеки.

12. Загалом доведено, що гуманітарна безпека є динамічним, відкритим і багатовимірним феноменом, який не може бути зведений до сукупності технічних або адміністративних заходів. Вона визначає здатність суспільства до саморозвитку, збереження ідентичності та протидії деструктивним впливам. У сучасному світі гуманітарна безпека набуває планетарного масштабу, оскільки інформаційні процеси мають глобальний характер і впливають на всі рівні соціальної реальності.

Таким чином, результати дослідження підтверджують необхідність переосмислення гуманітарної безпеки як фундаментальної категорії соціально-філософського знання, що поєднує онтологічний, аксіологічний, нормативний і комунікативний виміри. Вона постає як ключовий чинник існування і розвитку сучасного суспільства, а її забезпечення є одним із головних викликів XXI століття.

Попри значний обсяг наукових напрацювань, проблема гуманітарної безпеки як цілісного соціально-філософського феномену залишається недостатньо систематизованою. Існує потреба у комплексному аналізі її форм, що враховував би взаємодію інституційних, культурних і антропологічних чинників. Це зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на інтеграцію різних підходів і формування цілісної теоретичної моделі гуманітарної безпеки. Важливим сучасним чинником, що суттєво трансформує проблемне поле гуманітарної безпеки, є стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та систем штучного інтелекту (ШІ). Ці технології не лише розширюють можливості комунікації та доступу до знань, але й створюють нові типи загроз, пов'язаних із маніпуляцією свідомістю, поширенням дезінформації, цифровою нерівністю та ерозією приватності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аветисян А. Феноменологічне дослідження візуального досвіду : погляд художника (за творами Мориса Мерло-Понті). *Філософська думка*. 2018. № 1. С. 94–105.
2. Алещенко В. Психологічні аспекти інформаційної війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2022. Вип. 2 (50). С. 27–31.
3. Арістотель. Політика ; пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. 239 с. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist08.htm> (дата звернення: 30.03. 2026).
4. Астапова-Вязьміна О. Чуттєве пізнання та формування смислів в цифрову епоху. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Вип. 51. С. 9–16.
5. Базиляк Н. О. Гуманітарні аспекти публічного управління освітньою політикою в контексті дотримання національної безпеки для суспільства на сучасному етапі. *Таврійський науковий вісник. Серія : Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 1. С. 3–9.
6. Баранов О. А. Цифрова трансформація та кібербезпека. *Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах* : Матеріали другої науково-практичної конференції. 21 травня 2020 р., м. Київ. ; упоряд. : С. О. Дорогих, В. Ф. Фурашев, В. Г. Пилипчук, О. В. Петришин. Київ, 2020. С. 101–110.
7. Баюк М. І. Гуманітарна складова політики державної безпеки : поняття, принципи. *Університетські наукові записки*. 2018. № 1. С. 186–199.
8. Безпека національна. *Філософський енциклопедичний словник. Словopedia*. URL: <http://slovopedia.org.ua/104/53393/1082747.html> (дата звернення: 30.03. 2026).
9. Безпека. *Словник української мови у 20 томах*. URL: <https://slovnyk.me/dict/newsum/%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0> (дата звернення: 30.03. 2026).

10. Биков О. М. Інформаційна безпека : правовий та культурологічний виміри. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 396–402.
11. Бистрицький Є. Трансцендентальна феноменологія і поняття досвіду. *Філософська думка*. 2012. № 5. С. 113–132. URL: <http://bystrytsky.org/trans12.htm> (дата звернення: 30.03. 2026).
12. Битко А. Теоретичні засади соціологічного дослідження політичного дискурсу. *Український соціологічний журнал*. 2015. № 1–2. С. 66–70.
13. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція ; пер. В. Ховхун. Київ : Вид-во Соломії. Павличко «Основи», 2004. 231 с.
14. Бойко А. Роль освіти у формуванні стійкості суспільства до гуманітарних криз. *Соціальні та гуманітарні технології : філософсько-освітній аспект : Матеріали XI Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (20–21 берез. 2025 р., м. Черкаси)* [Електронний ресурс] ; упоряд. О. І. Астапова-Вязьміна ; відп. ред. проф. А. І. Бойко. М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси : ЧДТУ, 2025. С. 8–10.
15. Борисова Т. Історико-філософський та богословський вимір православ'я у творчій спадщині П. Євдокимова. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія «Філософія. Педагогіка»*. 2022. № 2 (3). С. 49–53.
16. Борінштейн Є. Р. Соціальні відхилення homo sapiens : контекстуальне поле національного менталітету. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2023. № 3. С. 27–34.
17. Браун П. Посібник з аналізу державної політики. Київ : Основи, 2000. 243 с.
18. Брюховецька О. В. Ідеологія. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Ідеологія> (дата звернення: 30.03. 2026).
19. Буняк Н. М. Соціальна безпека : сутність та шляхи забезпечення. *Економіка та суспільство. Електронний журнал*. 2022. Вип. 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1242/11976>. (дата звернення: 30.03. 2026).

20. Бухун А., Грищенко Л., Кіндяк О. Правова культура як вагомий аспект неперервної гуманітарної підготовки фахівців. *Українська професійна освіта*. 2024. Вип. 16. С. 143–152.
21. Васюк А. Г. Гуманітарна безпека держави : реалізація гуманітарної політики. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія «Державне управління»*. 2024. № 1 (20). С. 195–202.
22. Вітгенштайн Л. *Tractatus Logico-Philosophicus* ; Філософські дослідження ; з нім. пер. Є. Попович. Київ : Основи, 1995. 311 с.
23. Вовк В. М. Право на безпеку як фундаментальне право людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 27–30.
24. Вознюк О. В. Концепція цілісності як основа філософського синтезу знань. Житомир : Рута-Волинь, 2005. 654 с.
25. Воронкова В. Г. Становлення інформаційного суспільства як цивілізаційної парадигми розвитку сучасної України за доби глобалізації : теоретико-методологічні та праксеологічні виміри: монографія ; Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 270 с.
26. Габідулін І. Цифрові стимули на війні. *Оборонно-промисловий кур'єр*. 2026. 12 січня. URL: <https://surl.li/itdrzb> (дата звернення: 30.03. 2026)
27. Галян І. М. Роль пропаганди у формуванні смислових конструктів особистості. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*. 2022. № 8. С. 24–38.
28. Гарасимів Т. Поведінка людини : філософсько-правова рефлексія «діяльність» та «активність». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 855. С. 147–151.
29. Гіденс Е. Нестримний світ : як глобалізація перетворює наше життя. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.
30. Глобальна та національна безпека : підручник ; за заг. ред. Г. П. Ситника, Ю. В. Ковбасюка. К.: НАДУ, 2016. 1133 с.
31. Гоббс Т. *Левіафан* ; пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с.

- 32.Горбань Ю., Олійник О. Медіаграмотність як чинник захисту інформаційного простору від ворожої дезінформації в час війни. *Український інформаційний простір*. 2024. № 1 (13). С. 194–205.
- 33.Горлинський В. В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку : ціннісний вимір : монографія [Електронний ресурс]. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2011. 390 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi80/0060186.pdf> (дата звернення: 30.03. 2026)
- 34.Горошко В. Роль інформаційної культури та деонтології юристів у забезпеченні правової безпеки держави. *Академічні візії*. 2024. Вип. 37. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1475> (дата звернення: 30.03. 2026)
- 35.Григоревська О. В. Цінності гуманітарної безпеки у вимірах інституціональної та громадської підтримки. *Skhid*. 2024. Вип. 6. С. 56–60.
- 36.Гужва О. І. Розвиток ідей деонтології та професійної етики в історичному аспекті. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2021. № 6 (344), Ч. І. С. 17–24.
- 37.Гуманітарна політика в Україні : виклики та перспективи (Біла книга) : аналіт. доп. ; Сінайко О. О.(кер. авт. кол.), Тищенко Ю. А., Каплан Ю. Б., Михайлова О. Ю., Валецький О. Л. та ін. ; за заг. ред. Ю. Б. Каплан, Ю. А. Тищенко. Київ : НІСД, 2020.126 с.
- 38.Гуманітарна політика Української Держави в новітній період : Монографія ; за ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2006. 403 с.
- 39.Добко Т. Навіщо етиці феноменологія? *Studia Bobolanum* 30. 2019. N. 1. С. 125–146.
- 40.Дао де цзин. Харків : Фоліо, 2020. 48 с.
- 41.Дахній А. Й. Динаміка людського існування у мисленні М. Гайдеггера : екзистенційно-темпоральний та філософсько-технічний дискурси : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.05 ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2019. 453 с.
- 42.Даценко В. Формування загально-гуманітарних засад системи національної безпеки у закладах вищої освіти України : соціально-філософський аспект. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Вип. 52. С. 91–99.

43. Державна політика гуманітарної безпеки у контексті становлення громадянського суспільства в Україні : навч. посіб. ; І. О. Парубчак, Н. Б. Радух, Г. М. Гринишин та ін. Херсон : Олді+, 2022. 190 с.
44. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) : Монографія. Харків : Константа, 2006. 440 с.
45. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права : світоглядні й загальнотеоретичні засади : Монографія. Харків: Майдан, 2013. 360 с.
46. Дзьобань О. П., Михайловський Р. А. Проблема безпеки : від античності до Ренесансу. *Філософія і право*. 2016. № 6. С. 11–18.
47. Дурманенко О. Становлення поняття онтологічної безпеки особистості : від Р. Лейнга до Е. Гідденса. *Соціологічні студії*. 2013. № 1. С. 40–44.
48. Дятлова І., Кондратюк-Антонова Т., Цихуляк І. Філософські аспекти інформаційної війни : правда, маніпуляція та критичне мислення. *Філософія та управління*. 2025. № 3 (7). <https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.3.07> (дата звернення: 30.03. 2026)
49. Євдокимов П. Несамовита божя любов і таємниця його мовчання. *Дух і літера*. 2002. № 11–12. С. 347–357.
50. Журба М. А. Лабіринти віртуального : Тесей у пошуках Аріадни : монографія ; Журба М. А., Пагава О. В., Байдик В. В. Харків : Видавництво «Точка», 2016. 334 с.
51. Загола Т. Теоретичні підходи до дослідження співвідношення понять «міжнародна безпека», «колективна безпека» та «глобальна безпека». *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2022. № 4. С. 133–137
52. Загуменна Ю. О. Публічна безпека в докласичній політико-правовій думці античної Греції. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 133–142.
53. Загуменна Ю. О. Публічна безпека в класичній давньогрецькій політико-правовій думці (вчення Сократа, Платона, Аристотеля). *ScienceRise : juridical science*. 2021. № 4 (18). С. 15–22.

54. Захаренко К. Міжнародний досвід інформаційної безпеки. *Сучасне суспільство : політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2019. № 1. С. 95–109.
55. Зелінський А. І. Політика сек'юритизації як модель ідеології національної безпеки. *Магістеріум : Політичні студії*. 2016. Т. 64. С. 8–14.
56. Золотар О. О. Інформаційна безпека людини : теорія і практика : монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018 446 с.
57. Зубчик О. А. Віртуальний політичний час і державна політика національної пам'яті. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2013. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=653> (дата звернення: 30.03. 2026)
58. Калашнікова Л. В. Соціально-філософські витоки становлення концепту безпеки у протосоціології. *Грані*. 2016. № 9. С. 6–13.
59. Кебуладзе В. Феноменологічна психологія і феноменологічна соціологія : навч. пос. Київ : КНУТШ, 2021. 134 с.
60. Клименко Н. Г. Еволюція змісту концепту «безпека» за різних історичних епох та політичних систем. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2019. № 8. DOI: [10.32702/2307-2156-2019.8.20](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.8.20)
61. Кобижча Н. І. Аксіологічний вимір цифрової культури. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі : зб. матеріалів Третьої міжнар. наук. конф., м. Київ, 14–16 травня 2020 р. ; упор. Л. Ф. Грінберг, М. М. Цілина*. Київ : Вид-во «Ліра-К», 2020. С. 198–200.
62. Коваль В. В., Семененко О. М., Кінь О. В. Когнітивні операції та війни в сучасному безпековому середовищі: передумови, динаміка, наслідки. *Military Strategy and Technology*. 2025. № 2(2). С. 30–46.
63. Колінко М., Петришин Г. Симулякри та фейки в інформаційній війні. *Схід*. 2022. № 3 (3). С. 9–14.
64. Коломієць Ю. Ю. Поняття ідеології : її сутність, зміст, форма. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2018. Т. 29 (68). № 3. С. 1–6.

65. Комарова Т. Г. Віртуальний простір в умовах соціокультурних трансформацій : дис... д-ра філос. н. ; 09.00.03 ; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса, 2016. 433 с.
66. Кретов П. В., Кретова О. І. Концепт дао : метафізика, етика та меметика в колективній уяві. *Китаєзнавчі дослідження*. 2021. №1. С. 16–26.
67. Кретов П. В., Кретова О. І. Поняття гармонії у китайській філософській традиції та політичному дискурсі : між філософемою та стратагемою. *Китаєзнавчі дослідження*. 2025. Вип. 2. С. 5–17.
68. Кретов П. В., Кретова О. І. Символічний ландшафт свідомості : людина між репрезентаціонізмом, функціоналізмом і релятивізмом. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2017. № 12. С. 40 – 49.
69. Кривенко С.-В. О. Семантична парадоксальність політичного дискурсу (теоретико-методологічний аналіз) : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2016. 216 с.
70. Курс лекцій з юридичної деонтології : навч. посіб. ; І. А. Логвиненко, І. Л. Невзоров, Є. С. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. І. А. Логвиненка, І. Л. Невзорова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 184 с.
71. Куц Г., Пересипкіна І., Куц Ю. Особливості функціонування органів публічної влади в Україні в умовах воєнного стану: проблема легітимності. *Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2025. Вип. 17. С. 194–204.
72. Левкулич В. В. Справедливість як соціокультурний феномен : монографія. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 480 с.
73. Левченко О. В. Проблеми і шляхи формування системи інформаційної безпеки держави. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2014. Вип. 2(39). С. 166–168.
74. Лисенко О. Політико-правові особливості трансформаційних процесів місцевого самоврядування в Україні в доконституційний період (1990 – 1995 рр.). *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2025. Вип. 8(1). С. 245–253.

- 75.Ліпкан В. А. Безпекознавство : навч. посібник. К .: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. 208 с.
- 76.Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : підручник. Київ : КНТ. 2009. 631 с.
- 77.Львова Є. О. Міжнародно-правовий механізм гуманітарної допомоги як міждисциплінарного інструменту захисту прав людини. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право*. 2024. № 28. С. 79–87.
- 78.Лютій Т. В. Мова та ідеологія. *Матістеріум*. 2016. Вип. 65. Історико-філософські студії. С. 14–22.
- 79.Малімон В. І. Соціальна і гуманітарна політика : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. 352 с.
- 80.Марущак О. А. Щодо сучасного розуміння та значення ідеології. *Форум права*. 2020. № 2. С. 92–101.
- 81.Мельник Н. В., Повалена М. В., Мельник С. І. Історико-теоретичні особливості дефініції «безпека людини» в контексті національної та міжнародної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 30–33.
- 82.Міл Дж. С. Про свободу : есе ; пер. з англ. Київ : Основи, 2001. 463 с.
- 83.Мінаков М. А. Поняття досвіду і герменевтика В. Дільтея. *Практична філософія*. 2005. № 4 (18). С. 205–215.
- 84.Мінаков М. Герменевтичний досвід і його роль в аналізі культури. *Мультиверсум. Філософський альманах*. К. : Центр духовної культури, 2005. № 45. С. 182–195.
- 85.Міненко Є. С. Розвиток інститутів інформаційної безпеки сучасної України як чинник суспільно-політичної стабільності : дис... д-ра філософії ; 052 Політологія ; Український державний університет імені Михайла Драгоманова. Київ, 2024. 257 с.
- 86.Мінченко О. Використання феноменологічного підходу в правових дослідженнях. *Jurnalul juridic national : teorie si practica*. 2018. № 2. (30). С. 13–17.
- 87.Міхальова Ю. О. Філософсько-рефлексивне осмислення правової культури особистості: проблема агапелогічного підходу : дис... д-ра філос. : 033 філософія

; Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2023. 184 с.

- 88.Мойсіяха А. В. Реалізація державної політики в гуманітарній та соціальній сферах у післявоєнній ситуації в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Т. 33 (72). № 2. С. 70–75.
- 89.Музика М. П. Феноменологія як пошук нових ірраціоналістичних тенденцій в осмисленні права. *Університетські наукові записки*. 2018. № 1. С. 136–149.
- 90.Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність : пастки ціннісних розмежувань. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
- 91.Найдьонов О. Г. Значення соціально-філософського спадку Лестера Уорда для формування інформаційного суспільства в Україні. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 9. С. 77–80.
- 92.Настрадин В. Інформаційна безпека у соціальних мережах: аналіз загроз та механізмів захисту. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. 2025. Вип. 220. С. 525–530.
- 93.Наумова М. Нові медіа та традиційні ЗМІ в комунікаційному просторі української культури. *Нові медіа в сучасному суспільстві: культурологічний вимір : монографія ; В. М. Судакова, М. Ю. Наумова та ін.* Київ : Інститут культурології НАМ України, 2017. С. 43–64.
- 94.Неймарк О. А. Формування українського гуманітарного простору в контексті забезпечення національної безпеки держави. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2021. № 3. С. 77–84.
- 95.Немеш О. М. Віртуальна діяльність особистості : структура та динаміка психологічного змісту : Монографія. Київ : Слово, 2017. 391 с.
- 96.Нетудихатка О. Ю. Філософське обґрунтування безпеки життєдіяльності. *Актуальні проблеми політики*. 2011. № 42. С. 26–36.
- 97.Овчиннікова А. П. Феноменологія правової культури : філософсько-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.12 ; Одеська юридична академія. Одеса, 2016. 200 с.

98. Олексюк М., Гайворонюк Н. Філософія безпеки в умовах воєнного стану. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2023. С. 189–194.
99. Основні принципи гуманітарної допомоги та захисту. 2024. 24 грудня. URL: https://fscluster.org/sites/default/files/documents/24Dec2024_Protection%20Cluster%20presentation.pdf (дата звернення: 30.03. 2026)
100. Павленко В. П. Щодо визначення поняття «безпека держави» : проблеми теорії та практики у сучасних умовах України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 103–110.
101. Пальчинська М. В. Віртуальний простір в умовах соціокультурних трансформацій : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 ; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса, 2016. 430 с.
102. Паточка Я. Негативний платонізм ; Вічність та історичність ; Єретичні есе про філософію історії ; пер. з чес. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 374 с.
103. Пашковський В. Ф. Гуманітарна політика у вимірі механізмів забезпечення інформаційної безпеки України. *Політологічний вісник*. 2021. Вип. 86. С. 190–209.
104. Перетворення буття людини і соціуму в контексті сучасного цивілізаційного розвитку : монографія ; В. П. Мельник, А. Ф. Карась, З. Е. Скринник та ін. ; за наук. ред. З. Е. Скринник, А. Ф. Карася. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. 302 с.
105. Петрашук М. О. Феноменологічний підхід до розв’язання біоетичних проблем у міждисциплінарному контексті : дис... д-ра філос. : 033 філософія ; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2025. 204 с.
106. Пивовар В., Драчук С. Філософські проблеми безпеки як методологічна основа забезпечення безпеки фондового ринку. *Правова інформатика*. 2007. № 2 (14). С. 77–82.

107. Пикалюк Р. В. Гейміфікація в українській онлайн-журналістиці воєнного періоду. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2023. Т. 34 (73). № 2. Ч. 2. С. 136–140.
108. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційна суб'єктність України : від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ : Наукова думка, 2020. 256 с.
109. Пищуліна О. Загальний огляд гуманітарної ситуації в Україні : аналітична записка. Київ : Центр. Разумкова, 2022. 14 с. URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/07/05/2022_ANALIT_ZAPIS.pdf (дата звернення: 30.03. 2026)
110. Платон : «Політик» і «Закони». Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. *Історія політичної думки ; пер. з англ.* Київ : Основи, 1997. С. 90–106. URL: <http://litopys.org.ua/istpolit/ipd06.htm> (дата звернення: 30.03. 2026)
111. Платон. Держава ; пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. С. 5–41. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat01.htm> (дата звернення: 30.03. 2026)
112. Платон. Діалоги ; пер. з давньогр. харків : Фоліо, 2008. 349 с.
113. Попов В. Ю., Попова О. В. Weltanschauung vs Lebenswelt : філософська суперечка Дільтея та Гуссерля. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2017. Вип. 1. С. 244–252.
114. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : Монографія ; за ред. проф. Ю. П. Битяка та доц. І. В. Яковюка. Х. : Право, 2007. 246 с.
115. Присяжнюк С. В. Особливості реалізації гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Політичні науки*. 2023. № 8. С. 83–88.
116. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964–IV ; Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://goo.gl/ZtrFba> (дата звернення: 30.03. 2026)
117. Проблеми теорії ментальності ; під ред. М. В. Поповича. Київ : Наукова думка, 2006. 407 с.

118. Проценко М. В. Формування гуманітарної свідомості як запорука національної та міжнародної безпеки : соціально-філософський підхід. *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 3. С. 202–207.
119. Проценко М. В. Формування гуманітарної свідомості як запорука національної та міжнародної безпеки : соціально-філософський підхід. *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 3. С. 202–207.
120. Радченко С. В. Соціально-політична дія як інструмент підвищення гуманітарної безпеки : рекомендації для політичних діячів України. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. № 47. С. 73–78.
121. Результати моніторингу щодо забезпечення функціонування державної мови в освітньому процесі у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 н. р. Державна служба якості освіти України, 2025. 54 с. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2025/10/zvit_derzhavna_mova_zzso_2025.pdf (дата звернення: 30.03. 2026)
122. Ремез О. Історія розвитку розуміння правової концепції безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 196–201.
123. Репа А. А. «Хіазм» поезики та політики у франко-німецькому культурному контексті. *Магістеріум*. 2005. Вип. 19. С. 75–79.
124. Російчук Т. Феноменологічне розуміння суб'єктивності та його значення для психології. *Психологія і суспільство*. 2017. № 2. С. 93–103.
125. Русифікація та деокупація : нове дослідження Центру близькосхідних досліджень. *AMES*. 2025. 9 травня. URL: <https://uames.org.ua/rusyfikatsiia-ta-deokupatsiia-nove-doslidzhennia-tsentru-blyzskoskhidnykh-doslidzhen/> (дата звернення: 30.03. 2026)
126. Самчук З. Філософія мовної підготовки вчителів у європейському освітньому просторі : міжкультурна мобільність, ідентичність і цифрова етика. *Humanities Studies*. 2025. Вип. 23 (100). С. 199–205.
127. Сафонік Л. Сенси буття як підґрунтя сенсу життя у фундаментальній онтології М. Гайдеггера. *Філософський альманах Мультиверсум*. Вип. 6 (114). Київ : Інститут філософії імені Г. С. Сковороди, 2012. С. 3–13.

128. Семенов А. Філософія людини в духовній культурі Стародавнього Сходу XV–III ст. до н. е. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. Вип. 16. С. 82–89.
129. Сербин Р. А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави : дис... канд. юрид. наук : 12.00.12 ; Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2003. 185 с.
130. Середа О. Г., Свічкарьова Я. В. Основні аспекти деонтологічних засад правоохоронної діяльності. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2022. Вип. 13. С. 6–9.
131. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека : державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 492 с.
132. Синергія освітніх, соціальних та поведінкових наук в умовах трансформацій : монографія ; авт. кол. О. Белікова, Т. Василюк, Л. Гапоненко, І. Грабовець та ін.; упор. І. Лисоконя. Кривий Ріг : Видавець Р. А. Козлов ; КДПУ, 2026. 390 с.
133. Ситник Г. П. Виклики національній безпеці у контексті формування нового світового порядку : курс лекцій. Київ : ТОВ «САК Лтд.», 2023. 103 с.
134. Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України : підручник ; за ред. Г. П. Ситника. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с.
135. Сідельнікова А. «Уже надаємо масштабні гранти для виробництва ракет» : Михайло Федоров – про шість драйверів DefenseTech. *Mind*. 2025. 21 лютого. URL: <https://mind.ua/publications/20285439-uzhe-nadaemo-masshtabni-granti-dlya-virobnictva-raket-mihajlo-fedorov-pro-shist-drajveriv-defenset> (дата звернення: 30.03. 2026)
136. Скаско О. І., Галій В. І. Громадський контроль гуманітарної допомоги у сфері національної безпеки й оборони. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2023. № 73. С. 64–68.
137. Скулиш Є. Еволюція концепту гуманітарної безпеки в міжнародно-правовому дискурсі. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. Вип. 1(64). С. 26–31.

138. Скулиш Є. Еволюція концепту гуманітарної безпеки в міжнародно-правовому дискурсі. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2022. Вип. 2 (62). С. 65–70.
139. Сохацький О., Стула Д. Гейміфікація війни як інструмент емоційного маркетингу у глобальних комунікаціях брендів. *Сталий розвиток економіки*. 2026. № 1 (58). С. 405–412.
140. Соціально-психологічні та психолого-педагогічні засади організації медіаосвіти молоді : [монографія] ; Л. А. Найдьонова, О. Л. Вознесенська, Г. В. Мироненко, М. І. Найдьонов, Н. О. Обухова, Ю. С. Чаплінська, Н. І. Череповська, Н. С. Шишко ; за ред. Л. А. Найдьонової ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 278 с.
141. Толочко С., Маценко Л. Гейміфікація у реалізації технології єдності фізичного і військово-патріотичного виховання здобувачів освіти. *Pedagogical Sciences Theory and Practice*. 2025. № 2. С. 165–175.
142. Торічний В. О. Інформаційне забезпечення державної безпеки України в умовах трансформаційних викликів і загроз : дис.... д-ра н. з держ. упр. ; 25.00.05 ; Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2020. 375 с.
143. Требін М. П. Теорія безпеки : філософський дискурс. Український соціум : соціально-гуманітарний аналіз сучасності та прогноз майбутнього : матеріали XXV Всеукр. наук.-практ конф., 4 червня 2024 р. ; редкол. : Требін М. П. (голова), Панфілов О. Ю., Прудников В. А. та ін. ; ГО «Аналітичний центр сучас. гуманітаристики» ; Харків. асоц. політологів. Харків : Право, 2024. С. 40–48.
144. Туренко В. Є. Між земним і небесним : тексти піфагорійців. Монографія. Київ : Дух і літера, 2025. 704 с.
145. Усманов Ю. І., Вергелес О. Проблема гуманітарного доступу в умовах збройних конфліктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2022. Вип. 69. С. 461–466.
146. Ушкало К. Ю. Інформаційний простір в умовах військового стану : безпековий аспект в Україні. *Регіональні студії*. 2023. № 35. С. 123–128.

147. Хромова О. І., Маруховський О. О., Чернявська Б. В. Гуманітарні аспекти інформаційної безпеки. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2022. Vol. 5 (2). Pp. 76–84.
148. Цимбалюк В. Інформаційна культура як чинник національної інформаційної безпеки (організаційно-правовий аспект). *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні : науково-технічний збірник*. 2004. Вип. 9. С. 11–17.
149. Чернікова І. Д. Формування гуманітарної культури як запорука духовної безпеки. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. 2021. Вип. 3(162). С. 371–380.
150. Чупрій Л. Політика національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері : концептуально-інституційний аналіз. Київ : ФОП Кожуховський І.І. 2015. 508 с.
151. Шевченко О. Основні концептуальні метафори визначення політичного режиму в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Вип. 6. С. 203–213.
152. Штирьов О., Жовнірчик Я., Коссе А. Соціо-гуманітарна політика держави як основа сталого розвитку: проблеми та перспективи. *Інвестиції : практика та досвід*. 2024. № 12. С. 218–223.
153. Ященко Г. А. Управління гуманітарними кризами під час війни. *Ефективність державного управління*. 2023. Вип. 1 (74/75). С. 81–85.
154. Arnold M, Goldschmitt M, Rigotti T. Dealing with information overload : a comprehensive review. *Front Psychol*. 2023. Jun 21. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1122200>. (дата звернення: 30.03. 2026)
155. Baldwin D. A. The concept of security. *Review of International Studies*. 1997. Vol. 23. Pp. 5–26.
156. Blanchette J. Ideological Security as National Security. *Center for Strategic and International Studies*. 2020. Dec. 2. URL: <https://www.csis.org/analysis/ideological-security-national-security> (дата звернення: 30.03. 2026)

157. Bouzov V. Philosophy of global security. In : *Mihai-Dan Chițoiu Ioan-Alexandru Tofan, Proceedings of the International Conference “Humanities and Social Sciences Today. Classical and Contemporary Issues” – Philosophy and Other Humanities*. Pro Universitaria, 2015. Pp. 43–51.
158. Brassard-Boudreau C., Hubert D. Shrinking Humanitarian Space? Trends and Prospects on Security and Access. *The Journal of Humanitarian Assistance*. 2010. URL: <https://gsdrc.org/document-library/shrinking-humanitarian-space-trends-and-prospects-on-security-and-access/> (дата звернення: 30.03. 2026)
159. Chen Erchun. «Harmonious and Integrated Culture» and the Building and Communication of China’s National Image. *Intercultural Communication Studies*. 2010. Vol. XIX: 1. Pp. 148–154.
160. Chilton P. A. Security metaphors : cold war discourse from containment to common house. New York : P. Lang, 1996. 468 p.
161. Churruca Muguruza C. Human Security As a Policy Framework : Critics and Challenges. *Deusto Journal of Human Rights*. 2017. No. 4. Pp. 15–35.
162. Değirmenci M. The phenomenon of security in political philosophias of ancient ages. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2023. Vol. 33. Pp. 865–874.
163. Feed-Forward : On the Future of Twenty-First-Century Media ; Mark B. N. Hansen. Chicago and London : The University of Chicago Press, 2015. 320 p.
164. Gao Y., Hu Y., Wang J., Liu C., Im H., Jin W., Zhu W., Ge W., Zhao G., Yao Q., Wang P., Zhang M., Niu X., He Q., Wang Q. Neuroanatomical and functional substrates of the short video addiction and its association with brain transcriptomic and cellular architecture. *Neuroimage*. 2025 Feb 15. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2025.121029>
165. Gerard P, Volkova S., Penafiel L., Lerman K., Weninger T. Modeling Information Narrative Detection and Evolution on Telegram during the Russia-Ukraine War. 2024. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2409.07684>.
166. Global food security ; ed. Angela N. Rivera. N.Y. : Nova Science Publishers, 2010. 152 p.

167. Gomez-Galan J. Media Education as Theoretical and Practical Paradigm for Digital Literacy: An Interdisciplinary Analysis. *European Journal of Science and Theology*. 2015. Vol. 11, No. 3. Pp. 31–44.
168. Haesebrouck T., Mello P. A. Patterns of Political Ideology and Security Policy. *Foreign Policy Analysis*. 2020. Vol. 16, Iss. 4. Pp. 565–586.
169. Han Byung-Chul. The Transparency Society. Stanford : Stanford University Press, 2015. 72 p.
170. Harhaun Y., Tulupnikov D. Propaganda and disinformation in the Russian and Ukrainian media : information technology in conflict. *Acta De Historia & Politica : Saeculum XXI*. 2024. № 8. С. 53–61.
171. Heidegger M. Die Grundprobleme der Phänomenologie. *Heidegger M. Gesamtausgabe, Bd. 24*. Frankfurt, 1989.
172. Hofmann S. C. Political party ideologies and security cooperation. In : *European Security in NATO's Shadow : Party Ideologies and Institution Building*. Cambridge University Press, 2013. Pp.13–35.
173. Humanitarian Security in an Age of Uncertainty : the intersection of digital and physical risks. GISF Research Article. *Global Interagency Security Forum (GISF)*. January 2024. URL: <https://gisf.ngo/wp-content/uploads/2024/01/Digital-Security-Final-Design-for-Publication.pdf> (дата звернення: 30.03. 2026)
174. Jodor J. Milei's New Doctrine: Ideology, Foreign Policy and Global Security. *Security in Context*. 2024. Jul 23. URL: <https://www.securityincontext.org/posts/mileis-new-doctrine-ideology-foreign-policy-and-global-security> (дата звернення: 30.03. 2026)
175. Johns L. A Critical Evaluation of the Concept of Human Security. *E-International Relations*. 2014. Jul 5. URL: <https://www.e-ir.info/2014/07/05/a-critical-evaluation-of-the-concept-of-human-security/> (дата звернення: 30.03. 2026)
176. Kaldor M. Human Security : A Relevant Concept? *Politique étrangère*. 2006. Iss. 4. Pp. 901–914.

177. Keshavarz M. The obscured racialisation of humanitarian design : imagined problem, imagined participation and imagined human. *Third World Quarterly*. 2025. Pp. 1–19. <https://doi.org/10.1080/01436597.2025.2547965>
178. Koundouri P., Dellis K. Human Security : Concepts and Measurement. *Cadmus*. 2023. Vol. 5. Pp. 28–44.
179. Kretov P., Kretova O. Man in the Space of Freedom and Resentment : Symbolic Correlation of Existentials. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2024. No 25. Pp. 26–35.
180. Kriukov O., Michalski T. Geopolitical choice of the national security ideology : the example of Ukraine. *Przegląd Geopolityczn*. 2023. Vol. 44. Pp. 41–53.
181. Levkulych V., Chervona L., Iehupov M., Mozolev O. Communicative resources of socio-economic development and pedagogical activity in the context of globalization challenges. *SHS Web of Conferences*. 2022. Vol. 141. 03012. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202214103012>
182. Makhynia N., Kichuk Ya., Ptashchenko O., Kyrylenko K., Horchynska K., Riznyk V. Innovations in the educational process and pedagogical technologies under the influence of crisis phenomena and global digitalization. *Studies of Applied Economics*. 2021. Vol. 39. 10.25115/eea.v39i5.4789.
183. Marks M. P. Metaphors of International Security. M. P. *Marks Metaphors in International Relations Theory*. New York : Palgrave Macmillan, 2011. Pp 107–135.
184. Mbembé J.-A. Necropolitics. *Public Culture*. 2003. Vol. 15(1). Pp. 11–40.
185. Media and Digital Rights Regulation in Ukraine. *Digital Security Lab Ukraine*. 2025. Digest #28 – October. URL: <https://dslua.org/wp-content/uploads/2025/11/Digest-28-October-2025.pdf> (дата звернення: 30.03. 2026)
186. Meerts C. A. Security : Concepts and Definitions. In : L. R. Shapiro, & M.-H. Maras (Eds.). *Encyclopedia of Security and Emergency Management (Living ed., pp. 1-3)*. Springer, 2018.
187. Modis T. Links between entropy, complexity, and the technological singularity. *Technological Forecasting and Social Change*. 2022. Vol. 176. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121457>

188. Montbrial T. De, Ramsis P. J. L'entrée dans le XXIe siècle. Rapport annuel mondial sur le système économique et les stratégies. [Entry into the 21st century. Global Annual Report on the Economic System and Strategy]. Paris : Dunod, 1999. 424 p.
189. Mrozek J., Gawliczek P. The concept of national security in the light of Aristotle's philosophy of Politics. *Social Development and Security*. 2022. Vol. 12 (6). Pp. 19–30.
190. Owen J. The American Way of Seeking Security : Ideology and Pragmatism. In : *Ikenberry G. J., Jisi W., Feng Z. (eds) America, China, and the Struggle for World Order. Asia Today*. New York : Palgrave Macmillan, 2015. 299–325.
191. Pankowska E. The Concept of Security in Ancient Philosophy. *Studia Administracji i Bezpieczeństwa*. 2019. No 6. URL: <https://ru.scribd.com/document/541771199/Pankowska-s> (дата звернення: 30.03. 2026)
192. Pariyar B., Brookwell J. Digital Technology and Securitisation in Humanitarian Field Security : Unpacking Bunkerisation Risks and Operational Challenges. 2025. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-7376413/v1>.
193. Passakou P. (Nely). The concept of security in ancient greece : an analysis through ancient greek intellectuals. *Security Science Journal*. 2020. Vol. 1. No. 2. Pp. 90–96.
194. Paziuk A., Lande D., Shnurko-Tabakova E., Kingston P. Decoding manipulative narratives in cognitive warfare : a case study of the Russia-Ukraine conflict. *Frontiers in Artificial Intelligence*. 2025. <https://doi.org/10.3389/frai.2025.1566022>.
195. Pope N., Kahila J., Laru J., Vartiainen H., Roos T., Tedre M. An Educational Tool for Learning about Social Media Tracking, Profiling, and Recommendation. *Cornell University*. arXiv:2402.01813 [cs.CY]. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2402.01813>
196. Poushter J., Fagan M., Corichi M. How People Around the World View AI. *Pew Research Center*. 2025. October 15. URL: <https://surl.lu/daqhgb> (дата звернення: 30.03. 2026)
197. Publications on Human Security. *United Nations Trust Fund for Human Security*. URL: <https://www.un.org/humansecurity/publications-on-human-security/> (дата звернення: 30.03. 2026)

198. Pugachov O. I. Problems of Ensuring Information Security of Ukraine in Modern Conditions. *Problems of Modern Transformations. Series : Law, Public Management and Administration*. 2024. Vol. 12. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-02-15>
199. Raymond N. A., Harritty C. S. Addressing the ‘doctrine gap’: professionalising the use of Information Communication Technologies in humanitarian action. *Humanitarian Exchange Magazine*. 2016. Iss. 66. Article 3. URL: <https://odihpn.org/en/publication/addressing-the-doctrine-gap-professionalising-the-use-of-information-communication-technologies-in-humanitarian-action/> (дата звернення: 30.03. 2026)
200. Rejali S., Heiniger Y. The role of digital technologies in humanitarian law, policy and action : Charting a path forward. *IRRC*. 2021. No. 913. URL: <https://international-review.icrc.org/articles/digital-technologies-humanitarian-law-policy-action-913> (дата звернення: 30.03. 2026)
201. Rodriguez S. D., Phuong A. D., Bumiller F., Mecke L., Dietz F., Alt F., Hassib M. Padlock, the Universal Security Symbol? – Exploring Symbols and Metaphors for Privacy and Security. In : *Proceedings of the 22nd International Conference on Mobile and Ubiquitous Multimedia (MUM '23)*. Association for Computing Machinery. NY, USA, 2023. Pp. 10–24.
202. Sandywell B. *Dictionary of Visual Discourse: a Dialectical Lexicon of Terms*. New York : Ashgate, 2011. 702 p.
203. Sapiński A., Szydłowski D. Paradigm of philosophy of security in Poland through the prism of pandemic and socio-political changes : analysis of problem origin and risks of spreading attention focus. *Futurity Philosophy*. 2022 Vol. 1 (3). Pp. 4–27.
204. Security. *The Britannica Dictionary*. URL: <https://www.britannica.com/dictionary/security> (дата звернення: 30.03. 2026)
205. Smart B., Watt J., Benedetti S., Mitchell L., Roughan M. #IStandWithPutin versus #IStandWithUkraine : The interaction of bots and humans in discussion of the Russia/Ukraine war. 2022. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2208.07038>.
206. Srnicek N. *Platform Capitalism*. Cambridge: Polity Press, 2017. 92 p.

207. Stahl B. Privacy and security as ideology. *Technology and Society Magazine, IEEE*. 2007. Vol. 26. Pp. 35–45.
208. Stovpets O., Borinshtein Y., Yershova-Babenko I., Kozobrodova D., Madi H., Honcharova O. Digital technologies and human rights : challenges and opportunities. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(72). Pp. 17–30.
209. Stremming C. Between ideology and security interests : the influence of political parties on military missions in Germany. *Cambridge Review of International Affairs*. 2025. Pp. 1–25. <https://doi.org/10.1080/09557571.2024.2441781>
210. Szczurek T., Gornikiewicz M. Security in the Philosophical Thought of Thomas Hobbes. *European Research Studies Journal*. 2025. Vol. XXVIII, Iss. 1. Pp. 67–78.
211. Taylor I. Security as a political concept. *Inquiry*. 2024. Pp. 1–27. <https://doi.org/10.1080/0020174X.2024.2374025>
212. Tende F. B., Amah E. Ethical Leadership : A Prerequisite for Actuating Employee Loyalty. *Research Journal of Management Practice*. 2021. Vol. 1. Iss. 5. Pp. 91–102.
213. Thornborrow J. Metaphors of Security : A Comparison of Representation in Defence Discourse in Post-Cold-War France and Britain. *Discourse & Society*. 1993. Vol. 4 (1). Pp. 99–119.
214. Turenko V. Translation of «Apophthegm» of Anacharsis of Scythia. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv Literary Studies Linguistics Folklore Studies*. 2023. Vol. 34. Pp. 160–166.
215. UNDP, Human Development Report 1994. New York and Oxford : Oxford University Press, 1994. 136 p.
216. van Dijk T. A. Discourse and Power. Bloomsbury Publishing, 2008. 320 p.
217. van Kempen P. H. Four Concepts of Security – A Human Rights Perspective. *Human Rights Law Review*. 2013. Vol. 13. Pp. 1–23.
218. von Tunzelmann N., Malerba F., Nightingale P., Metcalfe S. Technological paradigms : past, present and future. *Industrial and Corporate Change*. 2008. Vol. 17 (3). Pp. 467–484.

219. Walke F., Nürnberger T. Belief in False Information : A Human-Centered Security Risk in Sociotechnical Systems. *Cornell University*.arXiv:2601.07016 [cs.SI]. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2601.07016>
220. Walter Y. Artificial influencers and the dead internet theory. *AI & Society*. 2024. Vol. 40. Pp. 239–240.
221. Walz S. P. The gameful World : Approaches, Issues, Applications ; Steffen P. Walz and Sebastian Deterding . Cambridge : Mit Press, 2015. 688 p.
222. Wise P. H. et al. The political and security dimensions of the humanitarian health response to violent conflict. *The Lancet*, 2021. Vol. 397, Iss. 10273. Pp. 511–521.
223. Wever O. and others. Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe. London : Pinter, 1993. 221 p.
224. Young L. E., Leonardi P. M. Social Issue Emergence on the Web : A Dual Structurational Model. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2012. Vol. 17. Iss. 2. Pp. 231–246.
225. Zimmerman E. Manifesto for a Ludic Century [Electronic resource]. URL: https://jakoblacour.com/wp-content/uploads/2013/10/Manifesto_for_a_Ludic_Century.pdf (дата звернення: 30.03. 2026)